

ÉRTEKEZÉSEK.

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

ELSŐ KÖTET. 1867—1870.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

PESTEN.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

1873.

3 13602

Pest, 1873. Az Athenaeum nyomdájából.

ÉRTEKEZÉSEK

a társadalmi tudományok köréből.

Első kötet. 1867—1870.

I. Szám. Az uzsora törvényekről. Szinováczy Györgytől. 1867. 17 l.	Ára 12 kr.
II. Szám. A magyar mezőgazdaság. Keleti Károlytól. 1867. 19 l.	12 kr.
III. Szám. A nemzet szellemi élete a párizsi kiállításon. Dr. Konek Sándortól 1867. 42 l.	30 kr.
IV. Szám. A magyar Korona országainak legújabb népesedeési moz- galmai. Dr. Konek Sándortól 1868. 52 l.	35 kr.
V. Szám. Jogtudomány s nemzetgazdaságtan. Kautz Gyulá- tól. 1868. 38 l.	25 kr.
VI. Szám. A statistika hivatalos és tudományos művelése. Keleti Károlytól. 1868. 41 l.	30 kr.
VII. Szám. A római jog s az újabbkori jogfejlődés, Pulszky Ágostontól. 1869. 27 l.	20 kr.
VIII. Szám. Gaius. Rentmeister Antaltól. 1869. 116. l.	70 kr.
IX. Szám. Záder György magyar akadémiai tag emlékezete. Tóth Lőrincztől. 1869. 26 l.	25 kr.
X. Szám. A törvénykezés reformja. Ökröss Bálinttól. 1869. 18 l.	25 kr.
XI. Szám. A büntetés rendszerről általában, különösen a halálbünte- tésről Poroszországban, Pauler Tivadartól 1870. 26 l.	25 kr.
XII. Szám. A bírósági szervezet, különösen a bíróságok megala- kulása. Baintner Jánostól. 1870. 37 l.	25 kr.

G A I U S.

IRTA

RENTMEISTER ANTAL

KIR. JOGAKADEMIA TANÁRA

POZSONYBAN.

PEST,

EGGENBERGER FERDINÁND AKAD. KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN.

—
1869.

G A L U S

BRITISH LIBRARY

1869

Pest, 1869. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

Ha, midőn Gaiusról értekezni akarok, avval vezetném be a századunk elején hirre kapott e jeles római jogiró ismer-tetését, hogy őt ősi jogunk nagynevű íróját vele hasonlatba téve, — mint a romanisták Verbőczyjét czímezném: erős ellenmondásra aligha készen nem kellene állanom; oly távo-linak tetszhetik a két írónak irodalmi termékeik általi össze-függése, oly gyengének az összehasonlítás szála, hogy könnyen valami képtelen gondolaterőszakolásnak nyilváníthatná valaki azt a párhuzamot, melyben Verbőczyt és Gaiust léptetik fel mint szereplőket.

Annyi igaz, hogy mig Verbőczynk oly koreszmék vajudása közepett, melyek a nemzeties élet folytatása és erő-teljesb kifejtésével ellentétes ókori eszmék felelevenítésében keresték a közmívelődés elemét és a társadalmi élet alakítási mintáját, — írta meg jogunknak a nemzet életéből szervesen képződött rendszerét, gátot vetvén ezáltal a nemzeti sajtásá-gokat elsúlyesztő classicai eszmék áradatának, ¹⁾ addig Gaius az ő rendszeres művét, melynek oly sokat köszön a tudomány, épen abban az időben hozta létre, mikor Rómának a világot összetartó ereje és jogának tetőfokát elért hatalma valamen-nyi népek törvénye gyanánt biztosítottnak látszott lenni örök időkre. ²⁾ — Gaius éltében és holtá után magántekintély volt és annak maradt is, még pedig sok ideig igen parányi tekin-

¹⁾ Lásd Suhayda az „Akadémiai Értesítő“ V. kötet 17-dik lapján.

²⁾ Plinius H. N. 14. 2. Quis enim non communicato orbe ter-rarum majestate Romani imperii profecisse vitam putet commercio re-rum ac societate festae pacis, omniaque quae antea occulta fuerant in promiscuo usu facta? — Róma hatalmát és a világ minden népeinél volt nagy tekintélyét érdekes adatok kíséretében eleven színekkel ecseteli Friedländer ilyen című munkája: Darstellung der Sitten-geschichte Roms II. kötetének 1-ső és köv. lapján.

tély, holott a Tripartitum szerzője, elhagyván köztevékenységének magas polczát, a hálás ivadék kegyeletéből csaknem egy nemzet törvényhozójává lett felmagasztalva. — Unicum volt a maga nemében, revelatiója a magyaros életnézlelés legbensőbb valójának az, ami nagy jogászunk remekírói munkásságának hagyományaként szállott a nemzetre; ellenben elméleti vezérfonalnál egyébnek nem igen lehet tekinteni Gaius institutióit, melyekhez hasonlók, tudományos becsre tán semmivel sem alábbvalók előtte is, utána is mások tollából is folytanak, csakhogy ezeknek műveit a feledés sírjából, melybe századok viharai sodorták, nincs hatalom, mely napvilágra rántathatná. És ami több ennél: a szóban forgó két jogszerzőt ellentétbe hozza még az a körülmény is, melynélfogva a magyar írónak az volt a fő érdeme, hogy korának érvényben levő g y a k o r l a t i joganyagát összeírva, annak szervező és tagosító rendszerezés által tudományos létet adott, holott Gaius jelentősége a mostani jogtudományra nézve kétségen kívül, de valószínűleg már a maga korára nézve is, abban rejlik leginkább, ¹⁾ hogy a létező jog mellett a létezettre is egyaránt terjesztvén ki figyelmét, Róma történeti jogának lehelyévé lett munkája, s fentartván számunkra sok már az ő korában elenyészett volt intézménynek nemcsak pusztá emlékét, hanem határozott és biztos tudósítást adván azokról, kezünkbe szolgáltatva az eszközöket, melyekkel a jog képződési folyamának vizsgálatában leszállhatunk egészen azoknak a mélységeknek határáig, melyekben a nemzeti jogmeggyőződés kezdetleges munkássága teremti csodaműveit.

És mégis, daczára e sok különbzetnek és látszólagos megférhetlenségnek, Gaius tanulmányozása közben önkénytelenül vegyül gondolataimba Verböczy képe.

A római jogtörténet máris ott van, hogy a legérdekesebb kérdésekben Gaiust tekinti mint azt a középpontot, melyből kiindul, hogy a klasszikus irodalom egyéb földjein kalászolva ismét hozzá visszatérhessen. — S valjon mennyi időbe fog még belétegni, hogy Verböczyt is csak úgy szólaltathatja

¹⁾ V. ö. Hoffmann Pálnak: A r. jog történelme és institutiói I. köt. 264. lapját.

meg a hazai irodalom, mint jogi múltunk híven valló tanúját? — De azért jogtörténelmünkben számára biztosítva marad az a hely, melyet kiérdemelt magának, erős meggyőződés mellett az, hogy hazai jogtörténelmünk kiépítésében hatalmas oszlopot emelne az, ki a Tripartitumban lerakott gondolat-készletet minden oldalról feltárva, megismertetné szerzőjének egész szellemi irányát, s kora tudományához való viszonyát; a római és egyházi jognak ő reá volt befolyását, szóval tudományos egyedisége mibenlétét és irányáiban mutatkozó minden vonatkozásait. — Ilyen természetű munkát vittek véghez, s általa megbecsülhetlen szolgálatot tettek a római jogtörténet tudományának azok a férfiak, kik Némethonban, a római jog új hazájában, a tudomány melletti buzgólkodásuk egész hevével vetették magokat a remekirodalom egy maradványának feldolgozása- és kiaknázására, mely dohos iratcsomagok közt ezelőtt egy fél századdal felfedeztetvén, eldöntő befolyást gyakorolt a jogtudomány újabb fejlődésére.

Tekintve már most azt az örömdetes tény, hogy a római jog iránti érdekeltség napjainkban, magánjogunk codificáltatása küszöbén, köztünk is mind jobban terjedez, mert gyökeret ver az a meggyőződés, hogy leginkább ennek az eszmékben és gyakorlati példákban oly gazdag jogrendszernek körében lelhetők fel ama minták, melyeken épül és nemesül a jogászi műérzés, — úgy vélekedem, hogy némi szolgálatot teszek a hazai tudománynak, midőn **Gaius írói személyiségét ismertetem, Institutióinak feltalálását, azok kiadása, valamint a rongált helyek restitúciója körül tett kísérleteket röviden elbeszélve, rendszerének vázlatát, tekintettel egyéb római jogrendszerekre, előadom, s végül arra a jelentékeny gazdagodásra utalok, melyet egyedül az említett nevezetes munkából merített a jelenkori tudomány.**

Ki volt Gaius?

1. §. A emberiség sok jótévőjének jutott már az a sorsa, hogy neve feledésbe menvén, kiléte és volta alig tudatik. Nem egy igazán nagy embert, — mint a teremtőt műveiből — csupán a késő időkre terjedő szellemi kihatásából ismer a csudálkozó utókor. — A történelem e részben az anyagi világ törvényeivel ellenkező elvnek hódol, mely szerint minél távolabb esik tőlünk a szereplő megjelenése, annál nagyobbak látszik egyénisége: talán azért, mert a dicső tettek káprázatában szemünk a hősöket kísérő környezet közrehatását észre nem veszi. — Ilyen forma helyzetben van a jogtörténész Gaiussal szemben, ki iránt „a véletlen szeszélye csaknem a nevetségesig sajtátszerű helyzetbe hozott minket“¹⁾, kinek oly végtelen sokat köszönhetvén, még sem vagyunk képesek sem hazáját, sem valódi nevét egész bizonyossággal meghatározni.

Hogy „Gaius“ csupán előneve (praenomen) volt a mi szerzőnknek, — bármint erősítették légyen némelyek, pusztá feltevések alapján és okoskodási hiú viszketegből, hogy az az egyedüli teljes neve²⁾ — a jelenben már bizonyosnak, legalább kivétel nélkül elfogadottnak mondható. „Egyébiránt a név helyesen három szótagban ejtendő ki“³⁾, és G betűvel Gaiusnak, nem pedig Caius vagy épen Cajusnak irandó,

1) Hoffmann id. m. 226. lapján.

2) Ezt tevék: Perizonius és Cannegieser. — V. ö. Böcking Gaij Inst. praef. V.

3) Lásd az 1) alatti jegyzet idézetének d) alatti észrevételét.

jöllehet legujabban némelyektől ¹⁾ a „Gajus“-nak írás, mint látszik, inkább megkedveltetett ²⁾. Szerző többi neveiről (*nomen familiare et gentilicium*) csak vélekedéseket tudtak eddig felhozni. Némelyek Caius **Cassius**-t igyekeznek bizonyítani ³⁾, mások Gnaeus- vagy Titius Gaius, vagy Gaius Bassus-ról beszélnek; végre legujabb munkájában Hoffmann (id. helyen), hivatkozva Gaii comm. II. 218; Fragm. Vat. 88, és lex 39. Dig. de stipul. serv. 45. 3-ra, a „Gajus **Pomponius**“-t legalább lehetségesnek tartja. — Azonban az első (és az evvel csak távoli vonatkozásban lévő második) idézet sehogyszem szolgálhat a „Gaius Pomponius“ melletti érvelésnek alapjául, miként e következőkből fog kitetszeni.

Ugyanis Gaius Inst. II. 218. §-ában e szavak olvashatók: . . . sed Juliano ex sexto placuit etiam hoc casu . . . etc. (tisztán olvashatólag megírva a veronai kéziratnak folio 24 b) ötödik sorában). E két szó: „ex sexto“ sok biztalanságot okozott. — Savigny javaslatára Göschen és Gneist — az általuk eszközlött Gaius-kiadásokban — így emendáltak: **et Sexto, Pomponio scilicet**, minek megbízhatósága iránt azonban maga Göschen támasztott később kételyeket. Klenze oly értelmezést adott ama szavaknak, mintha Gaius ezeket mondotta volna: **Juliano ita placuit in libris, quos ex**

¹⁾ P. o. Ascher-től a „Gajus noster“ című értekezésében. Zeitsch. f. R. G. V. köt.

²⁾ Hogy Gaius egy *nomen trisyllabum*, bizonyítja a többi közt Catullusnál El. 10. vers. 30. és Martialisnál Epigr. IX. 94. XI. 37. a versmérték; ámbár Ausonius Epigr. 75. két-tagu szót csinált belőle. — De az általunk helyesnek állított írás, különösen a G betű használata mellett, még Quintilianus tekintélye is tanuskodik, kinél — megerősítettvén ebbeli nyilatkozata más régi grammatikusok által — a következők találtatnak (Inst. or. I. 7. §. 28.): *Quid? quae scribuntur aliter quam enuntiantur? nam et Gaius C littera notatur, quae inversa [C] mulierem declarat.*“ E szavakban az fejeztetik ki, hogy a *masculinum* és *femininum* (Gaius-Gaia) könnyebb megkülönböztetése végett az előnév rövidítési jegyül amaz esetben C, az utóbbiban G betű szokott használtatni. Ezekhez járul még, hogy az antebyzanzi görögök Γάιος-t írtak, γάϊω (=gaudeo) igéből származtatván a nevet, mely hogy latinul Cajusnak nem írható helyesen, bizonyítja a *Vocativus: Gai*.

³⁾ Puchta: *Civilist. Abhandl.* 1823. a 167—72. lapokon.

Sexto fecit, mi ellen Lachmann ¹⁾ nyelvtani tekintetből tesz kifogást, szerinte ama gondolat kifejezésére más hasonló helyek példájára legalább is ilyformán kellendvén írnia Gaiusnak: **Juliano libris ex Sexto**. — Böcking ²⁾ „Juliano libro sexto [Digestorum]“ -ra kívánja változtatni a kérdéses két szót, míg mások azt vagy egészen kiküszöbölendőnek vagy pedig egy régi tudós glossa gyanánt ³⁾ tekintendőnek állítják, csupán Huschke nyilatkozván a kézirati kitétel változatlan megtartása mellett.

Akár már most ezek szerint Pomponiust értjük a „**Sexto**“ alatt, akár más valakit, vagy más valamit, de Gaiusra a Pomponius vezetéknevet rá nem foghatjuk csupán azért, mert ő az idézett helyen Julianusra hivatkozik, ki maga ismét a hivatkozott helyen **talán** Sextus Pomponiusból merített. — A **lex 39. Dig. cit.**, mely Gaius teljes nevének meghatározására szintén támaszt nem nyújthat, alantabb fog szóba hozatni.

2. §. Gaius származása és nemzetisége tekintetében is csak hihetőséget alapító adatokkal rendelkezünk. A tudomány mostani állásában alig tévedünk ugyan, ha Gaiust görögnek vagy legalább görög műveltségű férfinak lenni állítjuk ⁴⁾, de az e kérdés vizsgálatában érdemesült tudósok combinációi nem annyira biztos és határozottan szóló történeti adatokra, mint inkább Gaius műveiből elvont írói jellemvonásokra, s itt-ott elszórtan találató értesítésekre alapítvák, melyek gondos egybevetése a kisázsiai görög gyarmatokra utal mint Gaius szülőföldjére. — E véleményt leginkább azzal az értekezéssel sikerült a tudós világ részéről elfogadtatni, melyben éles felfogás és széles nyelvismeretek által közvetített ügyes combinációk nyomán Mommsen Tivadar egyenesn Troas

¹⁾ Gaius Institutióinak a Corpus juris antejustinianum I. részébe felvett kiadásában.

²⁾ „Gaii Institutiones“ 5-ik kiadásának 110-ik lapján a (8) alatti jegyzetben. — E kiadásból fogom idézni értekezésem folytán Gaiust.

³⁾ Mommsen és Hertz a „Jahrbuch des gemeinen deutschen Rechts“ III. kötetének 395-ik lapján.

⁴⁾ Ascher a fenidézett hely 86. lapján.

ázsiai városba helyezi jogászunk bölcsőjét. — Okoskodásának vélejét a következőkben adjuk ¹⁾.

Mindenek előtt az a sajátságos körülmény kelti fel Gaius iránti figyelmünket, hogy római polgár létére ²⁾ a „Gaius“ előnév egyetlen neve maradt ez írónak, mi az általán bevett szokással nyilván ellenkezett, mely az efféle névadást legfeljebb oly családok és nemzetségeknél ismerte, melyekben valamely ritka, vagy éppen csak annak a nemzetségnek kizáró sajátját képező előnév dívott, milyen volt például az Appius, a Servius előnév; — mindennapos, közönséges előnevek, Gaius, Lucius, Titus, oly kevésbé lehetvén valakinek a közéletben egyedüli névjelölése, miként nálunk nem könnyen fognának csak amugy röviden János szolgabíró, vagy Mihály professort emlegetni. Ellenben a görögöknél ama tekintet nem volt, mint látszik, mértékadó, s római embernek csupán előnévén való rövid megnevezése szelvében dívott náluk. Nekik Polybius, az idősbik úgy mint az ifjabbik Africanus egyaránt csak *ὁ Πόπλιος* = Publius; Flamininust, a többi nevének elhagyásával egyszerűen *Τίωος*-nak írják; Szent Márk evangelistának, aztán Sz. Pál útitársának Titusnak is csak ezt az egy nevet ismerjük; *Γαίος ὁ Μάκρον*, több effélékkel együtt nem ritkán olvastatnak reánk maradt görög feliratu emlékeken ³⁾. — Azt láttatják tehát ez elszórt adatok, hogy Gaiusunk neve görög szokások légkörében lett állandósítva, s e megállapodottságában hagyomány útján a későbbi századokra átszármasztatva. — Ennélfogva úgy szabad vélekednünk, hogy Gaius a görögül beszélő keleti részekben tanárkodó, s tudós munkákat író jogász velt, latin nyelven írván természetesen a római polgári jogot fejtegető munkáit. A törvényhozási és diplomatikai nyelv ugyanis akkoron még

¹⁾ Gaius ein Provinzialjurist. — Jahrbuch des gem. d. Rechts III. köt.

²⁾ A római polgárságot és nemzetiséget tökéletes bizonyossággal kihozza Mommsen e helyekből: I. 55. 93. IV. 37. — fr. 233. §. 2. Dig. de verb. signif. 50. 16. — Lehetne ez ellen egyet mást felhozni, csak hogy ilyen kérdésekben mindig bajos dolog a kritikai rostálás.

³⁾ Lásd p. Codex inscript. graecarum Nro. 2047.

majdnem kirekesztőleg a deák volt, mint ezelőtt hazánkban, s hogy ama jelenségnek még egyszerűbb magyarázatot adjunk, gondoljunk csak arra az egyre, mi természetes dolog az napjainkban, ha tengerészeti kérdésekben s hajózás dolgában angol nyelven írt munkákhoz viseltetünk előszeretettel, a regényírás mesterségében meg tán a francziáknak engedjük át a vezérszerepet. — Ha mégis fejét rázná valaki arra a feltevésre, hogy Gaius görög ajku lakosság között jogot tanítva deákul írt, elég lesz további megjegyzés nélkül a bithyniai Lactantius, az antiochiabeli Ammianus és alexandriai Claudianus példájára figyelmeztetni. — Hozzá tesszük, ha kinek még mind ez nem volna elég, hogy Gaius nem volt privilegiált jogász ¹⁾. Miután pedig a respondeálást, miként tapasztalati példák nyomán bizton tudjuk, közjogi tekintetek alapján pedig mást fel sem tehetünk, — másutt nem, csak Rómában lehetett gyakorolni, ennél fogva hogy Gaius tartományi jogász volt, és hogy nem respondeált, egymást viszonyosan támogató két argumentum.

Az itt vitatott feltevést hatalmasan súlyosítja a Julianus-féle és a provinciale edictum egymáshozzi viszonyának felismerése. Az elsőnek birodalmi, azaz Itáliára és valamennyi tartományra terjedő érvénye volt, mely mellett elenyészett az egyes tartományokban azelőtt képződött részszerű edictalis joganyag önállósága, az idők és helyek szerinti eltérések az edictum Julianum egyformásító befolyása alatt általános egyseges szabályoknak engedvén át helyöket. Minden tartományban mégis úgy tekintetett a szóban levő birodalmi edictum, mintha különösen az ő számára volna kibocsátva a tartománybeli főtisztviselő (praeses provinciae, legatus, proconsul) által. — A juliani edictumot magyarázó jogászok kivétel nélkül mindnyájan Rómában írván könyveiket, minden hozzáadás nélkül röviden csak „edictumról“ beszélnek, annak szerzőjeként pedig, különbséget nem tevéen a hirdetményeket kibocsátó különböző tiszti személyek között, mindenütt csak praetort emlegetnek. S valóban nincs ezen mit csudálni —

¹⁾ Erről alantabb szólunk a 4. §-ban.

Rómában összefutott a birodalmi hatalom minden szála, s ezekből kötötték itt azt az óriási hálót, melyben fogva tartott a meghódított nemzetek szabadságának nemtője; s magának a jogtudománynak e világtörténeti folyamat létesítésében nem kis része volt. Hogyan tekinthették volna hát Julianus edictum-rendszerét másnak, mint a világ felett uralkodó, egyenlően és mereven kimért törvények egyikének azok, kik rég' elvesztették a tartományi sajátságok és nemzeties különérdekek méltatására szükséges érzéket és fogékonyságot? — Egyedül Gaius volt az, ki Julianus után is külön tárgyalta az edictum praetoris urbanum, és az edictum provinciale-t ¹⁾. [Olyan szembeállítás volt ez a jog részeinek, mely képtelenségre menne ki, ha Rómában működött jogász tollából folyt volna, mert ilyen jogász csak birodalmi edictumot ismerhetett el, mely formailag minden egyes törvényszéki kerület számára annak polgári hatósága által kihirdetettnek tekintetett. Mindenkorig kimagyarázhatlan jelenség maradandott tehát, mikép lehetett ellenébe állítani a városi, vagyis itáliai edictumot a valamennyi tartományéval vagyis a tartományi edictummal átalán, ha hogy városi jogásztól vette volna eredetét e felosztás. Máskép áll a dolog Gaius álláspontjából tekintve. Ő saját helyzetéből elég praktikus indokot meríthete a hazájabeli tartományi edictumnak külön tárgyalására, mely ott a részszerű jog alakzatában jelenkezvén, őt és honfíatársait mindennél jobban érdekelhette ²⁾. Egy szóval: Gaius mint tartományi jogász mond valamit, mikor edictum urbanum **et** provinciale-ről beszél, mig ellenben

¹⁾ Az első munkának 10 könyvre menő kisebb felét bírták a diesták szerkesztői, csak 10 könyvből vétetvén fel kivonatok ebbe a gyűjteménybe. Ide ezélez az Index florentinus e jegyzete: Ad edictum **urbicum** τὰ μὲν εὐρωπαικὰ βιβλία δεκα. A tartományi edictum magyarázatát 30 könyvben írta meg Gaius.

²⁾ Nem nehéz dolog, a szövegben mondottakra egy némileg felvilágosító példát mutatni fel nemzeti életünk közel multjából. Az ötvenes esztendőkbén mi mindig csak „a Magyarországra behozott polgári törvény“-ről beszéltünk; a bécsieknek ez mindig „allgemeines österreichisches Gesetzbuch“ volt.

az ilyen tagolásnak a julianusi edictum-szerkezet után semmi értelme nincs egy városi jogíró beszédében.

Jól illik mindez adatok keretébe, hogy Gaius olyan híven utal minket, ahol csak szerét látja, a provincialis jognak határozmányaira, s hogy szinte lesi a jó alkalmat, a deák műszókat görög szólamokkal értelmezhetni. Modorát, mely a szükséges módosítással most is jó szolgálatot tehet sok esetben, egy-két példa megmutatja: Novalis est, terra praecisa, quae anno cessavit, quam Graeci *νεασιν* vocant (lex 30. D. de verb. sign.). — Vis major, quam Graeci *θειουβίαν* appellant (l. 25. D. locati 19. 2.). — Telum vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur. . . . Dictumque ab eo, quod in longinquum mittitur, graeca voce figuratum *ἀπο τῶν τηλῶν*. Et hanc significationem invenire possumus et in graeco nomine; nam quod nos telum appellamus, illi *βέλος* appellant, eoque nomine vulgo quidem id significatur, quod ab arcu mittitur; sed non minus omne significatur, quod (cum) mittitur manu *ἀπὸ τῶν βάλλεσθαι* (a jaciendo). Admonet nos Xenophon, nam ita scribit (Anab. V. 2. 14.) *Καὶ τὰ βέλη ἀμόσε ἐφέρετο λόγχοι τοξείματα, σφενδόνας πλείστοι δὲ καὶ λίθοι.* (L. 233. §. 2. D. de verb. sign.) — Ide iktatjuk még Gaius Institutióinak egy tanúságos helyét, mely nyomban egymásután **négyszer** említi meg a provinciát; mind megannyi nyom, azon az ösvényen, mely Rómától el, a provinciák felé kalauzolja a Gaius hazáját keresőket; egyttal világos jeléül szolgálván annak, hogy mennyire szívéhez nőttek Gaiusunknak a hazája jogállapota iránti gondok. Jus edicendi, mondja Gaius a I. 6. §-ában habent magistratus populi Romani, set amplissimum jus est in edictis duorum praetorum, urbani et peregrini, quorum in **provinciis** iurisdictionem praesides earum habent; item edictis aedilium curulium, quorum iurisdictionem in **provinciis** populi Romani quaestores habent; nam in **provincias** Caesaris omnino quaestores non mittuntur, et ob id hoc edictum in his **provinciis** non proponitur. — Végre még csak egyet fűzök az eddig elmondott érvekhez; t. i. azt a Mommsen által észlelt és súlylyal kiemelt írói hajlamot, mely határozottan a jognak régi korából való forrásokhoz vonzá Gaiust, s őt, az e részben kortársai közt egyedül állót, reábirta a 12

táblás törvény magyarázatának megírására ¹⁾. Ez a vonzódás, ez az irány jól hangzik össze egy valamely tartományi kisebb városba vonult tanár zajtalan életfolyamával, ki is távol a főváros untalan háborgó forumi életének kicsinyes izetlen töprengéseitől, menekülve a keresetből űzött respondeálás és rescribálás szüntelen szakadó záporából, csendes magányban csupán a tudománynak szenteli napjait.

De minő nyomok vezették Mommsent Troas városába, midőn az ókori irodalom nyújtotta adatok tengernyi készletével felszerelten utnak indult Gaius szülőföldjét felkeresni?

Tárgyunk kellő kikerekítése végett ide igtatjuk a mesterileg összeszerkesztett adatok rövid foglatját.

Bithynia és Galatia kisázsiaiabeli kerületek külön jogát jól ismeri Gaius: Apud peregrinos, így mondja a I. 193. §-ában, non similiter ut apud nos in tutela sunt feminae, sed tamen plerumque quasi in tutela sunt; ut ecce lex Bithynorum, si quid mulier contrahat, maritum auctorem esse jubet aut filium eius puberem. — Másutt (I. 55. §.) ezeket olvasuk: . . . nec me praeterit Galatarum gentem credere in potestatem (így!) parentum liberos esse ²⁾. — A Julius-Papiusféle törvény értelmezéséből való töredék, a Pandekták 50-ik könyvének 15-ik czimében a hetedik törvénytétel, az italiai jogállással ékeskedő görög városok ³⁾ közül példaképpen *Τροάς, Βίθυνος, Δυρράχιον*-t számlálja elő, Troast bizonyára azon okból első helyen, melyből teszem a debreczeni ember legörömelebb Debreczenen kezdené Magyarország városainak lajstromát. Még egy összekapcsoló láncszem ebben a következtetésben az, hogy Troas a proconsularis

¹⁾ Gaius lib. I. ad l. XII. tab. (Dig. I. 2. de orig. juris fr. 1): *Facturus legum vetustarum interpretationem, necessario prius ab urbis initiis repetendum existimavi, non quia velim verbosus commentarios facere, sed quod in omnibus rebus animadverto id perfectum esse, quod ex omnibus suis partibus constaret.*

²⁾ Ilyen forma szófüzés: in potestatem közönséges valami a Gaius Intitutióiban, s Böcking (az 5-ik kiadás végén excursus I.) három oldalnyi hasonszerkezetű helyeket jegyzett fel, melyeket Gaius és más latin írókból szedegedett össze.

³⁾ Az „italiai jogállás“ magyarázatának itt helye nem lehet. Lásd arról Hoffmann i. m. 201. lapját.

provincia Ázsia-nak egyik előkelő városa volt; pénzek és feliratok bizonyítása szerint hivatalos nyelve a deák, polgárai a jus italicumnál fogva római polgárok valának, mint ilyenek joggal szembe tehetvén magok magokat a vidéket lakó peregrinusokkal ¹⁾. Ezek után magától világosul az a sajátos tünet, melynek megfigyelése nem kevésbé, mint a fellebb felhordott dolgok mind, becsületére válnak Mommsen bírálói észtehetségének, az t. i., hogy a hol Gaius tartományi edictumának a Pandektákban feljegyzett tételeiben a tartományi helytartókról szól, csaknem mindannyiszor proconsulnak nevezte őket a szerző. Igen természetes dolog! Miután ha ama commentár a másutt kijelöltem szűkebb ²⁾ láthatárok között mozgott, Gaius csak egyre, t. i. saját tartománya helytartójára gondolhatott kirekesztőleg, ki nem volt senki más, mint a proconsularis provincia Ázsiának **proconsulja**.

Az eddigiekben vázolt vizsgálódásnak hitelét és tarthatóságát Huschke Eduárd — valószínűleg mert Mommsennél is eredetibbnek kívánt látszani — különféle ellenérvekkel igyekezett ugyan meggyengíteni ³⁾; de miután a tagadásba vett állítások helyébe más elfogadhatóbb véleménynyel egyáltalán nem tud kiállani, sőt czáfoló észrevételei minden pozitív eredmény híjában maradván, ő maga is kénytelen bevallani: „ut si quis Gaium natione Graecum et fortasse ex colonia aliqua in partibus orientis oriundum fuisse, quae olim A. Augustini et Fr. Connani fuit sententia, id equidem neque negare neque affirmare ausim,“ — azért az első helyen említett író genialis feltevéseinek egyelőre biztosítva marad az osztatlan tetszés.

Hogy tartományi jogász volt Gaius, azt a bonni egyetemi tanár és porosz k. titkos tanácsos Bluhme, — ki egyébiránt a most ismertettük véleményt nem csak hihetőnek, de sőt teljesen bebizonyítottnak vallja — még egy további,

¹⁾ V. ö. erre nézve a 3) alatti jegyzet idézvényeit.

²⁾ A németek is „engeres és weiteres Vaterland“-ról beszélnek; de tán Magyarország integritási joga ellen sem vétkeznénk, ha olyan forma kifejezéssel élnénk a „kapsolt részek“-re való tekintetben.

³⁾ A Jurisprudentia antejustinianeában foglalt Gaius kiadásának előszavában.

Mommsen figyelmét is kikerült tételből hiszi következtethetni, melyben szerinte mint tartományi földbirtokost mutatja be magát Gaius, midőn ezeket mondja : . . . „in eo solo dominium populi Romani est vel Caesaris, **nos** autem possessionem tantum et usufructum habere videmur“ (II. 7. §.) Mert ha sok lakosa Romának, így okoskodik Bluhme ¹⁾, és italiabeliek általában birtak is a birodalom tartományaiban jószágokat, de nagyjában mégis csak tartományi lakosok lehettek, kiknek jogairól itt szó van ; s Rómában tanító jogász szájában a „**nos**“ használata e helyen nem eléggé alkalomszerű kifejezés fogott lenni. — Én részemről e megjegyzésnek, — a többire nézve megmaradván mindenben Mommsen nézete mellett, — semmi súlyt nem tulajdoníthatok, mert az á bizonyítási közegül használt mondatba észrevétlenül belé csusztatja s bizonyosnak veszi azt, ami még bizonyítandó lenne. Azon fordul itt meg minden : a „**nos**“ alatt csakugyan provinciális telkes gazdákat és birtokosokat kell-e akár csak nagyjából is érteni vagy sem, s épen ez utóbbit vagyok hajlandó sokkal valószínűbbnek tartani. Feltett szándék és erőltetés nélkül olvasván ugyanis Gaius idézett nyilatkozatát, ekként tűnik fel annak értelme : Ennek a földnek (a tartományinak) tulajdoni joga az egész nemzetet vagy az uralkodót illeti, mi pedig **(t. i. valamennyien itt vagyunk, tanulók és tanító, olvasók és író, szóval az uralkodón és nemzet-egységen kívül levők mindayáján)** azokban csupán haszonbirtokot tulajdoníthatunk magunknak. Valamint pedig feltenni nem lehet, hogy Gaius minden hallgatóját és olvasóját földbirtokosnak képzelte volna, úgy nem volt semmi kényszerítő oka önmagát földbirtokosnak vallani, vagy képzeltetni, midőn egy füst alatt önmagáról és olvasóiról beszélt. Olykép fejezte ki magát itt Gaius, mint sok más helyen tenni szokta, és mint ha valaki a magyar tulajdoni viszonyokról értekezve, ezeket találná mondani : „minden földtulajdon voltakép a sz. koronáé, mi csupán kevésbé vagy inkább megszorított használati joggal birunk abban.“ Senki sem fogná ebből következtetni, hogy a ki ezt mondta, magyar földesúrnak kellett lennie.

¹⁾ Zeitschrift für Rechtsgeschichte III. köt. 452. lapján.

Több joggal lehet Gaius tartományi származása és görög nemzetisége mellett arra hivatkozni, hogy előadása közben mindenütt különös gonddal, mondhatni hogy előszere-
rettel emlékezik meg a tartományi lakosok jogállása s különös-
szerű viszonyairól. Így például e szavakban: Praeterea
litterarum obligatio fieri videtur chirographis et syngraphis,
id est, si quis debere se, aut daturum se scribat, ita scilicet,
ut eo nomine stipulatio non fiat: quod genus obligationum
proprium peregrinorum est (III. 34. §.) Gaiusnak a görögök
szokásai és szólásmódjával való különös otthonosságát szem-
lélhetjük.

3. §. Sokkal szerencsésebb helyzetben vagyunk ímezzel
a kérdéssel szemben: mikor élt Gaius?, az e részben kínál-
kozó adatkészlet arra képesítvén bennünket, egész határo-
zottsággal, mint Hadrian, Antoninus Pius és M. Aurelius
Philosophus császárok uralkodása idején élt és működött
jogtudóst ismertetni Gaiust ¹⁾.

Hogy Hadrian alatt született, vagy legalább már élet-
ben volt, maga tudatja velünk Gaius a Pandekták „de rebus
dubiis“ (34. 5.) címének hetedik törvénytetelében. Ez
egyébként is felette érdekes hely ²⁾ ugyanis Gaiusnak fidei-
commissorum libri duo című művéből származván, így szól:
Et nostra quidem aetate Serapias Alexandrina mulier ad
Divum Hadrianum perducta est cum quinque liberis, quos
uno foetu enixa est ³⁾. Hogy ez időben — Hadrian ország-
lása a keresztény időszámítás szerinti 117—138 évekbe esik
— még ifju éveit élte Gaius, következtetni kell abból, mert
Institutióiban e császárra vonatkozó gyakori hivatkozásaiban
mindig a „Divus“ (= megdicsőült) névvel tiszteli meg az

¹⁾ Lásd Hoffmann i. m. 227-ik lapján levő b) c) és d) alatti jegy-
zeteit. V. ö. Vécsey Tamás római jogtana 26-ik lapját.

²⁾ Lásd erről különösen Friedländer fentebb idézett művét az
I. k. 38—43. lapjain.

³⁾ Mellesleg legyen megemlítve, hogy a szerzőnk által referált
curiosumot mint megtörtént dolgot Julianus is erősíti (l. 36. Dig. de
solut. 46. 3), Paulus pedig (l. 3. Dig. si pars her. 5. 4.) még körülmé-
nyesebben beszéli el.

uralkodót ¹⁾, s miután ezt mindjárt az első könyv 7. §-ában teszi, ennél fogva Hadrian már elköltözött volt az élők sorából akkor, midőn szerzőnk az Institutiók írásához hozzáfogott. Még bővebb felvilágosítást szolgáltat az Institutiók keletkezési s általában Gaius írói tevékenységének idejére nézve I. 53. és 192. §. Amabban „constitutio sacratissimi imperatoris Antonini, az utóbbi cikkelyben „epistola optimi imperatoris Antonini, quam scripsit pontificibus“ említettven, bizonyos hogy a nemeslelkű Pius, ki 161-ben végezte földi pályáját, az idézett két hely megírásakor még életben volt. — Ugyanez tetszik ki a második könyv 126. §-ából is, hol Antoninus imperatornak **minap** (nuper) kelt egy rescriptumáról van szó; de már a 195. §-ban Antoninus Pius is Divus, s így tehát ennek a második könyvnek végső szakaszai Kr. u. 162 körül irattak. — Tizennyolcz évvel ezután, 180-ban M. Aurelius halála évében Gaius Institutióit már bevégezve és kiadva találjuk. Többrendű összevágó s egymást kölcsönösen támogató adatot lehet ennek bizonyosságául felhozni. A II. 177. és köv. §§-a pro herede gestiót tárgyalván, mélyen hallgatnak M. Aureliusnak ama jogügyletet érdeklő határozatairól, nyilván azért, mert e határozatok ²⁾ az idézett helynél későbbben keletkeztek, valamint általában az egész mű folytatában sehohly említve nincsenek az említett császár constitutiói, haugyan e részben kivételt nem képezett tán a veronai Codex olvashatlanná lett 53-ik lapja. — Ezelőtt ³⁾ az Institutiók megjelenését még különösen a 158 körül kelt Tertullianum senatusconsultumnak is elébe tették, de hibásan, mivel az e vélemény alapjául szolgált meggyőződés, mely szerint a nevezett senatcltumoról mind a négy commentárban egyszer sem tétett említés, a kézirat 132. és köv. lapjainak utóbb, bár elég

¹⁾ A szövegben említett névmellékes határozó nélkül Hadrian neve mégis kétszer fordul elő az Institutiókban (I. §. 47. II. §. 57.) Mindazáltal e két hely, — még ha Böcking alapos vélekedése, mely szerint itt a „Divus“ kimaradása a leíró hanyagságának tulajdonítandó, nem állana is, — mit sem bizonyíthatna a fentebbi időhatározás ellen, merőben lehetetlen levén a „Divus“ elnevezés egyetlen egy helyen is, ha Hadrian akkoron még életben vala.

²⁾ Ulpiani fr. XXII. 34. §.

³⁾ Böcking 1841-ki második kiadásának VIII. lapján.

sanyaruan történt kibetűzése folytán tévesnek mutatkozott. — De a 178-ból való *senatuscelsum Orphitianum*nak csakugyan semmi nyomát nem találták még az *Institutiók*ban, mely körülmény, ha hozzágondoljuk, hogy Gaius, ha e tanácsvégezést ismerte volna, nem írhatta vala azt, a mit a III. k. 23. és köv. §-aiban olvasunk ¹⁾, arra a feltevésre jogosít, hogy Gaius könyve már 178 előtt is ki volt adva. Mindkét tanácsvégezésről később, az *Institutiók* megjelenése után, Gaius külön értekezést (*libri singulares*) írt, ha ugyan való gyanánt fogadjuk el a fr. 8. és 9. Dig 38. 17. feliratait (*inscriptio*), melyek némely most élő nagy tekintélyek nézete szerint valósággal Gaiusnak „*ad seltum Tertullianum et Orphitianum*“ egy-egy könyvéből vétetvék, daczára annak, hogy az offéle kérdésekben fő forrásul tekintendő ismeretes *Index Florentinus* Gaiusnak ilyen című műveiről mit sem tud ²⁾,

Mindezekből minden bizonynyal legalább az az egy tetszik ki, hogy Gaius 180 körül virágzott, miért is merőben felesleges azoknak ezáfolatába ereszkedni, kik ötöt akár Octavianus Augustus elébe, akár Theodosius és Arcadius uralkodótársak idejébe, vagy éppen a hatodik századba Justinianus korába helyezték.

4. §. Valamely írónak ismertetésében mindig nagynyomatékú mozzanatként tekintendő, annak az írónak a kortár-

¹⁾ Az idézett §§-ok szavai ezek: *Item feminae agnatae quaecumque consanguineorum gradum excedunt, nihil juris ex lege habent. — Similiter non admittuntur cognati, qui per feminini sexus personas necessitudine junguntur; adeo quidem, ut nec inter matrem et filium filiamve ultro citroque hereditatis capiendae ius competat, praeterquam si per in manum conventionem consanguinitatis iura inter eos constiterint.*

Az anya és gyermekei közti kölesönös (törvényes) öröködesnek itt foglalt határozott tagadása nem állhat már a M. Aurelius rendeletéből kelt *seltum Orphitianum* szerint, (V. ö. *Capitolinus vita M. Aur. cap. 11.*) mely a gyermekeknek nem-agnatusi édes anyjok után is, egyéb polgárjogi örökösök kirekesztésével öröklési igényt adott. (Lásd *princ. Inst. Justin. III. 4. de selt. Orphit.*)

²⁾ Erre nézve az adatok Böckingnél a VII. és VIII. lapon találhatók.

sainál volt tekintélye és állására kellő világosságot hozni. — A szellemi törekvés rúgóit működésökben látják ekkor szemünk, az izoláltság és magárahagyatott állapotából kilépni, a külvilággal érintkezni, tőle behatást elfogadni, és reá vizsgálhatni látjuk az író, kinek megbírálása abban a mértékben könnyítettik, amint az idevágó adatok és anyagszerek a bíráló kezei között szaporodnak. De óvakodjunk azért, irodalmi termékek bírálatában a belbecsnek egyedüli fokmérőjeként azt a tekintélyt venni fel, melyben kortársai szemében állott a szerző. Hány lángelmét emésztett már önön ragyogásának tüze, észre sem vétetve a szellemi vakultságát megszokott, mindennapi bajain töprengő világtól!

Ilyen nem igen üdítő gondolatokat ébreszt bennünk Gaiusnak az ő százada jogászai közt foglalt állásának vizsgálata. Maga az a szerénység, melylyel másoknak, általa nem osztott nézeteiről szokott nyilatkozni ¹⁾, azt sejteti, hogy sem kortársai részéről tekintélynek nem tartatott, sem maga magát annak nem tartotta. A tekintély külső ismerve és bélyege, a tudomány elismerése és nyilvános kitüntetése akkortájt a *jus respondendi* vala, melyet a császárok, hogy a jogtudomány növekedő hatalmát a monarchikus érdekek hálózatába belevonják ²⁾, a jogászai kar egyes kitünőségeinek osztogattak. E kiváltság értelme az, hogy általa a kitüntetett jogász az esküdtszéki eljárás módjára szervezett törvénykezésre, mint a fenálló jog helyes alkalmazását közvetítő tényező rendkívüli befolyást nyert, hozzája fordulván a kirendelt bírák, valahányszor a bizonyítási eljárásban megállapított tényállásnak a jogtételek alá leendő subsumtiója iránt kétségek támadt; mire nézve, ha a szabadalmazott jogászok a törvénytiszta idomnak megfelelő és egybehangzó nyilatkozatot tettek, ez kétségtelen jogszabvány (*ius receptum*) gyanánt a concret esetre alkalmazandó, jövőnd esetekben pedig bizton volt követhető. A *responsumok* e tekintélye átszállott azután a *respondeáló* jogászoknak más alkalomból

¹⁾ Hoffmann i. h. 227. l. a) alatti jegy.

²⁾ Ugyanott a 313. és 318. lapokon és Marezoll Institut. 8-dik kiadása 26. §-ában.

tett összevágó nézetkijelentéseikre, s megállapítá idővel jogtani munkáik joglétesítő minőségét (nomothesia) ¹⁾.

Visszatérve már most Gaiushoz, lássuk e jogász állását kor- és kartársai sorában, s vizsgáljuk a kitűzött feladatunk megoldását nem kis mértékben elősegítő azt a kérdést: tartozott-e Gaius is a jelzett kiváltságos osztályhoz?

Két, tekintélyes irodalmi tehetségek által támogatott vélemény küzdött mostanig közelfogadtatásért egymással. Az egyik e szavakba foglalható: Gaius nem respondeált; a másik: Gaius respondeáló jogász nem volt. Világosabban szólva ama vélemény azt tartja jogászunkról, hogy nomothesiával bírt ugyan, de e jogával önszántából nem élt soha, míg az ellenkező nézet szerint a kérdéses joggal nem bírt soha, s így műveire sem származhatott át semmi köztekintély. — Hogy a régibb romanisták könnyen, de sőt szükségképen jutottak el oly nézethez, mely Gaiust a remekírói jogászság egyik legelőkelőbb celebritásának, ennél fogva tehát respondeáló jurisconsultusnak tartá, azt a mindjárt következők nyomán annál természetesebb dolognak fogjuk felismerni, minél inkább számba vesszük azt a tényt, hogy a justiniani törvényszerkesztők magok is nomothesiával bírt jogászként bántak el Gaiussal. De ha e nézet védői közt a Gaiussal foglalkozó irodalomban oly jelesül érdemesült Huschke-t látjuk ²⁾, akkor az ellenkezőnek bevitatása, melyre legujabban jó sikerrel Ascher vállalkozott ³⁾, kétségen kívül a legérdekesebb jogtörténeti fejtegetések közé számítható. Ő beigazolta, hogy jogászsunk a maga korában tekintély egyáltalán nem volt. Mutoztatásai megérdemlik, hogy vázlatban itt közöljük.

Gaius, ha nemzetiségre nem volt volna is görög, de közvetítője volt a görögöknél a r. jognak, s iratai által annak terjesztője; iránya, modora Aulus Gelliuséhoz hasonlító, határozottan görögös. — A jognak rendszeresítése, — mit

¹⁾ Ily módon hiszem egyszerűen összeegyeztethetni a Hoffmannál a 320. lap c) alatti jegyzetében megvitatott két ellentétes nézetet a szövegben érintett tárgy iránt.

²⁾ Jurisprudencia antejust. pag. 80.

³⁾ Az 1. §. 4) alatti idézetében.

Gaiusnak tulajdonít kiválólag Huschke is, — annak műszerű tagolása feletti elmélkedés, görögösen iskolázott műérzékre mutatnak; ha egyéb munkái nem is, de Institutiói, csekély hiányaik mellett is, remekalkotmányoknak tekinthetők; az érthető, könnyüded előadás, velős rövidség minden munkáinak közös tulajdona; s ez oly tulajdonság, mely a görög elemnek a római birodalom gyengüléséből táplálkozó hatalmasodása, a jogi tanulmányok elgépiesedése folytán fokozatosan emelé ama munkák becsét, vagy legalább azok hasznavehetőségét. Valentinian hirneves idézési törvénye már a törvényszókeken általános használatban találta Gaiust, s egyszerűen az első tekintélyek közé avatta fel őt ¹⁾. — Meghagyván későbbben Justinian az ő codificáló bizottmányának, hogy a kiváltságot birt jogászoknak s csakis ezeknek műveiből — antiquorum prudentium, quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes praebuerunt — illeszszék össze a Pandektákat, a codificátorok Gaius responsum-adási jogának történelmi bizonyítékait nyomozni kéntelenítve láták magokat. Keresés közben Pomponiusnak azt a tételét kapták fel, mely Gaiusról szól, s egy csalódásba keveredtek, melyben az ő nyomukon járva, napjainkban is számosan fogva tartatnak, gondolván, hogy ama ott említett Gaiusban ráismertek az Institutiók szerzőjére.

Pomponius lib. 22. ad. Qu. Mucium fr. 39. Dig. 45. 3. így szól ²⁾: Cum servus, in quo usumfructum habemus, proprietatis domino ex re fructuarii vel ex operis eius nominatim stipuletur, acquiritur domino proprietatis; sed qua actione fructuarius recuperare possit a domino proprietatis, requirendum est. Item si servus bona fide nobis serviat, et id, quod nobis acquirere poterit, nominatim domino suo stipulatus fuerit, ei acquirat; sed qua actione id recuperare possumus, quaeremus. Et non sine ratione est, quod Gaius noster dixit, condici id in utroque casu posse domino ³⁾. — A „Gaius noster“ volt az a

¹⁾ Cod. Theod. I. 4. de resp. prud.

²⁾ V. ő. az 1. §. végét.

³⁾ A Kriegel-féle Corpus iuris is Caiusnak írja az idézett jogász nevét.

szalmaszál, melybe Gaius tekintélyének megmentésére kétségbeesetten kapaszkodtak a compilatorok ¹⁾, kik, hogy valósággal ily nézetnek hódoltak, kiviláglik a justiniani jogkönyvek más három helyéből, melyben kétségtelenül az Institutiók szerzőjére czéloz a „Gaius noster“ elnevezés:

1. A császári Institutiókat kihirdető pápens 6. §-a.

2. Inst. (IV. 18.) de jud. publ. 6. §.

3. Constit. Justiniani imp. **Omnem reip.** 1. §-ának e szavai: In his autem sex libris **Gaii nostri Institutiones** et libri singulares quatuor, primus de illa vetere re uxoria, secundus de tutelis et tertius nec non quartus de testamentis et de legatis connumerabantur.

A „Gaius noster“ czímezésnek ily sokszori, mintegy stereotyp ismétlését csak mint tudatos visszaemlékezést Pomponius fentírt szavaira lehet magyarázni, e szavakban találattván az akkori felfogás szerint Gaius tekintélyének ohajtva keresett okmányszerü tanúbizonysága. Ide járul még mint a codificatorok ebbeli felfogásának egyik további jele, az a szövegváltoztatás (emendatio), melyet ezek a Pandekták I. 2. fr. 2. 44. §-ában eszközöltek, hol ugyanis abban a névsorozatban, melyet Pomponius mint a híres Ser. Sulpicius Rufus tanítványai lajstromát közölt, Catus helyett Gaius-t írtak ²⁾. Másoknak pedig, mint épen a justiniani törvényszerkesztőknek az emendatiót tulajdonitanunk tiltja, nem csak a rendkívüli hűségénél fogva méltán nagyra tett florentzi Codex (Florentina), de a későbbi (Vulgat-) kéziratoknak e pontban teljeseen egyenlő olvasásmódja is.

¹⁾ A mi Gaiusunkról értették e szavakat: Hommel, ki Palingenesiájában még két helyet idéz a Pandektákból, melyben szerinte Julianus és Javolenus Gaiusra hivatkoznak; Huschke (Jurispr. antej. i. h.) és Böcking Gaiusnak 1855-ben megjelent 4-ik kiadásában, ámbár Puchta már 1841-ben (Inst. I. köt. 444. lapon) tagadta volt annak lehetőségét, hogy Pomponius az Institutiókat szerzett Gaiusra hivatkozhatott volna, mely véleményhez utóbb Mommsen, Huschke (Gaius kiadásának előszavában 1861) és végtére Böcking is (Gaius 5-ik legújabb kiad. 1866. VIII. l. 10) alatti jegyz.) járultak.

²⁾ Gaius már a maga koránál fogva sem lehetett S. Sulpicius tanítványa.

Ezeknél fogva tehát nagyon valószínű, hogy a codificátorok Gaiust valamely nagy tekintélynek képzelhették, olyannak tán, minő Qu. Mucius volt, és oly korból valónak, mikor a fejedelmileg adományozott-felelet adási jog még nem dívott, észre sem vevén megszeretett eszméjük feletti örömlükben fonák feltevésüket halomra döntő azt a körülményt, hogy Gaius műveiben számtalanszor történik hivatkozás császári törvényekre. Ezt a gyarlóságot szívesen megbocsáthatjuk a compileroknak, kiknek elég mentségül szolgálhat koruk tudományos viszonyainak kuszált volta, zürzavara; tehetjük ezt annál nagyobb készséggel, miután a 23. lap ¹⁾ alatti jegyzetben említett, a mult század jogtörténelmi gazdag anyagszerével rendelkező Hommel sem vette észre botlását, midőn Julianus- és Javolenussal idézteti Gaiust, kit amaz egy, emez csaknem két emberélet hosszával előzött meg.

Huschke és Böcking nyomán, mint már mondatott, ismét felkapott a compilerok régi nézete, mely Pomponius, „Gaius noster“-jében a mi Gaiusunkat sejté, miután már hosszabb idő óta felhagytak volt avval. E nézet végleges megdöntésének érdeme a jelen §. elején említett tudósé, ki bebizonyította, hogy Pomponius szemében Gaius nem lehetett tekintély, s hogy ama Gaius noster senki más, mint Gaius vagy Caius Cassius Longinus ¹⁾, Sabinus utódja, kitől a Sabinianusok iskolája a Cassianusok nevét is nyeré, mely felekezethez maga Pomponius is szított ²⁾.

Jogi kútfőink közt mindössze 17 tételt találunk, melyben a remekkori jogászok egymásra hivatkozva „noster“-t használnak. Szükséges azért, hogy e tételekhez folyamodjunk, ha felvilágosítást óhajtunk arról a viszonyról, mely az idéző és nosterrel idézett írók közt fenforgott.

Pomponius (az id. helyen) csak egyszer említ Gaius nostert. — Maecianus három helyen Julianus nosterről beszél, Vindius nosterről egyszer. — Terentius Clemens (fr. 6. de vulg. subisit. Dig. 28. 6.) Julianusról egy ízben; két ízben pedig Triphonin Scaevoláról mint nosterről tesznek említést

¹⁾ Hoffmann i. m. 220. lapján.

²⁾ Ugyanott a 224—25. l.

(fr. 12. §. 1. de distr. pign. 20. 5; fr. 19. de castr. peculio 49. 17.) — Végre Paulus hasonlólag Scaevoláról kilencz alkalommal.

Paulus viszonyát Scaevolához könnyü meghatározni. Papiniannak ő, t. i. Paulus úgy tekintve jogírói mint politikai pályáját, követője és utódja volt. Miként Papiniant és Scaevolát, ¹⁾ úgy ez utóbbit és az élteinek még ifjabb korában levő Paulust is, a tanító és tanítvány közti viszony kapcsai fűzték egybe, a fr. 19. Dig. de lib. et posthum. (28. 2.) tanúsága szerint: Cum quidam filiam ex asse heredem scripsisset, filioque, quem in potestate habebat, decem legasset, adjecit, et in cetera parte exheres mihi erit: et quaereretur, an recte exheredatus videatur? Scaevola respondit, non videtur, et in **Disputando adjiciebat**, ideo non valere, quoniam nec fundi exheres esse jussus, recte exheredaretur, etc. . . Látni való ebből, hogy Paulus itt Scaevolának tanításában hallottakat közöl. Hasonló viszony derül ki azokból a jegyzetekből, melyek Paulus és Triphoninustól származva Scaevolának némely homályos tételeinél olvashatók, p. Scaevola lib. III. respons. in fr. 13. de inoff. test. V. 2. — A többi fent kitett hely vizsgálata is azt a belátást eredményezi, hogy az a jogász, ki nosternek hívott egy másikat, ebben vagy tanítóját tisztelé, vagy átalán a tudománynak oly mesterét, kinek nézeteihez feltétlenül csatlakozott. Különösen feltűnő pedig e tekintetben az a határtalan függettség, melyben Terentius Clemens Julianus irányában mutatkozik.

A most megvilágosított viszonyból folyólag tehát Pomponius valami tanítványféleje és követője lehetett volna Gaius nosternek; ez pedig a másutt ránk maradt adatok számbavétele mellett merő lehetetlenség, minthogy lehet ugyan discipulus *supra* magistrum, de discipulust *ante* magistrum még nem látott senki, és Pomponius, bár kortársa, de 20—30 esztendővel idősb volt Gaiusnál, ki Hadrian uralkodása végén, — miként ez értekezés elején megmutattuk — még ifju lehetett, midőn vélt tanítványa egyéb munkáin kívül már a

¹⁾ Spartianus: Caracalla cap. 8. Papinianum amicissimum fuisse imperatori Severo. . . eumque cum Severo **professum sub Scaevola**,

nagybecsü Enchiridionját is megírta volt ¹⁾. Az a tapasztalati tény is képtelenségnek tünteti fel tehát a szőnyegen forgó véleményt, hogy t. i. az, ki máris becses munkákat írt, nem igen szokott iskolába menni olyas valakihez, ki maga ilyenmire még csak készülni akar. Aztán Gaiustól mit tanulhatott volna egyáltalán egy Pomponius? Tőle, kinek legkiválóbb munkája a jogtannak csak egy rövid, bár ugyanazért annál kezelhetőbb vázlata volt, oly mű, melyből még rendkívül sokat tanulhat ugyan a most élő nemzedék, de e közt olyasmit is, a mit abban az időben az iskolás gyermekek is tudtak ²⁾. Evvel azonban a kérdésnek csak negatív oldalát érintettük. De az a körülmény, hogy a rabszolgák stipulációjáról szóló czímben Cassius Longinus a szóba hozott fr. 39-en kívül még három helyen idéztetik, a „de verborum obligationibus“ — feliratu, aránytalanul nagyobb hármassal czímében pedig csak egyszer ³⁾, s ekkor is egy rabszolgának, stipulációhoz hasonlító pactumára vonatkozólag, hogy ezek szerint Cassius a szolgák szerződvényeire különös figyelmet fordított jogi munkáiban, úgy győzhet meg bennünket, hogy Pomponius sokat említett két szava egyenesen Caius Cassiusra megyen. Ennél is szilárdabb alapot nyerünk védett nézetünk számára, ha szemügyre vesszük a „noster“ szónak ama összeköttetésben bírt értelményét. Rabszolga az urát, alattvaló a császáraját szokta volt így czímezni; s alázatosság, tisztelet igéje levén e szó, tudósokra az, csak ha a kitünők közül is kitüntek, a felekezet fejére, s ezekre is, mint látszik, csak holtuk után illesztetett. — Mindezt arra a férfiura, kit most kiválólag nevezünk Gaiusnak, reáfogni még senkinek sem jutott eszébe.

Megerőtlenítettvén ekként az ellenkező állítmány egyetlen érve, annak kimondásával végezhetjük e §-t, hogy Gaius

¹⁾ Ebből való a többi közt a nevezetes fr. 2 Dig. de origine juris I. 2., mely a r. jog történetének egy egész alaprajzát foglalja.

²⁾ Nincs ebben semmi túlzás. Hiszen Cicero által arról értesülünk, hogy a 12. t. törvény tételeit az iskolás gyerekekkel elmondatni szokták; az pedig, hogy a tanuló fiatalságot igen jókor fogták a jog rendes tanulására, máshonnan is tudva van.

³⁾ fr. 104. Dig. de verb. obl. 45. 1.

soha sem volt respondeáló jogász, s ily minőségből származható tekintélyvel nem bírt. Ha az ellenkezőt állítanók, kénytelenek volnának a valószínűt képtelenségnek mondani, és azt, a mi lehetetlen, való gyanánt elfogadni.

Gaius irodalmi művei; Institutóinak meg- lelése és kiadása; a rongált helyek vissza- állítás (restitutioja).

5. §. Nem járok talán az alapos tudományosság követelte ösvényen, midőn az olyan nevezetességre jutott írónak, milyen a mi szerzőnk, irodalmi műveit legnagyobb részt pusztán czímök szerint sorolom elő, legfeljebb is röviden bíráló megjegyzésekbe szorítván össze a tárgyalás főbb vonásait. Nagy hiba lenne, így elbánni Gaiussal, hahogy nem csak csekély számu töredéknek sovány maradványaiból, hanem eredeti alakjuk teljességében ismernők a felhozandó könyveket, de így, — hogy sok szót ne szaporítsak — csak a többször említett Index florentinus és a Pandekták szövege képezik a forrást, melyből Gaius következő munkáinak létezéséről értesítettünk:

1. Ad edictum provinciale ¹⁾ βιβλια λ—β [32].

2. Ad edictum urbicum (s. praetoris urbani) *μονα τα εφραθεντα βιβλια δεκα* ²⁾.

3. Ad leges Juliam et P. Poppaeam ³⁾ βιβλια δεκαπεντε.

4. Aureon (Aureorum s. Rerum quotidianarum) βιβλια *επιτα* ⁴⁾.

5. Δωδεκαδελτον (sive ad leg. XII. tab.) βιβλια *εξ*.

¹⁾ A könyvek czímei híven az Index flor. nyomán közölnék. — Mommsen csak 30 könyvről ad edictum prov. beszél, miként az előbbi §-ban láttuk.

²⁾ Ez értekezés 4. §-ában érintettük. Erre a munkára vonatkozik-e az Inst. III. 33. §-a vagy a 3) alattira vitássá tétetett Mommsen és Böcking által.

³⁾ Maga Gaius utal erre a munkájára Inst. III. 54. §-ában: alioquin diligentior interpretatio propriis commentaris exposita est.

⁴⁾ Hoffmann i. m. 266ik lapján.

6. Instituton (Institutionum) βιβλια τεσσαρα ¹⁾.
7. De verborum obligationibus βιβλια γ.
8. De manumissionibus βιβλια τρια.
9. Fideicommisson (Fideicommissorum) βιβλια δυο.
10. De casibus βιβλιον εν.
11. Regularion (Regularum) βιβλιον εν.
12. Dotalicion (Dotaliciorum s. de re uxoria) βιβλιον εν.
13. Ὑποθηκαριας (Ad formulam hypothecariam) βιβλιον εν.

Ezeken kívül még más könyveket is szerzett Gaius; róluk csak a Pandekták tesznek említést, az Index florentinus nem, miért is koholtaknak tartják azokat némelyek. — Ilyen csak a pandektákbeli idézetek nyomán ismert művek :

1. Ad edictum aedilium curulium libri duo.
2. Ad legem Gliciam liber singularis.
3. Regularum libri tres ²⁾.
4. De tacitis fideicommissis liber sing.
5. Ad selt. Tertullianum l. sing.
6. Ad selt. Orphytianum l. sing. ³⁾.

¹⁾ „*Institutorum commentarii*“ valószínűleg az igazi eredeti cím. Többet erről más helyen közlünk.

²⁾ Más munka ez, mint a felebb 11) alatt jegyzett Regularum liber. V. 8. Mommsen i. h. 7-ik lapon.

³⁾ Az 5—6 alatti monographiák létezését a 3-ik §-som végén felemlítettem két pandekta-töredék felírásából lehet kihozni. Meglepést okoz, hogy a flor. Codex e két töredéket Gaiusnak tulajdonítván, az Indexből mégis kihagyta mind a két munka címét. Mommsen azt véli, hogy Gaius a seltum Orphytianum későbbi megjelenése által figyelmessé tétetvén arra a botlására, melyet az Institutiókban a miatt tett, mert a seltum. Tertullianumról szót sem szólt, írói pályája végén határozá el magát, hibáját az említett két rendbeli törvénytárgyarázati értekezés kiadásával helyre ütni. — Tetszetőnek elég tetszető e feltevés, de el nem fogadható az azok részéről, kik Böckinggel a Gaius-féle Institutiók veronai híres kéziratában a 132-ik lapon sok ügygyel bajjal kibetűzhető csonka szavak és betűjegyek kombinálása által kihozták, hogy ott a seltum Tertullianum valósággal tárgyalattott. — Rendén volna itt, de sőt felettébb tanulságos, ezt a roncsolt helyet utánozva ide írni; egy kis izlettető volna ez az alantabb tárgyalandó u. n. szövogrestitutio keserves kenyéréből; csakhogy nagyobb tért igényelvén ily szándék kivitele, mint a mennyit egy jegyzetbe

7. Fontosságára nézve, a két edictumcommentar mellett első helyet érdemelne valamennyi elé számlált könyvek közt a „*ius civile*“, melyet Gaius, az általa megkedvelt történeti módszer és irányhoz tartva magát, nem a hozzá közelebb álló Sabinus ¹⁾, hanem a sokkal korábbi, Marius és Sulla gyászemlékezetű korában élt Quintus Mucius Scaevola, a *ius civile* megalapítója és befejezője, („*qui ius civile primus constituit*“) nyomán állított egybe ²⁾. — Sorozati rendezetünk legvégén csak az oknál fogva említők e munkát, mert sem az Index, sem a pandekta-szöveg annak emlékét meg nem őrzik ugyan, de utal reá maga a szerző az *Inst. comment. I. 188. §-ében*, mondván: . . . nam de ea re valde veteres dubitaverunt, nosque diligentius hunc tractatum exsecuti sumus et in edicti interpretatione et **in his libris, quos ex Qu. Mucio fecimus**. A milyen bizonyos tény, hogy Gaius írt „*ius civile*-t ex Qu. Mucio“, épen oly bizonyos vagyok a felől, hogy Böcking a régebben táplált tévelyes nézetébe, melytől pedig már egy ízben elállott volt, ismét visszatantorog, midőn (XI. pag. praefatio) a fentárgyaltuk 39-ik fr. de stip. serv. ímez feliratát: „Pomponius lib. 22. ad Qu. Mucium“ a most érintett Gaiusi *ius civile*-re magyarázza. Ha maga Pomponius nem írt volna is ad Qu. Mucium című könyvet, — pedig valóban írt; lásd róla Hoffmann i. m. a 224. lapon — mégis nem lehetne belátni, miképen nyilváníthatá Böcking egyetértését Ascher nézeteivel (praef. p. VIII. ¹⁰⁾ alatt), midőn kevésse odébb, t. i. a XI. oldalon a később működött Gaiusra hivatkoztatja a jóval idősb Pomponiust ³⁾.

befoglalnom szabad, azzal kell beérnem, hogy az itt mondottak tekintetében Böckingnek a Gaius III. 33-ik §-kére vonatkozó 33^a alatti közlött észrevételeire utalhassak.

¹⁾ Hoffmann a 218. l. belső hasábján.

²⁾ Lásd róla Hoffmann 207-ik s köv. és a 220-ik lapjait.

³⁾ Nem csak az épen kezünk alatt levő polg. jogi könyvet, de sőt a más helyen ismertettük tartományi hatósági jogot tartalmazó munkáját Gaiusnak szintén Qu. Muciusra vezetik vissza, ki mint helytartó-proconsulja Ázsiának annyira kitünő egy edictumot hirdetett ki e tartomány számára, hogy nem csupán a kormányzékében volt utódainak hagyatott meg a köztársasági tanács által, hogy Scaevola eljárását kövessék, de még a többi helytartó is örömet alkalmazkodott

6. §. Igen tisztességes száma az a könyveknek, melyeket összeszerkesztett vala Gaius. Volt légyen azoknak belérteke akárminő, méltán nagy csudálkozást okozott mindmostanig az a rejtelmes körülmény, hogy a sok könyvből soha de egyetlen sem idéz az összes ókori irodalom egészen az 5-ik század második évtizedeig, mikor aztán Valentinianus idézési törvényének (426. évből) soraiban mint egy deus ex machina a legeslegnagyobb jogászi celebritások fenséges társaságában jelenik meg Gaius, a nagy világ bámulatára, mely minél kritikaibb szemüvegen át vizsgálta e tünemény okát, annál kevésbbé tudott megnyugodni abba, hogy Gaius összes iratait egy Papinianusnak, egy Paulusnak, e tutti quanti könyvekkel egyenragu tekintélyre csigázták fel a császárok ¹⁾. Az idézési törvénytől kezdve ellenben sűrűbben találjuk szerzőnket említve is, használva is a nyugoti góthok (506), a burgundusok (502-508) és a görög császárok codificatióiban, úgy szintén 512 körül caesareai Priscianus és az 510-ben consulságot viselt Boethiusnál ²⁾, végre az egyházi történet híres írójának Rufinusnak tulajdonított *legum Mosaicarum et Romanarum collatió*ban ³⁾

Miként került hát az idézési törvénybe, azután pedig Justinian császár pártfogása alá Gaius?

hozzá, mint követendő mintához, mikép teszem Cicero az ő ciliciai edictumában cselekedett. (Ad Atticum 6. 1. 15.)

Mindezek, ha szükség volna rá, megint bizonyítékul szolgálhatnak a 2. §-ünkben felvett állításainknak.

¹⁾ Voltak jogtudósok (?), kik Gaius kora és kiléte körül a bizontalanban tapogatódzva és a bírálat nélkül hagyott adatokba vaktában belemarkolva, a Justiniannál olvasott „Gaius noster“-re támaszkodván, nem állották avval a véleménynyel szállni a síkra, hogy Gaius Justinian kortársa és a keresztény tanhoz szító jogász volt. E badár állítás miatt Ant. Vacca t irgalmatlanul ledorongolja Böcking IX. lapon 11) alatt. — A szövegben érintett kérdések ugyanis csak a legujabb időben kerültek a szorosán tudományos bírálat rostájába.

²⁾ Amugy tühegyről legyen itt megemlítve, hogy Lactantius egyházatjának „De falsa religione“ czímű művében; aztán az u. n. Pseudoasconius és Servius grammatikusok irataikban is találtatnak hol kétes, hol világos utalások Gaiusra.

³⁾ Alzog: Kirchengeschichte (8-ik kiad.) I. k. 15. §.

Röviden fogunk végezni e kérdéssel, mert helyes megoldására képesítenek azok, miket az imént felhozottakból megismertünk, és semmi egyébre nincs szükségünk, csak állást foglalni azon a helyen, hol Gaiust működni láttuk, honét elindulva azonnal megtaláljuk a kulcsot minden viszonytagság megfejtésére, mely későbbi időkben érte Gaius könyveit.

Troas városa tözsomszédságában volt Constantinápolynak; itt Gaiusnak, ki görög modorban, görög olvasó közönség számára írta munkái nagy részét, bizonynyára tudták nem csak hírért, de nagyban használták legkiváltképen provincialis edictumát az iskolákban is. Mi volt hát természetesebb, mint az az intézkedés, melynél fogva a birodalom e részeiben nagy kelendőségnek örvendő tankönyvet megtartatni rendelék a császárok, midőn 425-ben a constantinápolyi egyetemet rendezvén, két tanszéket emeltek a polgári jognak? ¹⁾ E lépésnek azután szükséges következménye volt az, hogy Gaiust egész pompával az öszbirodalmi jog rendszerébe és a kiváltsággal bírt jogászok czéhébe avatták fel a következő (426) évben kelt egy törvénynek imezek a csengő szavai: Ut Gaium, quae Paullum Ulpianum et cunctos comitetur auctoritas lectionesque ex omni eius opere recitentur. E naptól kezdve a nyugoti részeken is terjedezett Gaius tanulása ²⁾ és használata; bizonyítja ezt a fentebb említett több rendbeli codificációk története, de legkivált a Gaius Institutióinak Veronában feltalált és a mostani tudós köröket sok oldalról mozgásba hozott kézírata. Ennek ismertetésére térünk át értekezésünk most következő részeiben

7. §. Olasz- és Franciaország könyvtáraiban nem egy nagybecsü régi könyv és kézirat rejtődzik még ma is, mely-

¹⁾ L. 3. Cod. Theod. de stud. lib. urb. Constant. 14. 9. = 1. un. C. J. 11. 18.

²⁾ Eredeti egy ötletet nyilvánított ki e tekintetben Mommsen. Szerinte már Ulpianus liber regularum ja is Gaius Institutióinak mintájára készült. Ulpianus maga is keleti származásu levén (Hoffmann a 239-ik lapon), legelső jogi oktatását talán még szülőföldjén Gaius vezérfonalából merítette; hivatkoznia Gaiusra persze, hogy nem volt szabad, mert Gaius nem volt kiváltságos jogász.

nek köz kézre bocsátása epochalis forduló pontot jelölhetne némely tudomány haladása útján. Mily roppant haszon hárult pedig legelsőben is a jogtan és nyelvészet minden ágaira régi kéziratok kiadásából, azt tudják mindazok, kik Savigny óta az illető szakokban munkálkodtak.

A vaticáni könyvtár után nincs egy sem, melybe nagyobb hálaérzettel léphetne a jogtörténet kedvelője, mint a veronai káptalané, melynek szekrényeiből vonatott elé Gaius Institutióinak egy régi kézírata, oly nagybecsű a maga nemében, és a tudománynak innét vett lendülete folytán oly nevezetes, hogy avval másnemű irodalmi lelemény még soha fel nem ért.

A bőrhártyából készült, hajdan XV-tel, most XIII-mal jelölt codexen kívül, melyben Sz. Jeromos levelei Gaius szövege fölé irvák, még kétrendbeli kéziratnak jutottunk birtokába; az egyik Gaius Institutiói szövegéből kihásított, a praescriptiók és interdictumokról szóló egy levél; másika pedig az ismeretes fragmentum de iure fisci, melynek szerzőjét nem tudjuk ugyan, de mégis bizvást a remekkorból valónak tarthatunk; mindkettő egy csomóba fűzve: „Vetera paralipomena Mss. ¹⁾ Codicum capituli veronensis a J. Jacobo de Dionisiis Ver. canonico in unum collecta. 1758“ felírás alatt találtatott meg; róluk pedig, mint később kiderült, már 1732-ben tett említést Maffei Scipio Verona nevezetességeit ismertető könyvében és a tíz évvel ez után megjelent Istoria theologica-jában, hol a fragmentum de iure fisci második levelének első hasábján olvasott két sort, az institutiókra tartozó másik kéziratból pedig e szavakon kezdve: „secundum naturalem significationem verum esse debet“ több tételt nyomott ki, hozzácsatolván mutatványul a munkája mellé adott réznyomatu ábrában egy pár töredéket, mely az ódon vonásokat híven ábrázolta s egy részében későbben átvéte-tett a „Nouveau traité de diplomatique (III. 208) Paris 1757“ című munkába.

Hogy a XIII. alatti Codex jogi munkának rejti magában maradványait, azt Maffei, mint látszik, még nem gyanította,

¹⁾ Mss == manuscriptorum.

de tudta, hogy az rescribálva van, mert az újabb írás mögül sok helyt világosan kilátszott a régi betűk nyoma, mire nézve a veronai könyvtárnak ő általa összeirt, holta után pedig Antonio Masotti által átnézett könyvrajstromában ²⁾ ezeket olvashatni: Számos hártylevélből áll egy másik kézirat, melyben a régi írás lemosatván és elpusztítottván (dilutis ac deletis anterioribus literis) fölébe írva látni a mostani sorokat mintha oly ritka portéka lett volna hajdan a birkabőr, hogy új könyvnek színre kerülése csak valamely réginek tönkretételével történhetendett.

Nem csak ezek az utóbbi adatok, mint a melyek kinyomatva nem lettek, nem jutottak Európa tudós közönségének tudomására, de sőt a fentismertettük két kisebb kézira vonatkozó tudósítás is végkép feledésbe fogott vala menni, ha Haubold Gottlieb azoknak emlékét a lipcsei egyetem 1816-ik évi télszaki leczkerendének programjában mintegy véletlenül fel nem eleveníti ³⁾. Az e programhoz csatolt értekezés jó formán még kiadva se volt, midőn a veronai kéziratok ügye nem várt hatalmas lendületet kapott Niebuhr, a római történet jól ismert kutatója által, ki a porosz királytól követnek neveztetvén ki a szent székhez, Rómába utaztában útjába ejtette Veronát, hol két napi időzése elég volt arra, hogy nem csak a káptalani könyvtárban kezei közé került Codexben felismerje ama régibb írás tartalmát, mi végett különösen a 97-ik levélen vegyészti szerekkel tett sikeres kísérleteket, — hanem, hogy a fiscalis jogról és az interdictumokról szóló daraboknak a Maffeitől való utánnyomatoknál jobban sikerült másolatait is elkészíthesse s megküldhesse Savignynek Berlinbe, ki azokat haladék nélkül sajtó alá bocsátván ⁴⁾, tudományos alapossággal írt értekezésében oda nyilatkozott, hogy a kérdéses Codex Gaius Institutióit foglalja, s hogy a fragmentum de interdictis szintén e Codexből való.

²⁾ Masotti 1788-ban vizsgálta át és egészítette ki a Catalogust; kiadva az soha sem lett.

³⁾ Notitia fragmenti Veronensis de Interdictis Lipsiae 1816 (Mense Nov.)

⁴⁾ Zeitschrift f. gesch. Rechtswissenschaft III. 140—168.

Leírhatlan hatása volt e közleménynek Németország jogtudósaira. — A széltében felköltött tudvágyat kielégíteni, s a Gaius művének visszaszerzéséhez kötött feszült várakozásnak, a mennyiben tőle függne, eleget tenni ohajtván, a berlini tudományos Akademia két tudóst, a philologiai karból Bekkert, a jogitól Göschent küldötte Veronába, hogy Niebuhrnak kénytelenségből abba hagyott műveleteit folytassák, s ha lehet, a Codex helyreállítását teljesen bevégezzék. Ezek május végével 1817-ben küldetésök helyére megérkezvén, némi próbák után csakhamar belátták, hogy vegyészeti szerek (reagentiák) nélkül a Codexxal nem boldogulnak; engedélyt eszközöltek tehát magoknak arra nézve, hogy a kiállhatatlan büze miatt útált cersavany-oldatot (Gall-äpfeltinctur) használhassák a könyvtárban. Beecsetelvén ezzel a mázzal az elhalványult és ledörzsölt vonások helyét, ezek mintegy megelevenülve szabad szemmel lettek olvashatókká. — Így bántak el sokszor naphosszant a Codexxal, — a káptalan dispensálta őket a könyvtári alapszabályok megtartásától, melyek sem a könyvek hazavitelét, sem a napontai egy óránál hosszabb időzést a termekben senkinek meg nem engedték — s fáradozásuk eredménye az lett, hogy Savigny feltevései fényesen igazoltattak, Gaius Institutiói pedig körülbelül **nyolcz kilenczed részben** még azon év october közepeig restituálva, azóta pedig a r. jogtudomány rendkívül nagy hasznára számtalanszor kiadva, a classicus irodalomban legdrágább ereklyéi közt foglalnak helyet ⁵⁾.

⁵⁾ Irodalmi fontos vállalatának sikerültével e következő uraknak nyilvánítá Göschen a köszönetét, kik t. i., miként az 1826-ban megjelent kiadásában Gaiusnak bővebben előadja, különféleképp nyújtott segélyezésökkel ez ügyben érdemesültek: Goës grófnak, a lombard-velencei királyság cs. k. helytartójának; Lederer bárónak cs. kir. tábornoknak és Verona várparancsnokának, ki később Magyarországon főhadiparancsnok volt; úgy szintén Zamboni József és Bevilacqua Lazise Ignác grófnak. Ez utóbbi egy jeles értekezés közzétételével az olaszok rokonszenvét igyekezett felkelteni a német tudósok vállalata iránt. Végre kik legtöbbet tettek az ügy előmozdítására, Marchese Dionysio Dionisi és Conte Bartolomeo Guarientinek mondja köszönetét a kiadó; amaz a veronai püspöknek akkora közhelyettese a másik a káptalani könyvtár gondnoka volt.

Meg kell említenem, mielőtt áttérek a Codex szerkezetének leírására, — mely szerkezet ismerete nélkül pedig nem igen igazodhatunk el a nyomtatott kiadások olvasásában, — hogy Bekker a munkatársával töltött két havi együttlét után különféle régi kéziratok vizsgálása végett Milanóba távozott, innét azután ugyanazon ezélből Olaszhon több részét is bejárván; az ő helyét betöltendő pedig Bethmann-Hollweg érkezett Voronába, ki azon időben a berlini egyetemen a jogtudományok negyedik évbeni hallgatója volt, majd azon egyetemnek a köztisztelttől felkarolt tanára s végre Poroszország közoktatási minisztere lett, — és tisztán a tudomány szeretetétől és a nehéz, de a dicsőség koszorujával intő vállalat melletti lelkesüléstől vezéreltetve szegődött munkatársul Göschen mellé. A Gaius-irodalomnak e még most is élő veteránja, kinek érdemeit maga Göschen nem győzte elég dicsérettel elhalmozni, legujabban tudomásunkra hozta ¹⁾ az ötven évvel ezelőtt Italia forró napsugarai alatt véghez vitt munkának részleteit, melylyel a lelt kincset birtokába vette a tudomány. Ótöle, Gaius feltámadásának legmeghittebb tanujától tudjuk meg legjobban az emlékezetes jogtörténeti esemény minden körülményeit.

8. §. Az az ócska könyv, melyben sz. Jeromos levelei szövege alá temetve az említettük kincs leledzett, a szó legtulajdonképpibb értelmében páratlan valami a maga nemében: az újabb időben felfedezett palimpsest Codexek ²⁾ közt a legnagyobb nehézségeket okozó. — Áll e könyv 127 középnagyságu negyedréti levélből ³⁾, mely 16 fogásba úgy van összecsomagolva, hogy minden csomag négy-négy kettős levélből vagyis 16 lapra terjedő egy-egy ivből készült; kivéve, hogy az első és utolsó (t. i. a 127-ik) levél sem egymással, sem a tizenhat csomó egyikével se függ össze, és hogy az utolsó csomó 8 helyett csak 6 összehajtott levelet teszen ki. E szerkesztményt az ide igtatott táblázat láttatja, az összekötő vonás a levelek egybefüggését mutatván:

¹⁾ A Zeitschrift f. Rechtsgeschichte V. 357. és köv. lapjain.

²⁾ V. ö. Hoffmann i. m. 263. l. a c) alatti jegyzetet.

³⁾ A „levél“ és „lap“ vagy „oldal“ közt a szövegben tett éles különbség mindenütt szemmel tartandó.

I.	2—9	3—8	4—7	5—6
II.	10—17	11—16	12—15	13—14
III.	18—25	19—24	20—23	21—22
XVI.	121—126	122—125	123—124	—

Kivéve az 1-ső levélnek mind a két oldalát, a 42. és 49-nek külső oldalait, valamint a legutolsó levélnek, melynek hátulja egészen tiszta, innenső oldalát, a többi, pontos számítás szerint 248 lapon kétféle, sőt 62 lapon a 248 közül épen háromféle írásnak azon egy irányt tartó egymást érő sorai voltak kivethetők. E három különböző időszakból való, mindenik más-más kéztől származó írás olyformán helyezkedik egymás fölé, miszerint alól a legrégebbről, u. n. uncialis betűkkel formált írás áll: ez a Gaius Intstitutióból való szöveg; kiesivel felette, de evvel sokszor összekeveredve az elébb említett, 62 oldalt betöltő újabb írás látszik, uncialisokban mint ama másik, de melyek kevesebb gondnal és idomtalan vonásokkal a hártylevéltre rakatva, formára inkább közelednek a legfelől tett íráshoz, melylyel tartalmuk is egyez. Hogy a két rendbeli régebbről sok helyt nem csak feláztatva, de sőt késsel vannak levakarva, vagy más valamilyen erőnek erejével lesüroltattak — minek következtében a reagentiák segélyével sem lehetett visszavarázsolni az ilyen helyek vonásait — azt már másutt is szóba hoztuk. Ez irtó üldözést sz. Jeromos leveleinek másolói és Gaius ádáz ellenei nem a bőrnek kemény, szőrhagya oldalán üzték, hanem a másik felén, melyen a simább és puhább rétegekbe jobban behatott írást kiveszteni nem oly könnyű szerével sikerült. — E furcsa eljárást pedig így lehet megmagyarázni: Valamelyik középkori szerzetes Jeromost szándékolván leírni, íróanyag híjában kapja magát és szétbontja az eredeti codex füzetét; neki áll aztán, mint mondatott az írásnak, és késsel, kefével felbarázdolva a bőrhártyát, vagy egészen elpusztítva a sorokat, helyet készít a másolatnak; ez befejezetlen marad és sok idő multával megint körmei közé kerül egy másolónak, ki az elsőnek olyan pénzzel fizet, minővel ő fizetett Gaiusnak.

Így már nem csudálkozhatik senki azon, hogy a codex jelen rendezetéből az eredetileg volt levélsorozatnak minden

nyoma elveszett. Lett pedig az Institutiók kéziratának tisztes első foliumából Hieronymus leveleinek 50-ik foliuma, vagyis 100. és 101. oldala, az azelőtt volt legutolsóból pedig a jelenben a 42-ik; növelvén e zavart még az a baj is, mely némely levélpárnak olyképp történt megfordításából származott, hogy most lábbal áll egymásnak a kétféle írás. — Legkönnyebb módon úgy alkothatni az itt mondottakról helyes képzetet, ha megtekintjük a veronai codexnek Göschel és Hollweg nyomán Böckingtől kiadott körrajzi utánnomátát: *Apographum codicis Veronensis*. Lipsiae 1866, hol az eredeti Gaiusnak lapszámozása a mostani Codex levélszámaival együtt feljegyezve, ilyen rendezetben, igazabban mondva: rendetlenségben következnek:

Gaius lapszáma Sz. Jeromos

1-ső és 2-ik lap	= fol. 50 ^a és 50 ^b
3-ik „ 4-ik „	= „ 27 ^b „ 27 ^a
5-ik „ 6-ik „	= „ 75 ^a „ 75 ^b
7-ik „ 8-ik „	= „ 54 ^a „ 54 ^b

a végén pedig

249-ik és 250-ik lap = fol. 93^a és 93^b

251-ik „ = „ 42^a

mert a legutolsó oldalra nincs írva semmi ¹⁾).

Czímét sem az egész kéziratnak sem külön-külön az egyes könyveknek nem találták, pedig a Pandektákból is tudjuk, hogy könyvekre — négyre — osztott Gaius elméleti tankönyve. Önálló felíráshoz hasonlítható valamit csupán a 39-ik levél innenső oldalán leltek, t. i. a régi könyvekben szokásos végszavakat: lib. III. explic. — A könyvek kérdésen kívül címekre voltak osztva, de ezeknek mindössze csak a codex elején találták csekély maradványait, míg a többi részekben igen gyakori jelenség az, hogy a szakaszok végén egysornyi hézag maradt, melyet a másoló az egész könyv kiállítása után izmosabb és czifrább betűkből készítenő címrovattal (rubrica tituli) akart kitölteni. Egyébiránt

¹⁾ A 27^b és 27^a a megfordított páros levelek egyike; 75^a és 75^b pedig a kétszer rescribált, azaz a háromszor írt levelek [= t. s.] közé tartozik.

erre a kérdésre Böckingnek újabban folyt nyomozásai hozták a kellő világosságot, ki ugyanis számos czímfeliratoknak a szövegbe felvétele által nem egy helyen hozta helyre a librarius e részbeni mulasztásait. A kitöltött, vagy csak kitöltendőnek hagyott czímfelírás után többnyire egy kikönyökülő öreg betű kezdi a szöveget; némely sorok végén pedig egy kis hézag, vagy az utolsó betühez biggyesztett egy-két pont látható, a mivel aztán vége is van minden interpunctatió-
nak, melylyel a leiró egyáltalán semmit nem törődve, egyvég-
tibe oda pingálta a betüket, szókat, mondatokat. Furesa mo-
dora van neki a szótagok elválasztásában is, mert ő egész
léleknyugalommal ily formán hasogatja szét még az egy
sz ó t a g n a k több betüit is: ha|nc, damna|s, infan|s, o|bliga-
tio; P|R (praetor), instit|uunt stb. — Egészben véve hasonlít
az unciális írás a florenczi pandekta-codexéhez, avval a nagy
különbséggel mégis, hogy valamint ennél jóval régiebb, úgy
sokkal szaporább benne, az érthetőség és megfejthetés nagy
kárára, a sok rövidítés és egész szókat helyettesítő jelvek
használata ¹⁾, mi a Florentinában nagy ritkaság.

¹⁾ Németül ezeket a jelvényes rövidítéseket Siglen nevezik. P. o. :
et, = etiam; qq = quoque; qq̄ = quaeque; vdl. = videlicet; fa = flia
stb. — Mennyi bajt, vesződséget szerzett már e jelek fejtegetése és
találgatása a némethoni tudósoknak, csak az képes megérteni, ki a
rongált vagy hézagos helyek visszaállítására czélzó törekvéseket leg-
alább egy részökben figyelemmel kísérte. Szánalom fogja el keblünket,
ha rágondolunk, mennyi fáradság ment füstbe már, mily becses szel-
lemi erők emésztődtek hasztalanul ama hajdan elharapódzott szörövi-
dítési mánia, vagy — a mi tárgyunkra vonatkozólag tán jobban mondvá
— a librarius renyhesége és átkos takarékosága miatt. — Eláll például
valamelyik ifju tudós és merésznél merészebb combinatiók, hypothesisek
és éles kritikákkal, hogy csak úgy káprázik tőle a szemünk, napfénynél
világosabban megmutatja, hogy a veronai codex e vagy ama helyén —
ne feledjük el, hogy ennek a codexnek most már egy hű, nagy gond-
dal készült másolatát bírjuk — ilyen vagy amolyan egyenes kampós,
szegletes vagy kaeskringós írka-firkájában ez vagy amaz betű, ez
vagy amaz Sigle rejtőzik; e szónál mindannyiszor eszembe jut az
evangeliumbeli hétpecsétes könyv. — Ebből indulva tehát, a mi tudó-
sunk szerint bizonyos, hogy ez a betű vagy jegy ilyen vagy amolyan
értelmet ad a szónak, a szó a mondatnak, ez megint az egész §-nak,
és így tovább; egy szóval: meg van az eredeti gondolat, és lesz belőle

Még néhány szót a praescriptiókat tárgyazó töredékről. Színre formára szakasztott mássa az a XIII. alatti codexnek, az írás is egyez, s ha volna még szükség valami erősségre Savigny nézete mellett, minden kételkedésnek véget vet a levél végszavainak: „eiusque vis et potestas haec est, ut quod quisque ex his bonis, quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro possessore“ a codex 49-ik foliumával (a 237 ik oldalon) egybevetése, hol így következik: „possideret, id ei, cui bon. possessio data est restitatur. Látni való hát, hogy ama fragmentum egy darabja a codexnek s ebben eredetileg a 49. folium előtt állott.

De magának az egész codexnek azonságát avval a könyvvel, melyet Justinian idejében Gaii Institutorum vagy Institutionum quator commentariinak neveztek, a Pandektákba ez utóbbiból beleszótt helyek kellő felhasználásával alaposan bevitatta Göschen. Napjainkban e bizonyítással bibelődni, annyi volna, mint buzogánnyal nyitott ajtónak rontani. — Az is be van bizonyítva, vagy legalább — miután az ilyen természetű tárgyban mindig kétes marad e vagy ama pont — a valónak színébe beleöltöztetve, hogy az eredeti kéziratnak, ha nincs is meg a czímlapja, vagy talán sohasem is volt, mégis megvan mind eleje mind vége, és csak három levél az mindössze, ami teljességgel hiányzik belőle. Sok fejtörésébe kerülhetett Hollwegnek ezt napfényre hozni; úgy de

tudós értekezés, mely úgy látszik mind leveri lábukról, a kik ellenkező véleményen merészelnek lenni. — De hátra van még a fekete leves! — Ott terem valamelyik tudós szaklapban az irodalmi tusák egyik harczedett vitéze, s kritikájának éles fegyvereivel kegyetlenül szabdálja a meghökkent ujenczot: Hogy hiszen ezt 10—20 évvel ezelőtt mondta ez vagy az a valaki, megczáfolta pedig amaz. A mit ő — már t. i. az a bizonyos hypothesiseket kovácsoló fiatal tudós — még csak kibetűzni szeretne a 2-ik könyv elején, azt világosan megolvashatni a 3-iknak végén! Ama helyen egészen más valamiről kellett beszélnie Gaiusnak, s ilyen okoskodásokkal csak az hetykékedhetik, kinek fogalma sincs az író szójárása, stylusáról stb.!

Sok is már mind ez egy jegyzetnek; nem akarom azért e kitérésemet még hosszabbá tenni példák felhozásával; csak az értekezésem mellé adott könyvomatú táblára utalok röviden, mely az uncialis a b c-t és a Siglák mintáit láttatja. Ha hirtelenében valami chinai vagy héber könyv egy darabjának nézné azt a szíves olvasó, én nem tehetnék róla.

napfényre hozta mégis, és egy rovatos egybeállítás segélyével, melyben a másutt említett csomagok száma, a levelek mostani száma és összefüggése, az eredeti lapszámozás és minden hiány (elveszett levelek) világosan szem elé állíttatnak, kimutatta, hogy az eredeti kézirat is, úgymint a rescribálásra alkalmassá tett, és a régi anyagból új rendben újra összevarrt mostani könyv tizenhat csomót tett, az utolsó tíz, a többi mind nyolcz-nyolcz levélből vagy félannyi összehajtogatott és egymásba illesztett kettős levélből állíttatván elő. Véletlenül, vagy tudatlan emberek keze által, — úgy hiszi Hollweg — a 6. és 9. csomó első, a 13-iknak pedig negyedik foliuma kihalásztatván a könyvből, veszendőbe ment és nincs már.

Hogy én mindezeket itt minek hozom fel?? És hogy ennyi száraz adat felhordásával miként élhetek vissza a tekintetes Akadémia és az olvasó becses türelmével?! — nem lévén ezek az adatok legjobb esetben sem egyebek, csak egy ócska, penészette könyv véletlenül történt előkaparításának körülményei, és mind az, a mit eddigelé Gaiusról mondogattam, elvégre is egy régen élt emberről szól, kinek, — tisztelet bészület a tudományának — de mi közünk nevéhez, hazájához, nemzetiségéhez? Elég volna tán ebből a nagy sokadalomból annyi: hogy egyik munkáját megtalálták és kinyomatták; nekünk azt olvasni, tanulgatni elég, sőt tán sok is, vagy legalább nem épen szükséges!

Aki ilyen kérdésekkel és figyelmeztetéssel jön, jól cselekszik, és nekem igen kedves dolgot teszen, mert alkalmat ad egy megjegyzésre, mely már az egész tárgyalás folytában lelkesen égett, úgy hogy szinte vártam a percet, mikor álljak elő vele. — Aztán egyáltalán nem árt, olyan útról, a milyen az, melyen haladok, egyszer-egyszer pillanatra lekanyarodni, hogy kiesb vidékre vethetvén szemünket, kissé megpihenjünk.

Két megjegyzést akarok ama kérdésekre tenni.

Elsőben is úgy reményelem, hogy senkisé fog engem annak gyanujába hozni, mintha valami mélységes tudakos-

ság fitogtatása vagy széles olvasottság színében tetszelkedés lenne ez értekezésem megírásának titkos rúgója, ámbár tapasztalataim nyomán állítani merem, hogy igen nagy száma azoknak, kik hazánkban a r. jogot tanulmányozták és elvégezték, Gaiusról csak igen keveset tudnak, hogy ne mondjam semmit sem. — Meg leszek óva, úgy hiszem, ama gyanútól, mert hiszen sehohsem titkoltam, hogy nem a magam egyengettem úton járok, hanem mások nyomdokain, ami nem is lehet máskép, mivelhogy félszázados, egy pontra irányult tudományos munkálkodás eredményeit szándékozom itt bemutatni, mely munkásság a némethoni tudomány gazdagodásának dús forrása volt. Nem is tétovázom egy perczig sem, s inkább e dolgozatomnak érdemül betudható, sem mint becseből (ha ugyan van némi becse) valamit levonó dolognak tekintem, beismerni, a mit más helyzetben más okból az egyzseri philosophiai professor tanítványának examinálása közben kénytelen volt bevallani, hogy t. i. „hi flosculi non sunt ex meo horto.“ Ki fog ezen fenakadni? És ki az a hazai írónk, ki a római jog körében új irányokat és utakat tört, eredeti eszméket és merőben önálló kutatások nagy eredményeit hozta napfényre?

Másodszor megjegyzem, hogy a jelen monographiának határozott és a római jog művelésének hazánkban jelenleg levő állásához mért célja van, melyről a borekesztésben fogok számot adni. Addig tehát az e munkálat haszna vagy becse iránti ítéletet függőben kérem hagyni; hízelkedem magamnak avval a reménnyel, hogy nem lesz feltétlenül kárhuzható ez az ítélet, legalább azok részéről nem, kik velem együtt oly meggyőződésben élnek, hogy a r. jognak alapos, a források eredetéhez visszamenő és innen továbbhaladó tanulmányozása reánk nézve is csak oly szükséges, de még sokkal szükségesebb, mint Német- és Franciaországban.

Ott vagyunk hát megint a veronai könyvtárban, hogy megfigyeljük az itt működő két férfiú eljárását, mint szorgoskodnak papírra tenni mindent, mit gondos megfigyeléssel és vizsgálatall a bórhrátyától ellesniök sikerül.

Göschen az egy-egy oldalon olvasott 24 sort — ritkán rúgott az többre, 30-on felül egy oldalon sem — hat-hat sorjával egy egész ívnek négy oldalára másolta le, evvel azt akrován elérni, hogy a világosan és bizton kivehető betűk és jegyek mellett a lehető eltéréseket és saját vélekedéseit az egymástól távol álló sorok között feljegyezhesse. De mert a feljegyzés a másik munkatársnak fenhangon olvasása nyomán történt, a lehető legnagyobb pontosság kedvéért az, a ki olvasott betekintette s kiigazította az írottakat, a ki pedig írt, megnézte azután a codexet, mely kölcsönös ellenőrizetnek abban mutatkozik kétségtelen nagy előnye, hogy minden szó, minden legkisebb jegyecske felvételét két tanu szemelátása erősíti; egyikökben nagy tanultság és tárgyismeret, a másokban romlatlan éleslátású szemek és semminemű sejtelmek és tárgyi elővélekedésektől nem háborított észlelési tehetség nyujtván a hitelesség biztos kezességét. És mégis, mintha még e rendkívüli pontosságot is keveselné és munkálatával a berlini Akademia elé járulni nem merészelne, az egészet még egyszer leírta Göschen, most már negyedréti lapokra, veres tentával jegyezvén fel azokat, a miket a cseresavany bőséges fogyasztásával ismételt olvasás után tán inkább kitalálni mint elolvasni képes vala.

Megrakodva ekként az idegen földön lelt kincsek terhével, útra készültek, búcsút vevén minden ügyöket támogatta ismerősüktől. Képzeltetni meglepetésöket, midön Guarienti gróf, a könyvtár gondnoka, avval a kéressel állott elő: hagyják neki emlékébe az imént említett negyedréti másolatot, melyért ő cserébe egy kispappal hamarjában lepingáltott egy férczelményt ajánlott fel. Négyhavi munkának gyümölcse kérdésben forgott! — A jó öreg úr csak akkor állott el kérésétől, mikor a búcsúzó tudós avval kezdte öt biztatni, hogy miután jelen irományairól, mint már küldöinek tulajdonáról nem rendelkezhetik, majd sajátkezüleg letisztázza az ő számára ama másolatot és megküldi neki. „Csak aztán a veres betűk (quel rosso) is meglegyenek ám benne“ mondá a kanonok és útnak eresztette a két vándort.

Ezek megérkezvén hazájokba, a magokkal hozott drága jószágot nemzetök fiaival megosztani siettek. Meghittebb

barátok körében az irományok még kinyomatásuk előtt közzöltettek. Hugo göttingai tanár számára, ki hírnevével nagyszámu hallgatóságot gyűjtött maga körül, egy külön másolatot készített Hollweg. Megindított egyúttal az Institutiók első kiadása, melyet gyorsan egymásután új meg új kiadások követtek. Ezekkel az ezutáni §-ban foglalkozunk. Itt még csak azt az egyet jegyezzük meg, hogy miután minden másolatba tapasztalat szerint más-más hibák esúszhatnak be, a szöveg kritikájának **egyedüli biztos támaszául** utóvégre is ama legelsőben csinált hatsoros írás ¹⁾ tekintendő, mely szabálynak Lachmann, a nagynevű nyelvész, első szerzett gyakorlati érvényt a Göschenféle harmadik kiadás alkalmával; az ő eljárásához alkalmazkodván Böcking is, ki az alább említendő két rendbeli legújabb kiadásaiban a szóban levő két másolatot, t. i. az elsőbbit nagyretüt és az ezutáni negyedrét-alakút **Sch.** és **Gö.** jegyekkel különbözteti meg egymástól.

9. §. A már egy ízben említettem első kiadás a berlini tud. társaság megbizásából 1820-ban jelent meg ily cím alatt: *Gaii Institutionum commentarii IV e codice rescripto bibliothecae capitularis Veronensis auspiciis reg. scient. acad. Borussicae nunc primum editi a Jo. Frid. Lud. Göschen. Accedunt fragmentum veteris Icti de jure fisci ex aliis eiusdem bibl. membranis transcriptrum. Cum tabulis aereis. Berol. 1820.* — Azonban már az első kiadás megjelenése előtt egy másodíknak eszközlése elhatározott dolog volt. Megértvén ugyanis a berlini Akademia a Veronából visszajött tudós jelentéséből, hogy a codex állapota meg nem engedte mindannak egyszerre helyreállítását, minek kikutatásához lehetne még reményt táplálni, s Göschennek a mellett állván, hogy miután a vegyész reagentiák élesztő ereje idő hosszával csodálatosan fokozódnék, egy ismételt áttekintés új felfedezésekre fog vezetni és egy jobb kiadást lehetővé tenni, 1820-ban Bluhme-t küldte ki, a kéziratnak, a mennyire csak lehetséges lesz, teljes kiaknázása végett. Ez a meg nem fejtett

¹⁾ Scheden avagy Chladde nevezik azt jelenben; de nem csak ezt az egyet, hanem minden ilyes formájú és tartalmú írást.

helyeket a Göschen használta szereknél még sokkal élesebb savanyvegyítékek különféle nemeivel oly irgalmatlanul dolgozta meg, hogy a codex e munkának bérét sok felettébb fontos és lényeges adalékkal megfizette ugyan, kivált a 3-ik könyv végén, és ami a fő nyereség benne — a negyedikben; de evvel az oraculum mindörökre elnémult. A bőrhártya felszínét már az első műveletek után haragos rozsdaszín futotta el; Bluhme erőszakos elbánása után meg épen a teljes olvashatlanságig sötétbe borult az, s a vonásait eltakaró leplet a tudós kíváncsiság semminemű ingerkedései fellebbenteni többé nem fogják. A kézirat a tudományra nézve most már annyi, mint ha nem is léteznék! Persze, hogy nagy munka is volt ám az, melyet véghez vitt rajta Bluhme; olyan, hogy az csakis a délvidéki nyár derekán egész pompájában ragyogó nap világosságában sikerülhetett, miután maga Kopp a régiség-buvár, ki az Intstitutiók első kiadását kísérő előbeszéd szerint „nostro aevo inter rei diplomaticae peritos principem locum occupat“ a saját szemeláltára tett próbakísérleteket balgatag, reménytelen erőködésnek nyilvánította volt.

Dolgozatait egészen a maga kezére és önállóan folytatta Bluhme, mert Göschen irományait Berlinben természetesen nem nélkülözhatték. Két nyarat töltött Veronában, Gaiust és azonemű más kéziratokat tanulmányozva. Amit szeme elé tudott idézni, papírszeletekre írta; a fatalis helyeken sokszor csak egyes betűket és jegyeket, melyeket érthető szavakba fűzni sok esetben gondolkozásának mindenképen megfeszítése mellett is, nem volt képes sem ő, sem utána senki más. E feljegyzésekből tisztázottat le nagyobb szakaszokban a restituált szöveg, s darabonként küldetett el Németországba. Ilyen egyik szállítmányt Hugóhoz czímezve Göttingába 1822. october 16-án személyesen postára adott Bluhme, megküldéséről már egy korábbi levélben adván tudósítást. De biz a küldemény a postán eltűnt és Göttingába soha meg nem érkezett. Érdekes egy élelmény volt ez az eset Bluhme olaszországi útjában, és jellemző világot vető Európa akkori politikai helyzetére, kiváltképen pedig a Metternich

kormányozta Austriában lábra kapott rendőrségi garázdálkodásnak szép illusztrációja ¹⁾)

Voronában abban az esztendőben a hirhedett congressus ülésezett, a szent szövetség áldásait (?!) Európa népeinek örök időre biztosítandó. Nagy szerencséjének tarthatta a német fiatal tudós, hogy a polica j megtúrta őt a nagy urak közelében, s valóban nem is kicsi dolog volt, a congressus alatt Veronában maradhatását kieszközölnie.

Hogy a postán járó levelek hivatalos bontogatása ez időben napi renden volt, mi, kik Austriában „etiam alios vidimus ventos“, azon csudálkozni nem fogunk; de mi staatsgefährlich vagy polizeiwidrig dolgot tartalmazhattak Bluhme schedái, hogy sem a velencei posta-igazgatóságnál tett reclamatiók, sem magának a bécsi követségnek közbenjárása azokat eléteremteni képes nem volt, az a mindentudó politia titka maradt mai napig. Lehet, hogy a levélvizsgálót titkos kabinet írástudói a Gaius nehéz helyeit utánzó betüidomok és az össze-vissza hányt vonalok, pontok, kérdőjelek tömkelegében valami titkos correspondentiára vélték bukkanni; vagy tán az mondatta ki velök a halálos ítéletet az alig életre támadt Gaiusra, mert a levélben görög constitutióról volt szó, mely nemsokára készen fogna lenni, és mely alatt a levél írója a veronai könyvtárban lelt egyik törvényét Justinian császárnak értette ²⁾), a levélvizsgáló bizottmány pedig talán az akkortájt már szabadságukért küzdő görögöknek adandó alkotmányra — horribile dictu — magyarázta a dolgot. Elég az azon, hogy Gaius és a veronai congressuson képviselt hatalmasságok közt kiütdött diplomatikus viszálynak az lett a következménye, hogy a Bluhme kezében maradt jegyzetekből az elveszett darab vissza nem szereztethetett úgy a mint volt, miért is Lachmann, midőn husz évvel az elbeszelt történet után (1842-ben) a Göschenféle harmadik kiadást rendezé, a szokott német Gründlichkeit ³⁾) alapján többrendbeli általa

¹⁾ V. ö. Zeitschrift f. Rtsgesch. III. k. 447-ik és k. lapjait.

²⁾ Cod. Just. V. 17. 12. — IV. 4. 4. XII. 34. 8.

³⁾ Nem abban a lenéző értelemben kívánom itt e szót vétetni, melyben az nálunk helylyel közzel divatba jött. Hiába tagadnók a sokat megnevetett Gründlichkeit nagy vívmányait; a volt bizon az az

constatirozott, bár mind nem sokat nyomó ellenmondásokra utalhatóit, melyek a Bluhmetől neki átengedett jegyzetekben hol a hiányzó betűk száma, hol viszont a kitudottak különbözősége tekintetében felmerültek.

Hosszadalmasnak tetszhetik ily aprólékos dolgok elbeszélése az olvasónak, sőt tán untatónak is. De hiába, a jogtudományt, és mindent, ami hozzátartozik, még nem sokan tartották valami kedélyesen mulattató olvasmánynak; aztán meg én e pontra nézve különösen is fentartom magamnak, hogy egy érdekes példán tüzetesen kimutathassam, miként határozza egyszer másszor a legkissebb pontocska vagy betűjegy a leglényegesebb kérdések megoldását.

Bluhme javítmányai felhasználásával már 1824-ben jelent meg Berlinben a második kiadás, melyet, francia fordítással megtoldván a munkát, Boulet J. ismételten kiadott Párisban 1826-ban. — Ugyancsak a berlini második kiadás nyomán jött létre Hube Romoald 1827. évi kiadása Varsóban. — Ezt követte a Justinianus császár Institutiói a Gaiuséival párhuzamító kiadás Klenze Ág. és Böcking Eduardtól: *Gaii et Justiniani Institutiones iuris Romani*. Berol. 1829. 4°. — Sokat használt volt a maga idejében Heffter Vilmos 1830-ki 16-tod rétü kiadása, mely negyedré-alakban változás nélkül kinyomatva a *Corpus juris antejustinianeum*nak képezte alkatrészét, helyébe későbbben Göschen kimulta után a Lachmanntól kiadott (1841) Gaius léptettetvén.

A Böcking által létesített első kiadás — csupán csak Gaiusra szorítkozva — 1837-ben Bonnban jelent meg; kisértü könyvecske ez, mint minden utóbbi, ugyanattól a kiadótól való példányok. Négy évvel ezután 1841-ben megint szükségessé vált egy kiadás, mi nem csak Böcking kiadmányainak jelességét bizonyítja, hanem, ami a legörvendetesebb jelenség, a Gaius fontosságáról, valamint a r. jog tanulmányában nélkülözhetlen voltáról terjedő meggyőződésnek is

út, melyen haladva, a tudomány körében jóformán vezéri polczra emelkedett a németek munkaszerető kitaró serénysége, és semmi kétség, hogy jókora adag ebből a fanyarizú táplálékból a magyar jogászságnak sem ártana meg.

tanujeleként vehető. Függelékül hozzátétezt a mindkét Institutiók rendszerét körülíró alaprajz.

Fentebb már megemlítettem, hogy 1842-ben a Göschen-féle 3-ik kiadás (Göscheniana editio tertia) került ki sajtó alól; ezt gondosan átvizsgálta Lachmann.

Laboulaye ily című gyűjteménye: „Juris civilis promptuarium ad usum praelectionum. Lipsiae (így) 1845“ a második, külön cízzel is ellátott kötetben Gaiust foglalta; szép kiállításban megjelent, egyébiránt pedig haladást nem tanúsító munka.

1850-ben harmadszor, 1855-ben negyed ízben adta ki Böcking a Gaiust, ezt Lipcsében, az előbbit Bonnban.

Sok más kiadásnál nagyobb becsü volt és megérdemlett figyelmet keltett Gneist Rudolph: „Institutionum et regularium iuris Romani syntagma“-ja, mely Gaius könyvének kivül Justinian Institutiót is, meg Ulpianus liber sing. regularum-ját, valamint Paulus sententiáit, más adalékok hozzájárulásával tartalmazza. Megjelent Teubnernél Lipcsében 1858-ban. — Ezen a helyen s ugyanazon könyvkiadó intézetből került ki a számos javítmányai, de nem kevésbé merész kombinációi miatt nagy feltűnést okozott az a kiadás, melynek kétségen kívül maradandó tekintélye biztosítva van: Huschke Eduard boroszlói tanárnak „Gaii Institutionum iuris civilis commentarii quatuor“-ja. Egy részét teszi ez a „Jurisprudentiae antejustinianae quae supersunt“ ismeretes gyűjteléknek. Kiadatott 1861-hen; „... in virtutibus,“ mondja e könyvről Böcking, „sed etiam in vitiis, quod bona pace boni viri dixerim, excellere videtur.“ A kezeim közt levő legújabb kiadás a mult évről való.

Az a kiadás, melyet én jelen értekezésemben, mint már másutt mondottam, használok, a Böckingtől való 5-ik. Előbeszédében a Gaius-irodalom ez ernyedetlen buzgalmu munkása, kinek élte mondhatni csak kegyeltje ápolásának volt szentelve, immár letesz a reményről, de nem arról a vágyról is, bárha megérhetné könyvének még egy új kiadását.

A fordításokról is megemlékezhetünk röviden ez alkalommal.

Németre kétszer fordították Gaius Institutióit. — Az első fordítás abba hagyatott az első füzet megjelenésével; a második is szerencsétlenül kiütközött vállalat maradt. — A francia fordítások elsejéről szót ejtettünk a kiadásoknál; a másodikat Dumonjet E. szerzette 1843-ban. — Olaszra 1859-ben, lengyelre 1865-ben fordították a római jogászt.

Ha kimerítő ismertetése az irodalomnak, mely Gaiusra néz, czéлом vagy tisztem volna, most ama számnélküli Dissertatiók, Monographiák, kézikönyvek és vezérfonalok kísérletképeni elszámolására kerülne a sor, melyek előállításában a külföldi jogi irodalom, ennek élén természetesen ismét a némethoni, duslakodó termékenységének adá jelét. — Jól tudván azonban, hogy csak magam alatt vágnám el a fát, ha egy a visszatetszésig hosszú és érdektelen könyv-lajstrom ideigtatásával az olvasónak azt a türelmét is eljátszanám, melylyel tán nem minden önmegtagadás nélkül e pontig tudott megmaradni, — annál örömebb állok el a voltakép fel sem tett szándékomtól, minthogy az említettem irodalmi termékek jelesbjeit, melyeket belátásom s tehetségem szerint jelen dolgozatomban felhasználtam, mindenütt pontosan idézve találja az olvasó.

E cikkem berekesztése előtt még csak egy könyvnek illő méltatása van hátra, melynek, miként egyrészt a kiállításával járó szerfeletti nehézségek legyőzése sokáig megmaradó emlékezetét tartják fen Böcking nevének, úgy másrészt minden eddig felidézett kiadást messze túlhaladó fontossága abban találtatik legkiváltképen, hogy ez a könyv t. i. Gaii Institutiones codicis Veronensis Apographum ad Göschenii, Hollwegii, Bluhmii schedas compositum scripsit lapidibusque exceptam scripturam publicavit E. Böcking. Lipsiae anno 1866.“ a Gaiussal foglalkodó kritikának jövőben, miután a veronai kézirat eredetije megszűnt lenni, egyedüli alapja lesz, még pedig olyan, melyre bizton építhet a haladó tudomány. Méltán „improbis labor“nak nevezheti írója e munkát, melyet az Institutiók 5-ik kiadásával egyszerre bocsátott ki, ¹⁾ mert már gondolatnak is nagy dolog az, a veronai codexnek

¹⁾ Praefatio huius quintae editionis pagina XVIII.

három embertől nagy munkával készült, több darabban elszaggatott másolatait, az uncialis írás pontos utánzásával s minden aprólékos körülmények számbavételével chemikai tentával leírni, és az egészből a sokat emlegetett kéziratnak mindenben az eredetit találó, mindent híven visszaadó hasonmását eléállítani; és a ki csak képes a dolog érdemét belátni, minden bizonynyal örömezt csatlakozik Bethmann-Hollweghez, midőn az összes mívelt jogászság nevében köszönetet szavaz annak, kinek példanélküli ügybuzgalma ilyen feladattól vissza nem riadott.

Fent, a codex meglelésének történetében megemlítettem, hogy a szöveg restitutiója körülbelül $\frac{8}{9}$ részben sikerült; a hiányok kipótlása lett ennél fogva az a cél, mely felé irányult minden törekvés, s ne higyük, hogy a visszaállítási kísérletek csak a tudákos viszketeg haszontalan időtöltése voltak. A legszükségesebb valami ez a restitutio, ha a csonka könyv műbecsét élvezni, s a classicus kor jogrendszerébe mélyebb pillantást akarunk vetni, melyet nekünk jobban mint Gaius egy munka sem közvetíthet.

10. §. Elébbi cikkem vége szerencsésen a szöveg-restitutióra hozott.

Vegyük kezünkbe az Institutiókat, s olvassuk el legelsőbbben, a mint illik, a könyv kezdetét; itt mindjárt ezeket látjuk: *De jure gentium et civili. Omnes populi qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum jure utuntur: | nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius | proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis; quod vero naturalis ratio inter omnes | homines constituit . . . stb.*

A fekvőleg kitett betűk és szók a fr. 9. Dig. de j. et j. I. 1-ből lettek restituálva. **Hézaggal kezdődik hát az Institutiók legeslegelső tétele**, miután a czímrovatot jelelő gyanus és csak hozzávetést engedő betűjegyek után harmadfél, egészen megfejtelen, olvasatlan sor maradt, egyenes vonalakkal jeleztetvén a könyomatu kiadásban, — a negyedik sorban pedig csak vagy három betűnek való üres tér után

jön a fentebbi szövegben egynösen felálló betűkkel kitett: quepopulusipsesibi ¹⁾).

Vegyünk elé még egy példát, minden keresgetés nélkül, csak úgy találomra nyitva fel a könyvet. — Itt van teszem a II. 26. §-a, mely imígy áll szemeink elé: ²⁾

¹⁾ E sorok írása közben a nyomtatott szövegnek az Apographumnak legutoljára említett negyedik sorával való szemesebb egybevetése folytán egy észrevételt tettem, mely gyanusnak, csaknem azt mondanám, hogy lehetetlennek mutatja nekem Böcking restituálásának legalább egy részét. — Nem akarnék magam is a szövegkiigazítás mesterségében kontárkodni; élethossziglani e tárgygyal tüzetes foglalkozás kívántatnék ugyanis, hogy e téren, ha új combinatiókkal szándékozik fellépni, becsülettel állhasson meg az ember. Ez alkalommal mégis kockáztatom saját véleményemet; hadd ítéljen róla, a ki ért hozzá.

Az „utuntur“ utáni felálló vonal (|) azt jelenti, hogy itt egy sornak (t. i. a kéziratban) vége van. A „nam quod quis“ három szótagnak tehát a negyedik sor elején kellene állania, mi nem lehet, minthogy e sor elején, miként már mondtam és bárki meggyőződhetik róla az Apographum megtekintésével, legfeljebb **három betű** számára van hely. Azért vagy az Apographum nem híven adja a kéziratot, amit feltenni nem lehet és soha sem szabad, de ebben az esetben egyáltalán nem is szükséges; vagy Böcking rosszul választotta el a sorokat és az ezekre eső szöveg tartalmát; vagy pedig — más valami állott a kéziratban ama három szótag helyén. De hogy mi állhatott volna ott, azt vizsgálni avagy pusztá feltevésekkel pótolni akarni, se kedvem, se tisztem. — Hátha a kérdéses három szótag helyén három **egymásra következő**, a szótagokat helyettesítő sigla állott?? Erre a kérdésre minden szakértő aligha nem avval fogna felelni, hogy az nem lehet.

²⁾ Hogy fejtegetéseim sorát kelleetlenül meg ne szakaszszam, e jegyzetbe utasítom a következő tájékoztató észrevételemet: A kettős vonalok (||) közötti tér egy egész oldalt jelel, u. m. a háromszorosan rescribált 60-ik lapot, vagyis a 116^a foliumot (V. ö. a 8. §-ban foglalt táblázatot), melynek mind a 24 sorát olvasni nem lehetett. A sorok hosszában elnyúló rövid vonalak egy-egy betűcsoportra czéloznak, mely világosan volt ugyan kivehető, de semmi értelmes szót nem adott; a pontok által ellenben egyes nem tisztán látható betűjegyek jelöltetnek; ezeket a szövegbe, mert mivoltuk nem tudatik, felvenni nem lehetett, de igenis megvannak azok a betűjegyek az Apographumban. — A „v. v. 3 . . 5“ pedig azt jelenti, hogy a kettős vonal után kezdődő oldal 3-ik egészen 5-ik sora (v = versus) üres, holott a 2-ikban egy szó: „unica“ olvastatik; az első sorban szintén semmi.

§. 26. [At si] neque mancipata, neque in iure cessa sit
res mancipi ||

.. unica — .. — || — — — — — .. — — — — — |
6 ————— vv. 3 .. 5 ————— | praedium —————

Nemde önkénytelenül ébred itt vágyunk, vajha módunkban volna, beheggeszteni a sebeket, melyek a könyvnek törvényes szabályossága szép testét dísztelenítve, logikai szervületét is bomlasztani látszanak. Hát ha még az előzményekből és nyomban következő tételekből, avagy egyéb jogforrások nyújtották, analogiával azt tudnók kihozni, hogy abban a hézagban felettebb érdekes, sőt tán merőben vitás és homályos kérdésnek megfejtése kulcsát veszítettük el?

Úgy van e részben a jogtudomány Gaiussal, mint a tudomány és művészet általán az ókori műveltség maradványaival. Valamint a mostani nemzetek nagy költői, egy Goethe, Shakespeare, Petőfi nem homályosíták el Homert és Virgilt; miként nem tette haszonvehetlenné a német philosophia Platot és Aristotelest, Rafael nem Phidiast, úgy jogtudományunknak is bármilyen megmérhetlen haladása sem fogja nélkülözhetni a római jog támaszát, s koszorujában minden másnál inkább fog díszleni a római jogászok ápolták kertben leszakasztott hervadhatlan virág.

De hát olyan nagy fontossága van annak a Gaius munkájának, mikor sokszorta bővebb s kiterjedtebb könyveink vannak a r. jogról? Ott van a Breviarium Alaricianum, a Theodosius és Justinian codexei, ott a 39 jogtudós munkáiból való tételek bőségében úszó Digesták 50 könyve! Ott ám, csakhogy — bizonyos fontos kérdések tekintetében — mindezekkel nem megyünk annyira, mint az egy Gaiussal.

Tegyük fel, hogy a görög szobrázat alkotványaiból nem maradt volna meg csak egyrészt a csonka darabok és töredékek nagy sokasága, másrészt meg egyetlen egy egész álló szobor, nem ugyan minden sérülés nélkül, de mégis olyan, hogy nincs megcsontítva egy része is. Minő áhitattal közelne ehhez a műértő, hogy ez eszményi alak szemléletével igaz fogalmat alkothasson magának a művészet fenségéről,

mely a részek harmoniás sok szépségeit egy tökélyesen szép egészbe foglalta össze. — A rómaiak kiterjedt jogi irodalmának is szép sereggel maradtak meg emlékei, hol megvesztegetetlen tisztaságban meglevő, de szét szagगतott, elszórt darabjai, hol szerkesztett gyűjteményekben lelhető idomított és szándékos változtatást szenvedett maradványok, de mindnyája közt csupán **egy** munka eredeti teljessége megtartásával, t. i. Gaius könyve, mely megérteti velünk, miként fogták fel egysége és rendszeressége szempontjából saját jogukat a rómaiak, s miként tárgyaltatt az ugyanazon szempontokból a tanodákban. Nem is lesz egyhamar senki, ki kétségbe merné vonni ama nagy szolgálatok érdemét, melyeket Gaiusnak köszönhet a tudomány a most kijelöltem irányban. Gondoljuk csak meg, legyünk elég méltánylással az iránt a tény iránt, melynélfogva, ha Ulpianus és Paulusnak az edictumot, meg Sabinus munkáit tárgyazó elemzése a jogelvek felettébb bőséges részletezését adják is; ha továbbá Ulpianus quaestiói meg responsái egyes elméleti kérdéseket és adott viszonyokat a legbehatóbb észbeli miveletekkel bonczolgatják, sőt habár ezen író regulái a megállapított jogelmélet logikai rendezetét s törvényes szabályosságát láttatják is, — mindazáltal mégis csak Gaius helyeztet minket oly állásba, honnan szemünk a jogrendszer minden vidékeit bejárhatván, feltárul előttünk a jog tenyészetének szerves menete, mint izmosodik a törzse, mint nyújtja ki egyre megifjuló ágait, hogy a dús lombozatu fa árnyékában oltalmat leljen egy több mint ezredéves társadalom életrendje.

Nem bocsátkozunk még most a soknemű felvilágosítás tüzetesb ismertetésébe, melyet Gaius hozott tudományunknak: oly dúsan, olyan nem sejtett bőségben, hogy a régi jog körül akkorig uralkodott nézetek gyökeres átformálására elégséges voltát és erejét kénytelenek voltak azok is bevallani, kik gyanus szemmel, vagy épen kicsinylő közönnyel nézték kezdetben az addig megszokott nézeteiket kiméletlenül felforgató felfedezést. — Méltányolni tudom s egész valójában átérteni azt, amit Bluhme önmagáról kivallott, mondván, hogy épen a legnehezebb s minden próbáltatásnak legátalkodottabb makacssággal ellene szegülő helyek vonzották és

csalogatták őt leginkább, oly erővel, hogy gyakran már kétségbe esve egy-egy ponton tett kísérleteinek sikere felett, meg-meg viszzatért a már feladott helyekhez, addig csürve csavarva, s a nap sugaraiban ide oda forgatva a kéziratot, míg a viszzaverődött fényben megpillantott egyes vonások meg nem jutalmazták kitartását.

A jövőre nézve, mint mondtam, már csak az Apographum szolgálhat a restitúcióra célzó műveletek alapjául és kiindulási pontjául. Az abban feljegyzett csonka mondatok, összefüggés nélkül levő szók, vagy betüelemek használata s kiegészítése tekintetében pedig a következőket kell megjegyeznünk:

1. A hol pontok vagy apró csillagok jelölik a hézagot — nem kevésbé a nyomtatott kiadásban mint a lithographiában — a pontok magokra még nem egész betüket, hanem csak egy-egy vonást jeleznek, mely kitehet ugyan egy betűt is, p. o. i-t, de ketteje, vagy háрма is csak egy egész betűt, u. m. egy u-t, n-t vagy m-et. — E körülménynek számba nem vétele tévutra vezetett már nem egy kritikust, midőn a lehetónél többel akarták kitölteni az űrt.

2. IV. 114. §-a tanuságos példát ad arról, miként a hártázzottan és világosan megállapított szavak olvasásába becsúszott hiba az azok után jövő hézagok megfejtését gátolá, míg ama hibának nyomába nem jöttek. Nem lehet ennek kimutatását hosszan tárgyalnom, mert az Apographum és az 5-ik kiadás illető helyeinek gondos és részletes összehasonlítása nélkül homályban hagyám minden, akár milyen hosszú fejtegetés mellett is. Csak annyit teszek még hozzá, hogy Göschen az érintettem téves olvasás folytán a 114-ik §. második felében a „rem actionibus putant“ szavak után többet semmit sem tudott megfejteni, míg ellenben Bluhme a hibát legott észrevevén, még vagy 20 szót kapcsolt oda, úgy, hogy ezek segélyével Huschke már kísérletet tehetett az egész §-t restituálni.

3. Egyes betűk és betüelemek, melyeket mindjárt az első olvasás alkalmával jegyeztek föl a felfedezők, miután azok minden elfogultság nélkül mint világosan olvasottak lettek leírva, mindenkép hitelt érdemlők. Így például nem

sejtették az n és r betű roppant fontosságát az actio depositi formulájában (IV. 47. §.), mégis e két betűnek Huscke által történt szerencsés megfejtése (nr = nisi restituat) a perjog felettebb fontos egy részét, az arbitraria actio lényegét tárta fel nekünk. — Kevésbé megbízhatók, könnyen megfogható okból, azok a betűk és jegyek, melyeket csak Bluhme második revisiója hozott napfényre.

4. Valaki csak e jegyek fejtegetésére adja magát és szavakká kívánja azokat alakítani, folyton szemmel kell tartania a Göschentől legelsőbben közzé tett, s utána Böcking Apographumában ismételt uncialis alphabetumot és a siglák listáját, mint a melyek a javaslatba hozandó szók és a kérdéses jegyek hasonlóságát vagy különbözőséget megértető egyetlen biztos jeleket szolgáltatják nekünk.

És ha végre így vagy amúgy a Codex szövegzetét megállítani szerencsések voltunk, arra nézve, a mit a kézirat mondománya gyanánt elfogadtunk, elfelednünk sohasem szabad, hogy most még nem a szerző eredeti szavaival állunk szemben, mert ezek közt és a szövegül elfogadott vívmányaink között álló olyan közbenjáró tolakodik fel, kinek tunyasága és ügyetlensége miatt könnyen megromolhatott az az áru, mellyet mi ritka drágaság gyanánt fogadtunk el az ő kezéből. Ez arra int bennünket, hogy óvatosak legyünk s minden körülményre figyelők, mikor a librariussal van dolgunk, s jól körmére nézzünk, mit mivel ő a szöveggel. Csak-hogy ebben az ellenörködésben nagy segítségünkre van a másolónak teljes tudatlansága mindazokban a jogi dolgokban, melyekről Gaius Institutióiban említés történik; e járatlanság aztán, nekünk nagy szerencsénkre, elzárja előtte a lehetőséget, olyas változtatásokat vagy toldásokat csúsztatni be a szövegbe, minőket nehezen fogott volna kikerülni a dologhoz félig meddig értő és a jogtudományban jártas leiró. — A szövegbirálatnak ebből kihúzható nyomós szabályát imez példából lehet megértenünk, melyet bővebben tárgyalni annál az oknál fogva szabad is, kell is, mert abban a felette nagy jelentőségű mancipatio végbeviteli módját írja le Gaius.

A 31-ik lap 11. és kk. soraiban ezeket írta a librarius: qui mancipio accipit **rem** tenens ita dicit: **Hunc ego hominem**

... Gaius Institutióinak e cikke (I. 119. §.) még más úton is, két rendbeli tudósításban jutott el hozzánk, t. i. a már egyszer említettem Boethiusnak, azután meg Cínusnak, egy a 14. században élt bolognai tanárnak művei útján. Ez az utóbbi († 1334-ben) a kéziratunkkal tökéletesen egyező tudósítást ad, melyben a „rem“ szó is üt a fentebbi idézetre, mely körülmény a fő érdekü pontot képezi jelen vizsgálatunkban. Ellenben a Boethius szerinti olvasás „rem“ helyett „aes“-t mutat, s mivelhogy Varrónál (De L. L. IX. 83.) ezeket olvashatni: „Pro assibus nonnunquam aes dicebant antiqui, a quo dicimus assem tenentes. Hoc aere aeneaque libra,“ — azért Huscke ¹⁾, a szóban levő szöveget így szeretné kiigazítani, illetőleg megtoldani: qui mancipio accipit rem aes tenens ita dicit; töle eltérőleg pedig s Boethiussal egyezve Böcking „rem“ helyett aes-t akar tétetni, miből tehát ez lenne: „qui mancipio accipit aes tenens“ stb. Ez utóbbi nézet mellett erősségül Gaius szólásmódját is lehet felhozni, ki például mindjárt a fentebbi §-re következő 121. §-ban, s egyébütt is, teszem a III. 166. 167. §§-ban ki nem ható ige jelentésében használja a (mancipio) accipere-t. Böcking olvasásához második kiadásu könyvében most Huscke is alkalmazkodott ²⁾. De mind hiába! A librarius ügy avatlatlan voltára fektetett szabály más eredményre vezet minket, vagyis tüzetesen kimondva: a kézirat szavai változatlanul megtartására késztet. A másoló ugyanis az előtte feküdt eredetiben „rem“-et olvasván, oda írta, amint olvasta, se ide, se oda semmire nem gondolva és meg nem kísértetve, sem zavarba nem hozatva az amolyan Varro-féle olvasmány borongós reminiscentiái által.

Máskép kell a dolgot venni a tudós Boethius tekintetében, kihez jól illet, széles olvasottsága tárházából szedett ékítményekkel egyszer másszor felcizfrázni a saját irodalmi termékeit, s Gaiust eshetőleg a régi Varróból kiigazítani, mi

¹⁾ Jurisprudentia antej. editio prima, és Beiträge zu Gaius 25. lapján. — Milyen óvatosan kell könyvek idézetében eljárni, épen ez idézetem mutatja meg, melyből látom, hogy Huschke pag. 25 helyett pag. 27-et írván, hibásan idézi maga magát.

²⁾ Jurispr. antej. editio altera (867. pag. 128—129 not. 4.)

közben azonban abba a félreértésbe esett, hogy észre nem vette, mikép ha szinte joggal mondhatta is Varró a mancipatariusról, hogy ez egy as-t tart a kezében, midőn a régi formula szavaival aes-ről beszél (hoc aere aeneaque libra), — azért Gaiusnak, ki nem nyelvtörténeti adatokat közölt, hanem egy jogügylet végrehajtása alakzatáról beszélt, elég sürgető indokai lehettek arra, hogy a mancipatio lényeges megkiváncsúságaként mindenek előtt a mancipált dolognak kézzel érintését állítsa előtérbe, midőn a nyomban oda tett szavakban: „deinde aere percutit libram, idque aes dat ei, a quo mancipio accipit“ legott eltaláltatja az olvasóval, hogy a ki az egyik kezével a megszerzendő tárgyat fogja, másik kezében pénzdarabot tart, melylyel a mérleg serpenyőjét megpengetvén, bevégzi az egész solennitást. Igaz ugyan, hogy más alkalommal (II. 16. §.) maga Gaius is legelsőb azzal kezdi, hogy a felperes (a tulajdonjog érdemébéli peres eljárásban) festucá-t tart kezében, azután pedig a per alatt levő dolgot ragadja meg: „Qui vindicabat festucam tenebat, deinde ipsam rem apprehendebat, velut hominem“ etc; csak-hogy ez az ellenvetés inkább a mi malmunkra hajtja a vizet, a festucát itten csupán azért kellett megemlíteni oly nyomtatékkal, mert az a mindennapos jogéletben nem oly sokszoros használatu tárgy vala mint a pénzdarab. Sarkalatos elv tehát a mancipatio tekintetében az, hogy a tárgy kézzel érintessék s a vétélár képét viselő ércpénz átadassék; mely szabálynak ellenében az ellenfél abban nem találhat biztos támaszt, hogy telkek mancipáltatása kézzel érintés nélkül is megjárhatja, miután bizonyos, hogy Gaius úgy a mancipatio mint a vindicatio és in jure cessio tárgyalásában ingó dolgokra, a forgalom legszokottabb tárgyaira gondolt; de sőt a mancipatio nevét is a kézzel-érintéssel (II. 121 §: „unde etiam mancipatio dicitur, quia manu res capitur“) hozza kapcsolatba, miből aztán azt következtette Ulpianus, hogy lehetetlen több dolognak egyszerre való mancipáltatása, mint a mennyit kezünkkel megmarkolhatunk. ¹⁾

¹⁾ Ulp. fr. XIX. 66: res mobiles non nisi praesentes mancipari possunt, et non plures, quam quot manu capi possunt.

Ezen eredményhez, mint látni való az által jutottunk el, hogy a librariusnak nagyobb hitelt tulajdonítunk, épen tudatlansága és lélektelen utánzása kedviért, mint egy tudós férfi tudósításának, kit a fénforgó viszonyok közt csakis tudományossága tesz gyanussá előttünk. — Furcsa sora ez a bizonyításnak, az igaz, de biz' a nincs máskép.

Hasznot hozott a mostani tudományra, mert eljárását tetemesen könnyíti a másolónak a nyelvtanbani járatlansága is, és az a könnyűség, melylyel ő a classicus szóalkatokat a maga korabeli barbar idomokkal cserélgeti. — Ezt ugyanis tudva, nem kell fejünket törni azon, hogy forsitan helyett miért iratik következetesen és mindenütt forsitam? ¹⁾. Más rovat alá tartozik ismét az igeszók szenvedő és cselekvő formáinak gyakori összekeveredése; ezt már nem lehet a tudatlanság rovására tenni, mert az egyenesen a librarius gondatlanságának büne, s különös vigyázatra szólít fel azért is, mivel a t betű fölébe tették (t') a tur ragot jelentvén, cselekvőből szenvedőt csinál. — Némelykor az eredetiben talált javítások és igazítások, úgy szintén a szélén jegyzett glossák hozták zavarba a másolót, kinek aztán innen származó hibáival a mostani kritikusknak nagyon meggyül a baja. Kihagyott betűk és szók kisebb írással a sorok felett jegyezvék; viszont pedig a hibásan írottakat és kihagyandókat nem húzta keresztül a leíró, hanem félkörben tett pontokkal jelölte meg. — A régi kézirati másolatokban sűrűn észlelhető az a botlás, mely 'Ομοιοτέλευτον'-nak neveztetik és úgy történik meg, hogy a másoló bágyadt szemei leletévedve valamely sorról vagy szóról, átugranak egy vagy más hasonló idomu vagy azon egy ragon végződő alantabb levő szóra, kihagyatván természetesen mind, a mi közbül esik, — vagy huszonhárom ízben ismétlődik a három első könyvben; és ezeknél még sokkal boszantóbb az, a mit például az I. 114. §-ban mívelt a librarius, hol t. i. e mondatot: „quae vero alterius rei causa

¹⁾ Itt t. i. nem érnénk czélt azzal, ha az m-et az n-nek egy vonással vigyázatlanul történt megtoldásából akarnók magyarázni, miután a kéziratban n mindenütt így iratik: N, m pedig ilyen formára: m.

facit coëmptionem“ egymásután **négyszer** írta le ¹⁾, min megbotránkozva azt mondá Göschen, hogy ezt csak a tökéletes részegség mámorában tehetta, a másoló. Enyhébben kell gyarlóságáról itélni ott, hol a kézirat elkészítésében használt eredetinek rövidítéseit és sigláit hibásan találta megérteni s megfejteni; ebből minthogy hasonló esetben magunk is könnyen megbotlanánk, ellene szemrehányást nem formálhatunk; de meg az a jó is következik még abból, hogy az ilyes feltevésből kiinduló bírálati műtételek jóval szabadabban mozoghatnak mint mások, melyeknek szűkebb határokat szabnak a kifejtett szabályok.

Nem lesz, úgy hiszem, ki mindezek után könnyü dolognak fogja hinni a Gaius Institutióinak beható kritikával párosuló tanulmányozását. Ez ugyanis végső elemzésben a kézirat kritikájára megyen ki, melynek roppant nehézségei erőt vesznek végtére a littera scripta iránti hódolatunkon is, de meg másrészt visszatartanak attól, hogy a legsürgetőbb okok nélkül fel ne áldozzuk az írott betűt, nehogy kizökkenvén józan okoskodásunk kereke biztos sodrából, egy féket vesztett conjecturalis kritika vezérlete alatt belé tévedjünk a subjectiv vélekedések és képtelen ötletek rengeteg vado-naiba.

És ha végre túlestünk szerencsésen a szövegigazítás gyötrelmes sok fáradalmain, s elérkezve valahára célunkhoz, megpihenni szeretnénk s éledegni munkánk gyümölcseit, ott emelkedik előttünk s felver nyugalmunkból az a kérdés: valóban így írta-e ezt Gaius? s írhatta-e így egyáltalán? Így aztán sokszor esőből a csurgó alá kerülünk, s a munka tartalmából vagy írója egyéniségéből keletkező kételyek új nehézségeket szaporítanak, melyekkel hogy megküzdhessünk, a munka jellemének átértése s szerzője sajátságainak ismerete képesít.

A classicus jogászokról általában áll, de Gaiusról kiváltképen, hogy nem hordozák a korokban felkapott árbetorica nyügét; a gyakorlati étellel mindig benső érintkezésben maradó s impulsusait is abból vevő józan tapintatuk mindnyáját

¹⁾ V. ö. az Apographum 29. l. (fol. 58^b) 13—18 sorait.

megóvta a szörszálhasogató feszegetések szélsőségeitől. — Gaiusban nincs meg a gondolatnak az a mélysége; a kifejezésnek az a kimért méltósága, ami Papinianusban; — az az éles dialektika és szabatosság, mely Ulpianusnál van; de igenis megvan nála a tetszésünket megnyerő természetadta könnyűség egy bizonyos neme, mely jól felel meg nézlelésből inkább, sem mint fogalom-elemzésből kiinduló felfogása és előadása módjának.

Ennélfogva tehát, ha avval támadják meg a bírálat úján megállított szöveg hitelességét, hogy így nem szólhat vala Gaius, ezek az ő szavai nem lehetnek, — a mint meg is támadják akár hányszor — melléje állhatunk a megtámadónak, a mennyiben természetesbnek, egyszerűbb- s fesztele- nebnek találjuk az általa ajánlott olvasás módját, még ha ebben nem lelnők is azt a praecisiót, mely a szerkesztettebb szó- és mondatfűzés értelméből volna kivethető.

Szép, sőt keresetlen egyszerűségében nagyszerű már maga a munkának bevezetése is, mely a szemlélődés oly magasságára emelkedik fel, honnan messze kilátás nyílik a polgárosult népek összes joglétegzetére. De azért szerzünk, — neki csak érdemül betudható ellentétben két utódjával, Ulpianus és Florentinussal — még sem barangol soha ama kietlen tájakba, hol annak a bizonyos embert és állatot egyiránt átfogó jus naturalénak ¹⁾ ködös abstractiói sötétlenek. Egyenesen kitűzött célja, a jog elvei előadása felé haladva, szépen megmarad ő a tényleges jog járt ösvényén, melyet járatlanért soha el nem hagy. Nemzetének joga tárgyalásában mindig figyelemmel van, mint korábbi szakaszaimban is mondtam már, az egész emberiséget érdeklő közönséges jogelvekre (jus civile — ius gentium) és arra is, mi csak valamelyik népiség külön joga köréhez tartozik.

Nem benső összefüggés és szerves alakulás törvénye, csupán a szemmel látható külső hasonlóság laza kötelékeivel összetartott tárgyrokonság képezi Gaiusnál a rendszer-alakítási fő elvet, melyhez képest tárgyalása alapjául amaz ismeretes, a rómaiak észjárásához jól alkalmaztatott hár-

¹⁾ L. 1. §. 3, l. 3 Dig. de iust. et jure I. 1.

mas felosztást veszi fel: *Personae, res, actiones*. Ezen oszlopokról, melyekkel körül támogatja Gaius az ő rendszerét, kevéssel ezután fogunk szót tenni; e helyütt a külső jelek szerinti tárgysorozás egyik példájával akarom még megvilágosítani általános megjegyzéseimet.

A II. könyv 97. §-ban a *singularum rerum adquisitió*t, melyhez nyilván a *legatumok* és *fideicommissumok* is tartoznak, hirtelenül felbeszakítja a szerző és áttér a „*quibus modis per universitatem nobis res adquirantur*“ czimére, mert a *legatumok* külsőleg az *universalis adquisitió* egyik nemével, a végrendelet szerinti örökséggel függnek össze.

Magának Gaiusnak szavai, minden mutogatásnál jobban láttatják be ez eljárás indokait: „*Hactenus tantisper admonuisse sufficit quem ad modum singulae res nobis adquirantur: nam legatorum ius, quo et ipso singulas res adquirimus, opportunus alio loco* ¹⁾ referemus.

Mint hogy már benne vagyunk a bíráltság sodrában, azért a Gaius módszerére tartozó egy dolgot foglalunk még belé e cikkünk keretébe, mely sokfélekép foglalkodtatta már az illetékes írókat.

Böcking Gaiusában a II. 61. §-ke alatt a szöveg közt elhelyezett ilyenforma jegyzetet lát az olvasó ²⁾:

§§. 62. 64. Codicis pag. 68. v. 23 usque ad pag. 69 v. 13.
init. vide suo loco infra post §. 79 ante §. 80.

Ezt *) alatt hosszú fejtegetéssel kíséri a kiadó. — A dolog pedig abban van, hogy legelsőben Heimbach, utána pedig Huschke s most már Böcking is abban a véleményben voltak, illetőleg vannak most is, hogy a 62. 63. és 64 §§-ek eredetileg a 80. §. előtt állottak, tehát a 79. és 80. §§-ek között kellene voltaképp helyet foglalniok, mert csak a librarius hibájából kerültek állítólag oda, hol a veronai codexben most látjuk (*Apographum* 68 és 69 oldalán). Böcking t. i. visszautasítván a két első bírálónak vélekedését, mely sze-

¹⁾ Az a *locus opportunior* a 191. és köv. §§-ban találtatott.

²⁾ Hasonló *interpolatio* Huschkénél a *Jurispr. Antej.* 159. lapján is látható.

rint ama helyen a kéziratnak egy egész levele kiesvén, hibásan máshová illesztetett volna, hová nem tartozott, miután a három §-nek 15 sorra rugó tartalma egy egész levelet sehogy ki nem tehetett, — e sajátyszerű szövegcsereének elfogadhatóbb magyarázata végett a *Ῥοιρέλευτορ*-féle hiba feltevéséhez folyamodik. Szerinte a tárgyalás rendszeres folyamát idegen-szerű tartalmukkal zavaró ama három §. úgy került a 61. §. után, hogy ez utobbinak és a 64. §-nak egyformán turra kimenő ígével végződése (appellatur — solvitur) a fentebb leírt módra tévedésbe hozta a másolót.

Ezen nézeteket mind határozottan félre vetve, s régi saját nézetével most is megmaradva, azt állítja Hollveg, hogy a 62-64 §§-ek csakugyan oda valók, a hol a codexben vannak, és nem hogy háborgatnák az értelmességét ama helynek vagy helyes összefüggését, de sőt igen jól összevág-nak avval s természetes egyszerű eszmetársítás útján jutot-tak az őket megillető helyre, honnan a nevezett írók annyira szeretnék kiküszöbölni azokat. Ez kitetszik, ha az incriminált §-ok tartalmát közelebbről vesszük szemügyre, s úgy az előzményekhez, mint a mindjárt utánok következőkhez való viszonyát vizsgáljuk. A 43 és 44 §-ban ugyanis arról beszél Gaius, hogy a nem-tulajdonostól jó hiszemben szerzett dolog usucapio által tulajdonunkba mehet át; e szabályt egyrészt avval a megjegyzéssel korlátozván, hogy némely esetben a jólelkűség daczára sines helye az usucapiónak (45-51. §§), másrészt ismét oda kitágítván azt (53-61. §§.), hogy bizonyos körülmények közt a bona fides sem szükséges. Erre aztán a 62—64 §-okkal közébe vág előadásának oly észrevétellel, hogy olykor-olykor maga a tulajdonos sem bír elidegenítési joggal, míg ellenkezőleg néha jogosan elidege-níthetjük azt is, ami nem sajátunk. Ezeknek elmondása után ismét visszatérvén az elébb felhozottakra, avval folytatja a szerző, hogy az előadottakból látható, mikép a tulajdon majd jure naturali, majd jure civili ruháztatik át, s evvel hozzá fog az egytől egyig a jus naturaléba vágó eredeti szerzőmódok tárgyalásához. — Hogy végre a szóban forgó három-czikkes sza-kasznak a 80. §-kel kezdődő előadmányokkal semmi köze és összefüggése nincs, mutatják emennek „Nunc admonendi

sumus“ kezdő szavai, melyekkel szokása szerint Gaius új címzet és tárgyat szeret bevezetni; mihez mint utolsó bizonyosság járulhat az a körülmény, hogy a 80. §-et egy előtte álló címfelirat „De pupillis, an aliquid etc.“ elég határozottan választja el az előzményeitől.

Az ellenfél maga véleménye mellett nem hivatkozhatik egyébire, mint a Justinianus-féle Institutiókra, melyek azt, ami Gaiusnál a 80. §-sal kezdődő címzen, és az állítólag ehhez tartozó három cikkelyben tárgyalatik, egy címzen foglalták össze (I. 8. quibus alienare licet vel non). Ez argumentum erejétől azonban nem sokat kell tartanunk, miután — hogy sok szót ne szaporítsunk — könnyen észrevehetni, hogy abban petitio principii lappang, épen az levén itt a kérdés: Justinianusnak vagy Gaiusnak rendszerét és tárgyalási sorozatát kell-e jobbnak vagy rozszabbnak elismernünk?

11. §. Attól félek magam is, hogy a következetlenség és rendszertelen tárgyalás vádjával hibáztatják majd eljárásomat, mivel Gaius rendszerének részletesb ismertetését, melynek útjába szinte akaratlanul vezettek az imént mondtak, — az ez után jövő szakaszra tartottam fen; a most megkezdett cikket pedig a kézirat restitutióját érzékeltető néhány példával töltöm be, melyek az eddigelé felhordottam adatoknak mintegy próbaköveül szolgálhatván, egy kis tükröben mutatják nekünk a szöveghelyreállítást irányzó szabályok gyakorlati alkalmazását, s viszont azt a gyakorlatot, mely e szabályok felismerésére vezetett. — Ez a tárgy is szoros vonatkozásban levén e szerint az eddig tárgyalattal, felmenthetem magamat, úgy hiszem a látszólagos rendbontást mentegető indokolástól, és csupán arra az észrevételre szorítkozom, hogy a közlendő példákban s általán minden hasontermészetü műveltekben nem csak az érdemli figyelmünket, ami történik a szöveggel, hanem még inkább az, hogy miért történik e, vagy az, így vagy amúgy; mert, világosabban szólva, a tudománynak gyarapodása, melyet Gaiusnak köszönhetni, jól megtekintve a dolgot, tulajdonképen abban áll, amit elmélkedéssel kihoztak a bizton megállapított helyekből és a mivel indokolják s támogatják a javaslatba hozott javításokat. Így

aztán igen gyakran hosszas tanulmányok eredményei vannak beleszőve az ilyes indokolások közben elejtett megjegyzésekbe, s ez az, ami hasznossá és gyümölcsözővé teszi a szöveg restitúcióra irányzott kísérletek tanulmányozását.

I. 2. §.

A jog legfelsőbb felosztásából, — *jus civile, jus gentium* — kiindulva, avval végzi Gaius az első §-t, hogy a római nemzet egy részben saját önalkotta jogával, a másik részben pedig az egész emberiséggel közös egy joggal él; ennél azután megmaradván, a 2. §-ban elszámálja a különféle alakokat, melyekben jog létesül és fenáll: „Constant autem jura ex legibus plebiscitis, senatus consultis“ etc. — A kézirat ez olvasás módja ¹⁾ megtámadtatott, mert a „jura“ szó, nem tudhatni általán, a jogra vagy csupán az elébbi §. végén érintett jogra, t. i. rómaira vagyis a római nemzetére vonatkozik-e, s így tehát bizonytalan, vajjon Gaius a *jus civile* és *jus gentium*-ot egyetemben, vagy csak a rómaiknál divó jogot keletkezteti-e az elősorolt formákban. Avval a követelményes *insinuatio*-val léptek itt fel Gaius ellen, mely szerint neki, mert elébb idegen jogokat is pengetett, határozottan meg kellett, vagy legalább kellett volna megemlítenie, hogy a r. államra tartozó jogra céloz, mivelhogy a szerző nyilván saját nemzetének jogát szándékozott megírni. Ennélfogva „*jura propria*“-t írt Huschke ²⁾. Úgyde a mellett, hogy a *Codex*-be a „*propria*“-t belé mesterkéltni, s ehez is még *populi Romani*-t hozzá kellett gondolni, az ekként képződött olvasás: *Constant autem jura propria ex legibus, plebiscitis stb.* még ferde értelmet és el nem fogadható gondolatot is rejt magában. Ama formák, t. i. a *leges, plebiscita*, az igaz, hogy sajátlag rómaiak, de a tartalom, az, amit magokba foglalnak a formák, nem tiszta merő — *jura propria* római jog; mert van benne idegen származásu, másutt termett is, t. i. a *jus gentium*-ból való. — Az egészséges italt, ha idegen földről került is, de csak saját serlegeikből, itták.

¹⁾ Rövidség okáért a kézirati olvasást C. vagy A. betűvel (= *Codex, Apographum*) fogjuk jelölni.

²⁾ *Juris-pr. Antej.* első kiadásának 91. lapján.

Böcking csekélyebb mértékben változtatván a librarius írásán, az első szóból egy *n* betűt kihagyván, s helyette „*ius*“ után *r*-et illesztvén, így egészíti ki a mondatot: **constat autem jus r.** (= *Romanarum*) *ex legibus* . . . Igen szép volna ez az emendatio, mely egészen más értelmet ad mint a „*jura propria*“, csakhogy megint az a bökkenője van, hogy egyetlen egy remek jogászt sem nevezhetni meg, ki nemzete jogát pusztán „*jus romanum*“-nak nevezte volna. Első volt, — legalább az eddig tudott adatok nyomán az első — Diocletianus császár, ki a „*romanum*“ névmellékes meghatározással járó tárgylagossáig emelkedett fel ¹⁾.

Ha tehát erőnek erejével bolygatni akarják a codex szavait, melyeknek változatlan elfogadásával beérte volt Göschen is, Lachmann is, tegyenek, azt javasolja Hollweg „*jura*“ után „*nostra*“-t ²⁾. — Ez megint, mint látni való, nem tetszik Huschkének, ki felhagyott ugyan régibb nézetével, de most meg: „*Constat autem jus civile populi Románi*“-t ³⁾ akarna olvastatni, mert hát ő szerinte ez az olvasás inkább telik ki Gaiustól; meg hátha hibásan fejtette meg a librarius az eredetiben létezhetett (?!) ilyenforma siglákat: *icpr* = *ius civile populi Romani*. — Az e műtétből kitetsző könnyüded eljárást megengedni látszik ugyan a siglák magyarázata iránt fentebb érintett szabály; mégis úgy vagyok meggyőződve, hogy Huschke, ha az itt tanúsított szabadosságot műveleteiben általán megtartandó elv gyanánt fogadná el, könnyen kieshetnék egyensúlyából.

I. 168. §.

Agnatis, qui legitimi tutores sunt, item manu|missoribus permisum est, feminarum tutelam a|lii in jure cedere:

¹⁾ Coll. leg. Mos. V. 14. §. 4. — Lám ki hitte volna, hogy a *r.* jog ezer évig élt, még *ius romanum* nak lett elkeresztelve!

²⁾ Gyakran írnak ez idomban a jogászok: „*Leges nostrae*“ (Gaius IV. 37); — „*jus nostrum*“ (l. 6. §. 1. Dig. I. 1.); — „*jure nostro*“ (l. 26. pr. Dig. XXVI. 2.)

³⁾ *Jurisp. antej.* 2-ik kiadásában a 101. lapon a 4) alatti jegyzetben.

pupillorum autem tutelam | non est permissum cedere, quia non videtur an* | rosa, cum tempore pubertatis finiatur.

Két betű, sőt talán csakis egy, az, a melyet csillaggal jelöltünk meg, képezi itt a vita pontját; és mégis, amint a dolog áll jelenleg, mondani lehet, hogy nincs semmi kilátás, hogy valaha kibékülhetnének, kik e potomságon összevesztek! — Lássuk csak közelebbről ez érdekes esetet.

Az Apographum a 46-ik lap végén három betűt láttat; kettőt bizton olvashatót, a harmadikat bizontalant: an*. A 47-ik lap „posa“-n vagy „rosa“-n kezdődik, mit bizonyosan meghatározni azért nem lehet, mert az uncialis P az R-től csak egy kis kajsza, oldalt kikanyarodó vonással különbözik. A „posa“ vagy „rosa“ olvasását egyhangulag erősítik Göschen, Hollweg és Bluhme; de vajjon az a és o betűknek sokféle átmentekben egymáshoz közeledő hasonlósága folytán an helyett nem kellene-e inkább on- t olvasni, az egész határozottsággal el nem dönthető; Böcking és Hollweg legalább nem tudnak megegyezni. — Ezen előzmények után áttérhetünk már a felvett szöveg kritikai történetének előadására, mely valóban megérdemli ezt a nevezetet, mert a sok táborra oszlott tudós világnak egy „localisált“ kis háboruját beszéli el nekünk.

Az első kiadók (Göschen és Lachmann) „quia non videtur onerosa, cum tempore pubertatis finiatur“ alakban vették fel a kérdés alatt levő §-t. — E szerint hát azért nem szabadna és nem lehetne a serdületlenek feletti gyámi jogukat másra ruháznunk, mert az efféle gyámság nem terhes: quia non videtur onerosa. — Rudorff ¹⁾ ezt az okadatolást furcsának (sonderbar) találta; Hugo pedig egyenesen kimondta, hogy Gaius ezt sehogysem mondhatta, hanem kétség kívül más valami okot kellett felhoznia, habár nem mondhatni is meg, minő okot. Ez az állítás abból a magánban véve megtámadhatlan igazságból indul ki, hogy a vagyonneveléssel és szigorú felelősséggel együttjáró kor-gyámság sokszorta terhebb a nők iránti gyámi hatóságnál, mely a nők jogügyleteikbeni közbenjáráson kívül semmi egyéből

¹⁾ Recht der Vormundschaft I. 201. l.

nem áll. Lehetetlen ennélfogva, hogy a feminarum tutela csak is vagy akár csak kiváltképen is a vele járó onus tekintetéből legyen átruházható, mert ez az ok sokkal inkább a pupillaris tutela cessióját látszik javasolni vagy megengedni. — Elmésen igyekeznek e bajon segíteni Bluhme, ki onerosa helyett **lucrosa**-t ajánl; csak hogy én részemről, daczára mindjárt előadandó, igen megkedveltető színbe öltöztetett okoskodásának nem csatlakozhatom hozzá, mivel a javasolt szót sokkal nagyobb eltérésnek tartom a kézirati szövegtől, mint a milyent valaha megengedni hajlandó volnék. Ha Gaius, így vélekedik Bluhme, ezeket fogta volna mondani: Miután a kor-gyámság, ellentétben a női gyámsággal, egyáltalán nem a gyámnok saját haszna tekintetéből létezik, mi kitetszik abból, hogy a gyámgyermek felserdültével végét éri, — akkor csak egy régen elismert elvnek adott volna, ámbátor nem tökéletesen sikerült formulázást. A női gyámság t. i. magának a gyámnak kedvéért létező, s ennek saját érdekét szolgáló jogviszonyt alapít, mely kezébe adja neki az eszközöket, melyekkel saját családjának őrizheti meg a (vele rokon) nőszemély vagyont; a gyámnak nőgyámoltja iránti jogozatai ¹⁾ tehát csak olyan magánjogát képezik a gyámnak, mint akármilyen más magánjog; e jogáról annál fogva szabadon rendelkezik a gyámnok és senkinek róla nem számol. A pupillorum tutela ellenben tisztán általmi, a gyámoltnak érdekét szemmel tartó jogviszony színében jelenkezik — vis ac potestas ad tuendum — jobbadán csak terhet róván a gyámra, melyet mint némiképp közterhet tetszése szerint leráznia nem lehet. — Ha még úgy mondta volna Gaius: pupillorum aut. tutelam n. e. permissum cedere, quia **potius** videtur **onerosa**, — akkor még csak lehetne érteni a dolgot; de ennek éppen ellenkezője: „quia **non** videtur **onerosa**“ nem lehet más mint hiba, melyet legjobban üthet helyre a „lucrosa“ szónak felvétele, ezt tanácsolván a fr. 8. §. 1. Dig. (28. 1) is, hol Gaius „bona, si non videntur lucrosa“-ról beszél.

¹⁾ Lásd ezekre nézve a többi közt Marezoll „Institutionen“ (8-ik kiadás) 189. §-át.

A „lucrativa“ szó, ha elfogadjuk, ezeket az eszméket viszi belé a megvitatott §-ba: A serdületlenek feletti gyámjogot másoknak átengedni nem lehet, mert a római jog elvei szerint a vagyonérdekű jogok átruházására közegnek szolgáló in jure cessio köréből természetszerűleg kizárva van minden jogviszony, melyben a jogosított személynek semmi vagyoni érdekeit nem találhatni. És éppen azért a feminarum tutelának szükségképp kell átruházhatónak lennie, mert ebben a tutornak vagyonbeli jogosítványai és érdekei valószínűleg fenforognak.

Másképp vélekedik Böcking, ki „lucrosa“ helyett „annosa-t“ ír. — Ezt megtámadja Huschke ¹⁾ avval az észrevétellel, mely szerint annosum az, a minek már is számosak az évei, nem ami még sok évig tarthat. Ezt az észrevételt én is helyesnek, s azért haszталannak tartván a megtámadott Böckingnek erélyes önvédelmét ²⁾, kénytelen vagyok mégis beismerni, hogy ez az általam sem helyeslett conjectura mégis jóval inkább közelíti meg az igazi értelmet, mint a Bluhme ajánlotta olvasás; de éppen azért, mert csak megközelíti a valót, jónak látom Hollweggel együtt visszatérni az eredeti olvasáshoz, azaz a codex szövegéhez, mely azt tökéletesen kifejezi; érdeme szerint lévén az által megbecsülve az első kiadók tudománya és hitelök illő tiszteletben tartva.

Gaius t. i. nem a serdületlenek feletti korgyámság és a nőszemélyek iránt fenállott u. n. nemi gyámság (Geschlechtsvormundschaft) intézményeiből, mint két ellentétből indul ki, hanem az ettől megkülönböztetendő feminarum (nem mulierum) és masculorum tutela-ját veszi taglalás alá, az elsőről azt állítván, hogy átruházható, emerről, hogy nem: egészen összhangban Ulpianussal (XI. 8.): Permissum erat in jure cedere tutelam feminarum tantum, non etiam masculorum. Már pedig a nők feletti gyámság csakugyan terhes (onerosa), mert természeténél fogva életfogytiglan tart, tehát végét tudni nem lehet, még abban az esetben sem, — s ezt különösen hangsúlyozzuk — ha serdületlen leány áll tutelában,

¹⁾ Idézett helyen 141. lapon a 180) alatti jegyzetben.

²⁾ Idéz. h. (5-ik kiadás) 46. 47. lapján levő 1) alatti jegyzetben.

mert serdülésekor ez a gyámság magától átváltozik női gyámsággá, s mint ilyennek aztán nincs határa. — Evvel szemben tagadhatlanul sokkal csekélyebb teher a pupillorum masculorum gyámsága, mert minden esetben egy bizonyos, évszámmal és korhatárral kijelölt végpontja van.

A I. 168. §-nak tehát helyesen így állapíthatjuk meg szövegét: *Agnatis, qui legitimi tutores sunt, item manumissoribus permissum est, feminarum tutelam alii in jure cedere; pupillorum autem tutelam non est permissum cedere, quia non videtur onerosa, cum tempore pubertatis finiatur.*

No de, mondja most valaki, mégis csak bajos, annak a régi jurisprudentiának körmönfont okoskodásaival megbarátkozni, mely a most idézett határozat szerint' megengedi nekem, hogy édes **leánytestvérem** feletti törvényes gyámi jogaimat s kötelességeimet akármikor akárkire átruházhaszam, egy **idegen** fiugyermek irányában bírt gyámi hatalmam átengedését pedig tiltja és megsemmisíti. — Annyi igaz, hogy a régi korszakbeli római jogtudományban megvan a furfangosság és szeszélyeskedés egy vonása és árnyalata. Ennyiben nem lehet Rudorffal egyet nem érteni, midőn ő a gyámság átszármazása iránti régi joghatározmányokat egyáltalán igen furcsáknak találja. Én azonban, igazán megvallva, mindezen látszólagos furcsaságokban egy jól átgondolt jogrendszer lánczszemeit látom, a jogelvek hosszú sorának jól összefüggő czikkezeit, melyek a római jog praedestinált nagyságának korán kicsirádzott magvait rejték. Lássuk azért közelebbről ama sajátosságos határozmányokat, alkalmúl használván az iméntiekben immár befejezett kritikai észrevételeket a tutelára vonatkozó egy pár jogelméleti tétel közlésére.

A tutela „cessitia“ az órómai tudománynak volt talál-mánya, mondhatni, hogy csinál-mánya, mely a tulajdonátruházási formákat u. m. a mancipatiót, in jure cessiót a családi hatalomra alkalmazván, segédkezet nyújtott a szoros családi kötelekek önkéntes és tetszés szerinti feloldására, avval a természetes megszorítással mégis, melynélfogva csak az a családi jog kerülhetett mancipatio és in jure cessio alá, mely vindicatió-nak is lehetett tárgya, azaz, melyről a vindicatio formulája szavaival valójában mondani lehetett: *Meum est*

ex jure Quiritium. Ez volt itt az egyedül elhatározó körülmény, nem a Bluhme állította vagyonértékbeli előny tekintete, mely szerinte mindig feltételezte az *in jure cessio* megengedhető voltát. A rendeltetésökhöz képest tartósságra és állandóságra szánt családi viszonyok körében mesterségesen *construált* megszüntetési módokról különösen gondoskodni nem vala szükséges ott, hol a jogviszony bizonyos idő elteltével magától megszűnt; ilyen volt a serdüléskor végződő gyámjog fiugyermekek gyámoltatása esetében. — A *patronus* a gyámsága alá tartozó *libertusa* tekintetében azon egy joggal élt a nőszemélyek *agnatusi* tutoraival, azaz ő is átengedhette jogát másoknak; úgy szinte a *parens manumissor*, ki az atyai hatalmából kibocsátott saját gyermekének lett tutorává; de nem így a *fiduciarius* tutor, mert a *parens manumissor* gyermekei, tehát a gyámgyermeknek fivérei, ha reájok száll a testvérök feletti gyámság joga — *fiduciaria* tutela — nem szabadulhatnak ennek terheitől, s hasonlólag nem engedményezheti a gyámi jogait az a férfi, ki a *coëmtionator*-tól *mancipium*ba átvett nőszemélyt *manumittálván*, ennek, a *manumissio* folytán tutora lett, mert ezen egész eljárásból kitetszik, hogy ő, t. i. a nő tutora önként vállalkozott a gyámságra. (V. ö. Gaius I. 172. §-t.)

III. 174. §.

Felettből nehéz, és sok bajt okozott egy czikk ez; mi annál sajnálatosabb dolog, hogy épen itt adta elő Gaius a *nexumbeli* kötelmet megszüntető jogügylet formuláját (*nexi liberatio*), melyet egész pontossággal tudni a jogtörténetre nézve rendkívüli előny volna. — Úgy adom először a §-t, a mint Böckingnél kiegészítve olvassuk, a kiegészítéseket szokott módon fekvő betűkkel jelelve.

Adhibentur autem | non minus quam quinque testes et libripens; deinde is qui liberatur | ita oportet loquatur: Quod ego tibi tot milibus eo nomine damnas sum, eos tibi nummos solvo libroque hoc aere aeneaque | libra: hanc tibi libram primam postremam ferio | dare lege jure obligatus.

Beláthatlan hosszú sorát a vélekedések, feltevések, *conjecturák* és *vítázatok*nak kellene ide igtatnom, ha az e tételle

vesztegetett sok munkának annyi a mennyi gondossággal készült lajstromát akarnám kimutatni. A §-beli szöveg ugyanis egyáltalán igen bizonytalan, úgy az egésznek laza egybefüggése, mint az egyes betűk felett (a codexben) látható gyakori javítások miatt, s azokon kívül, a miket az imént felvett szövegben különösen kiemeltünk, még sok van abban, amit kritikussaink a betűk és siglákból kihozhatni csakis véltek, ami tehát egyéni vélekedésre megyen ki. — Ezt az egész §-t pedig azért fogtam fel példának, hogy végszavain megismerethessem azokat a bajokat, melyek, a mint a kéziratban történt, a betűk és szók egyfolytában és minden közök nélkül való írásából származhatnak. — Amit Böcking a feljebb közlötték szerint e szavaktól fogva: „hanc tibi“ a könyvébe felvett, azt így adja a kézirat és Apographum:

hancibilibramp'primamp' tremanq cerindele geiurelligat'
 = hanc tibi libram primam postremamque . . . Eddig csak megjárja a szavak elválasztása, illetőleg kiegészítése; de a „cerin“-nel kezdődik ám a kényes bajos nehézség. A c-nek p-be átváltoztatása és a „re“ szótagnak kettőztetése által ezeket hozza ki Bluhme:

„perinde lege iure relligatus“

a miből Böcking:

„ferio dare lege iure relligatus“-t hozott volt ki.

Ha pedig megütköznek valaki a „relligatus“-nak feloldásra, felszabadításra magyarázott értelmén, — pedig ezt az értelmet okvetlenül kell az utolsó szóban feltennünk, akárhogy kerüljön az ki a szövegből —, akkor segíteni lehet a dolgon egy további betű kihagyása és egy harmadiknak változtatásával: az egyik l-t kihagyva, a g-t pedig keresztül húzott b-nek olvasva, minélfogva a b rövidített „ber“ volna, — ez lesz a javítás eredménye:

perinde lege iure liberatus.

Ehez aztán nem kell bővebb magyarázat!

IV. 44. §.

Ezen a példán azt akarom kimutatni, hogy amit a librarius az eredetiben talált rövidítések hibás felfogásában, vagy egy-egy szónak eltévesztett helyre tételével elvétett, az

vég nélküli zavarba hozhat minket. Denique littera scripta manet!

Két mondatból áll a felidézett cikknek második fele; mind a kettejében hiba csúszott be, mely a kézirati szöveg változatlan megtartását meg nem engedi, mivel e mellett határozott és némileg kielégítő értelmet kimagyarázni teljes lehetetlenség.

1. . . demonstratio autem et adiudicatio et condemnatio nunquam solae inveniuntur; nihil **omnino** sine intentione vel condemnatione valet;

2. item condemnatio sine demonstratione vel intentione vel adiudicatione nullas vires habet, ob id nunquam solae inveniuntur.

Kisértetes két mondat ez, mely nyugtot lelni nem tud, mióta a világon van Gaius. — A 2. alatti mondatban visszatérték most — post tot discrimina rerum — ahhoz a conjecturához, melyet már 1823-ban ajánlott Unterholzner ¹⁾; az elsőnek helyes megfejtését csak újabban juttatta érvenyre Bremer ²⁾ és Bluhme. — Az általunk használt kiadásban így olvassuk most már a két mondatot:

1. . . demonstratio autem et adiudicatio et condemnatio nunquam solae inveniuntur, nihil [*enim*] omnino [*demonstratio*] sine intentione vel condemnatione valet; 2. item condemnatio [vel adiudicatio] sine demonstratione vel intentione nullas vires habet et ob id nunquam solae inveniuntur.

Gondos összehasonlítás minden mutogatásnál jobban kitaláltatja a kicsinek látszó változtatás mibenlétét és annak a mondatok értelmességére kibató horderejét. Meg is érdemli ez a cikk, hogy ezt a kis fáradságot ne resteljük, miután itt a perlekedési formulák kérdését érdeklő rendkívül fontos felvilágosítást adott nekünk Gaius. Csupán azt az egy megjegyzést látom jónak, tájékoztatás végett ide igatni, hogy a zárjelek közé foglalt szóknak pusztá áthelyezéséből a mostani helyökre ártalmatlanná tétetett ez esetben a librarius hibája, kivéve, hogy némelyek az „omnino“-t is megtartják, és így

¹⁾ Conjecturae de supplendis lacunis, quae in Gaii Inst. etc. Vratisl. 1823.

²⁾ Lásd Böckingnél a IV. 44. §-hoz csatolt 5) a'atti jegyzetet.

egy szóval : „demonstratio“-val **többet** hoznak be a szövegbe; mások ellenben az omnino-t a „demonstratio“ rövidítéséből hibásan származottnak s azért egészen elhagyandónak tartják; az „enim“ pedig azért maradt ki állítólag a codexből, mert a leíró annak rövidítését (sigláját) az előtte álló szintén rövidített „nihil“ hibás ismétlésének tartotta talán.

I. 53. §.

Sed hoc tempore neque civibus Romanis, nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio populi R. sunt, licet supra modum et sine causa in servos suos saevire. Nam ex constitutione sacratissimi Imperatoris Antonini, qui sine causa servum suum occiderit, non minus teneri jubetur, quam qui alienum servum occiderit. Sed et maior quoque asperitas dominorum per ejusdem Principis constitutionem coërcetur.

E szakasz, mint nyilván láthatni, elejétől végig hibátlan, — és mégis gáncsot találtak benne, még pedig, mint hiszem, nem ok nélkül.

Már évek előtt, mikor még semmit sem értve Gaius szövegének kritikájához, de sőt róla mit sem tudva, legelsőben olvastam volt az ide írt §-et, tehát elfogulásról még szó sem lehetett, már akkor mondom, bizonyos színtelen bágyadtság, erőfogyott kifejezőmód volt az, mit e helyen észrevenni, jobban mondva megérezni véltem. Ennek okát most abban látom, mert az idézetbeli utolsó mondat nem a legszabályosabb logikai rendezetben követi az előzményeit. „Sed et maior asperitas“ nyilván az előtte való gondolatnak gradatiója akarna lenni, pedig helye s összefüggésénél fogva nem lehet más, mint annak alábbhagyása, megszorítása. Mert mi lehetne még nagyobb kegyetlenség a rabszolga megöletése, vagy halálrakinoztatásánál? — Hogy „et“ e helyen annyi mint etiam, abban nem kételkedik senki, ki deákul tud; de meg bizvást azt is állíthatjuk, hogy az a két betű az etiam-nak rövidítési jegye, minek következtében „etiam — quoque“ füleinket s nyelvérzékünket sértő tautologia növi ki magát a mondatból. Minthogy pedig a quoque csak két betűvel (qq = quoque) van írva a codexben, azért legjobb lesz így emendálni: Sed et maior **quaeque** asperitas . . coërcetur;

amit magyarul imígy lehetne kifejezni: . . . nem csak megölése a szolgának, hanem **akármilyen** súlyosabb bántalmazása is tilos. A másik olvasás ellenben azt a képtelenséget jelentené, hogy nemcsak a megölés, hanem az **ennél nagyobb** bántalom is tiltatik. — A helyes olvasást legelső Pöschmann ajánlotta ¹⁾ s én helyeslem Böcking ellenére is, ki e javítmánynak avval a megjegyzéssel szeretné kitenni a szűrét, hogy Gaiusnál „et-quoque“ közönséges szójárás. Ez nem bizonyít, mert ha jó az a szólásmód másutt, nem következik, hogy itt is az.

I. 71. §.

A *causae probatio* nevezet alatt ismert jogorvoslati intézmény azokhoz a tanokhoz tartozik, melyek alaposabb ismerete csak Gaius feltalálásával vette kezdetét, minthogy az Institutiók ez intézménynek egy addig ismeretlen igen lényeges részét hozták világosságba.

Három esetben és irányban van helye a *causae probatió*nak: 1. Hogy egy magában véve érvénytelen *manumissio* (rabszolgafelszabadítás) hatályosíttassék. 2. Hogy a *lex Aelia Sentia* rendeletéből *latinitas* jogállapotába (*ius latii, nomen latinum* ²⁾) jutott *libertinusok*, ha törvényes házasságban nemzett egy-éves gyermekök volt, evvel és a gyermek anyjával együtt a teljes *civitasra* szert tegyenek. 3. Valahányszor nem egyenjogu személylyel, kimenthető tévedésből *non legitimum matrimonium* jött létre, *erroris causae probatió*nak van helye a végből, hogy a házasság teljes érvényűnek elismertessék és az érdekelt személyek az atyai hatalom és örökösödési jog tekintetében annak előnyeiben részesíttessenek.

Ez utolsó esetről szól Gaius I. 71. §-a. — Ide írom egymás alá a kézirat tételeit, és Pöschmann, Böcking, Huschke olvasásaikat, az egészhez csak néhány rövid megjegyzést kapcsolván.

¹⁾ Studien zu Gaius. Leipzig 1864.

²⁾ Hoffmann i. m. 72. lapján.

Apographum :

item | h . . . ||| cerēn̄tperegrinosseēēcrededis se . | | etperegrin-
asuxoresduxissentpmittiturrex | s̄filionato cerrorispuarequo-
factopegr | uxore retfiliusq̄ā . . tianonsolum . . ou . . || a . |
| ec . . pi . | enus'f . . . |||| . potestatepatrisp . o | c | | uc.

A szókat könnyebb összehasonlíthatás végett a meny-
nyire az írás minősége megengedi, elválasztom, és a siglákat
kiírom :

item h . . . ||| c(um) c(ives) R(omani) essent peregrinos se esse
crededissent et peregrinas uxores duxissent p(er)mittitur ex
s(enatus) c(onsulto) filio nato c(ausam) erroris probare quo
facto pe(re)gr(ina) uxor c(ivis) r(omana) et filius q̄ā . . tia non
solum . . ou . . || a . | ec . . pi . | enus'f . . . |||| . potestate(m)
pa tris p . o | c | | uc.

Pöschmann :

. . . . quo facto peregrina uxor civis Romani et filius, quem
est enixa non solum ambo civitatem apiscuntur ¹⁾, sed et
filius in potestatem patris redigitur.

Böcking :

Item | hiis qui cum cives Romani essent, peregrinos se esse
credidissent | et peregrinas uxores duxissent, permittitur ex |
senatusconsulto filio nato causam erroris probare : quo facto
peregrina | uxor civis Romana et filius quoque civis Romanus
fit, et non solum ad civita|tem Romanam pervenit, sed etiam
in potestatem patris redigi|tur.

Huschke :

Item iis, qui cum . . . úgy mint Böckingnél : quo facto pere-
grina uxor civis Romana(fit) et filius, **qui item est peregrini-
nus, non** solum ad civitatem Romanam pervenit . . . a többi
úgy mint Böckingnél. A kitüntetett szók mutatják, miben
tért el ez a kiadó az előtte valótól.

A kéziratnak e következő, fent is kitett betűi : q̄ā . . tia
Bluhme revisiójának nyereségeihez tartoznak, a mennyiben
a régibb kiadásokban kilencz betűnek való üres hely talál-

¹⁾ Apiscuntur többször fordul elő adipiscuntur helyett p. Gaius
IV. 147. §: „apiscendae possessionis.“ — IV. 153. §: „apisci vero
possessionem.“

tatik ott, miután amit nem elég bizonyossággal olvasott volt Göschen: q||n . . ||a, azokba a kiadásokba fel se vétetett. Mind a három olvasásmód voltakép egyre megyen ki, mi nagyon természetes, mivel a hézagok mellett van annyi épen maradt rész, a mennyi kell, hogy a szerző gondolatát kitálalni lehessen- Pöschmann combinatióinak mind a mellett is elsőséget adok, mert a ki fáradságot vesz magának annak közelebbi megvizsgálására, észre veheti, hogy lelkiismeretesen követte az a kritikus a maga helyén előadott ama szabályt, hogy a pontok csak betüelemek vagy vonásoknak tekintendők, s hogy a kéziratból lehetőleg legkevésbé kell eltérnünk.

II. 181. §.

Ceterum ne post obitum parentis periculo insidiarum subiectus videatur pupillus, in usu est vulgarem quidem substitutionem palam facere, id est eo loco quo pupillum heredem instituimus: [nam] vulgaris substitutio ita vocat ad hereditatem substitutum, si omnino pupillus heres non extiterit; quod accidit cum vivo parente moritur, quo casu nullum substituti maleficium suspicari possumus, cum scilicet vivo testatore omnia quae in testamento scripta sint, ignorentur: illam autem substitutionem, per quam etiam si heres extiterit pupillus et intra pubertatem decesserit, substitutum vocamus, separatim in inferioribus tabulis scribimus, easque tabulas proprio lino propriaque cera consignamus, et in prioribus tabulis cavemus, ne inferiores tubulae vivo filio et adhuc impubere aperiantur, set longe tutius est utrumque genus substitutionis separatim in inferioribus tabulis consignari, quod, si ita consignatae vel separatae fuerint substitutiones, ut diximus, ex priore potest intellegi in altera alter quoque idem esse substitutus.

Nem a szövegrostálás üzelmeit akarom e czikkel folytatólag példáztatni, mert e részben, egy alantabb megvitatott pontnak kivételével nem nyújt az valamely vizsgálatunkat különösen érdemlő tárgyat. — Két tekintet az, mely végett ide igtattam a meglehetős terjedésű §-et. Első, hogy itt a római társadalom elkölcsi súlyedésének gyászemlékeihez egy

új adat járul, melynek az akkori élet viszonyaiból és a fenállott jogintézményekből magyarázható igaz jelentését kevesen ismerik. A második tekintet, mely értekezésem olvasói előtt eléggé indokolja, úgy reményilem, eljárásomat, azon az örvendetes jelenségen fordul meg, hogy szerzőnk érdemeit a jelen §. végén egy még eddig nem ismert jelességgel látjuk gyarapulni. Gaiusban itt olyan jogászt ismerünk fel, ki nem űzi csupán az elmélet ártatlan mesterségét, hanem a hol sorját látja, rendkívül hasznos utasítást is tud adni, mikép intézze az ember a jogügyeit, hogy magát és másokat bajtól megóvja, vagy rossz tanácsadóktól hínárba ne vitessék. Egyébiránt arról az oldaláról ismerjük már Gaiust, hogy ő nem barátja ama bizonyos modornak, mely a tananyagot, mint a száraz fát hasogatva, a forgácsokat szép rakotmányba hordja össze, mindent a maga rovatában takarosán oda lapítva I. II., A, B, C, $\alpha \beta \gamma \delta$ alatt.

De már majd elfelejtettem, hogy a II. 181. §-ról kell szólanom.

Ki ne ismerné a végrendeleti substitutiót, és annak két nemét: a vulgaris és pupillaris substitutiót? Mind a két rendbeli helyettesítés régi intézménye lehetett a r. jognak, mert a szokásból keletkeztetik a jogászok. Köztudatu dolog az a jogelv is, melyet M. Aurelius hozott be, rendelvén, hogy mikor az atya serdületlen gyermekének valamikép örökös-utó lot rendelt, kétség esetében mindakét substitutióra magyaráztassék az (fr. 4. pr. Dig. de vulg. et pup. subst. 28. 6).

A 181. §. előtt megmondja nekünk Gaius, mi módon szokták mind a kettőt kombinálni: Titius filius meus mihi heres esto. Si filius meus mihi heres non erit, sive heres erit et prius moriatur, quam in suam tutelam venerit ¹⁾, Seius heres esto. — Ha ilyenkor a gyermek nem lett atyjának örököse, örökölt a helyettes; ha pedig amaz túlélte atyját és örökölt, serdülése előtt azonban elhalt, akkor a helyettes a gyermek örökségébe is hivatvatván, evvel az atyai öröksé-

¹⁾ Talpraesett kitétel. — In suam tutelam venit = a maga tutor-sága alá kerül, azaz tutorra már nem szorul, tehát felserdült.

get is megszerezte. Az a kettős substitutio tehát két örökségről rendelkező **egy** végakarat volt. (II. 179. 180. §§)

Ha már most egy végrendeletet képzelünk magunknak, melyben az iménti formula, — kivéve, hogy a költött nevek ¹⁾ helyett a szereplő személyek való neveik alkalmaztattak — szószerint használtatott; e végrendelet felbontása és kihirdetésekor (apertio et recitatio tabularum testamenti) azonnal megtudta a substitutus- hogy ő in utrumque casum rendeltett helyettesnek; és minthogy feltételes öröködési jogának megvalósulását valaha csak túlélte atyját a gyermek és annak örököse lett, csupán abban az esetben remélhette, ha a gyermek még serdületlen korában meghalna, érdeke úgy hozta magával, hogy a gyermeknek mielőbbi kimúltát óhajtsa, — ha lehet, siettesse. — Nem elszigetelten áll, fájdalom, Gaius tudósítása arról, hogy az örökösök az útjokban álló gyermek életére törtek, s a bizalmat, melyet a jóakaró örökhagyójok bennök helyezte, avval hálálták meg, hogy édes magzatja orgyilkosaivá lőnek. Ide czéloznak Juvenal satyrájának mérges nyilai:

Vos ego **pupilli** moneo, quibus amplior est res. Custodite animas, et nulli credite mensae! Livida fervent materno adipata veneno. — Ide vágnak Seneca szavai I. 6 contr. 4: Nolite mirari, si tam efficax venenum est. Heres est, qui dedit. Ilyen nyilatkozatok igaz értelmét egész iszonyatosságában csak a jogtudomány világítása láttatja velünk.

A gyermeket substitutusa részéről fenyegető veszedelem elhárítása végett azt az óvszert találta fel a gyakorlat, melyett Gaius a 181. §. elején leírt: Az atyai végrendeletbe — eltekintve a netáni hagyományoktól és tutorok kinevezésétől — csupán e szavak irattak: „Titius fiam legyen örökösöm, s ha ő nem fogna lenni, legyen Seius.“ (Vulgaris substitutio). „Az ide rekesztett, külön lepecsételt okmány addig fel ne bontassék, míg fiam él és 14-ik évét meg nem haladta.“ — Ebben az elkü'önözött végrendeletben pedig imígy intézke-

¹⁾ Titius, Maevius, Seius, Stichus a jogászoknál közönségesen használt példanevek; mint mikor most Péter, Pál használtatik példaképen.

dett a testator: „Ha fiam örökösöm lesz ugyan, de meghalni találna 14 éves kora előtt, akkor ugyancsak Seius legyen örökös“ (Pupillaris substit.) Így, az igaz, nem tudhatta Seius, öt hívja-e a lepecsételt okirat a gyermek örökségébe, vagy más valakit; de mégis gyaníthatta, hogy inkább öt, mint mást, mert tapasztalat szerint közönségesen annak szokták a gyermek örökségét is juttatni, a kit in eventum az atyai örökségben helyettesítettek ¹⁾. Seius tehát, akár jól akár rosszszul vetett hozzá a második végrendelet lehető tartalmához, Titiusnak élete után incselkedett. A jóhiszemben felállított villámhárító tehát megtagadta a szolgálatot.

Jobb sikert ígérő cautelát gondolt ki Gaius. Azt tanácsolja ugyanis a kezünk alatt levő §. végén, hogy **mind a két nemű substitutio** egy külön megpecsételendő okmányba foglalassék, melynek felbontását tiltsa meg a testator míg a gyermek életben maradand és serdültsége korát el nem érte — A végrendeletet ehhez képest, — megint csak egyremásra és példaképen beszélve — ily szavakba foglalták: „Örökösömnek rendelem fiamat Titiust, s a meddig ő élni fog és kora 15-ik évét el nem érte, mindaddig e végrendelet alább következő megpecsételt része fel ne bontassék.“

A titokban tartott záradék aztán imígy hangzott: „Akár örököl utánam a fiam, akár nem, Seius legyen az örökös, ha amaz esetben mint még serdületlen halna meg fiam“ ²⁾.

Ha már most a gyermek tútélve atyját életben maradt, a titkos végrendelet tartalmát megtudni semmi szükség nem volt, s felbontani csak akkor kellett azt, ha akár atyja előtt

¹⁾ Mind a két substitutióknak rendszerint azon egy személyben összetételalkozását bizonyítja a szövegben feljebb említett császári rendelet. Erről a törvényről is feltehetjük, mit sok másról bizonyosan tudunk, azt t. i., hogy csak szentesítést adott az életben képződött tetteges viszonyoknak. Amaz említett praesumptio e szerint azt jelenti, hogy miután úgyis rendesen együtt jár mind a két substitutio, már magára is úgy tekintessék akármelyikök, mint ha a másik is mellette volna, ha csak világosan ki nem zárta volna a testator ezt a másikat.

²⁾ A pupillaris subst. már fogalmánál fogva is csak a serdültségig bír erővel. Ekkor t. i. a gyermek már maga is csinálhat végrendeletet, s ha nem csinált, törvényes örökösire bocsátja a vagyonát.

szállt sírba a gyermek, akár még serdületlen korában atyját a halálba követte. Most felbontatván a másik végrendelet is, kisért, hogy a substitutiók egyike felesleges, t. i. ha atyja előtt történt a gyermek halála, a pupillaris. ha pedig atyja halála után, a vulgaris. Az óvatosság teljesen elérte célját, mert az utóörökös helyettesnek történt megrendeltetését elébb sehogya még nem tudta, mint a mikor ez már nem lehetett a gyermek ártalmára.

Az ebben a kissé hosszúra nyújtott lehozásban kifejtett gondolatsorozatot figyelmes olvasásra feltaláljuk az előre bocsátott 181. §-ban is. Mondat mondatra értelmesen és világosan folyik benne Gaius előadása, ki megmutatta e helyen, hogyan kell az emberrel bonyodalmas nehéz dolgot is könnyedén és erőlködés nélkül megértetni.

És mégis mindezeknek daczára nem tetszik a §. szövegze Pöschmannnak. Neki Gaius előadása, hol ez a saját ajánlatát tárgyalja, nem elég érthető, a kifejezések nem elég élesek. — Az „ut diximus“ állítólag csak a közvetlenül előtte álló „set longe tutius est, utrumque genus substitutionis separatim in inferioribus tabulis consignari“ -ra vonatkozhatik szerinte, mert ha az a §-ban feljebb érintett esetre vonatkoznék „ut supra vagy anteo diximus“ lett volna a helyes szólam; ha viszont, folytatja ugyanaz a bíráló, a követelt vonatkozásba tesszük azt a két szót, akkor jó rendin nem áll, hogy ex priore potest intellegi in altera . . . esse substitutus, mivel Gaius cautelája szerint a substitutiók egyikét sem tudja meg az utóörökös, inkább az ellenkezője áll tehát, s azért „potest“ helyett non potestnek volna helye. Azután — halljuk csak tovább— avval, amit Gaius javasol, még nem értünk el semmit; nem elég a két substitutiót külön consignálni, hanem szükséges volna, hogy az örökös kinevezésekor a többször említett tilalom is mindjárt oda esatoltassék, mely nélkül az egész óvatossági rendszabály eltévesztené célját; e tilalom megemlítésének szükségét nem volt szabad Gaiusnak nem érintenie . . . Így megyen tovább is a gáncoskodás, míg végre szerencsésen ilyen emendátiónál állapodik meg:

. . . set longe tutius est . . . quod nisi ita consignatae vel

separatae fuerint substitutiones, **nec est** ut diximus **cautum** priore potest intelligi in altera alter quoque idem esse substitutus.

Nézetem szerint az ilyen elbánás a szöveggel, mely mintha csak szántsándékkal akarná magának nehezíteni feladatát, nem helyeselhető. Nem tanácsos, a hol okvetlen szükség nincs reá, a nyelvészeti feszegetések süppedős ingoványába belé barangolni. Ilyen eljárás azoban nem egészen elszigetelt tény, s Niebuhr jövendölésének már is vární lehet bételjesedését, mely szerint a római jog tudománya utóvégre a philológiával közös akolban fog hajlékot találni.

IV. 13. §.

Emlékszem, hogy valahol olyforma megjegyzést ejtettem el, mely szerint egyetlen szónak, sőt kevés betűnek is miként történő restitutiója merőben új elvek felállítására vagy bizonyítására szolgálhat és régtől fogva következetesen vallott nézeteket, széltiben elfogadott elméleteket hirtelen megdönthet.

Lesznek olvasóim között olyanok is kik az eddigieket megaléglve vagy épen megsokalva is, készek volnának ama állításom megbizonyítását elengedni, ha az eddigi modor szerinti példákkal ezentúl megkímélem őket. De lehetnek másrészt olyanok is, kik teljes jogukkal ezt a tüzetes beigazolást is számon kérik tőlem, melyen azért sem szabad túltennem magamat, mert pusztá állítások felhordása bizony legutolsó érdeme egy tudományos értékezésnek. Hivatkozhatnék ugyan a második példaadásomban felhozott esetre, melyben szintén csak két betű körül forgott a kérdés. Ily hivatkozás azonban lelkiismeretes igyekezethez nem férő ferdtetés volna. Akármit tegyünk ugyanis a most érintettem példában a két betű, sőt az egész szó helyébe, az semmit sem változtat azon az ott megismert és magában is bizonyos elven, hogy a pupillaris tutelát átruházni, átengedni nem lehet.

Nem így áll a dolog a most következő esetben.

A legis actio sacramento lényege, és a mitől ez függ, a sacramentum szónak ez összeköttetésben való értelme iránt

egészen új nézetet és tanelméletet állított fel legujabban egy némethoni jó hírű tudós ¹⁾. — Ha a sz. írás egy-egy tétele felett a végtelenig elmélkedni tudó Homiletikát, és a scolasticusok agyafúrt némely okoskodásait kiveszszük, az egész létező irodalomban ritka eset lesz, hogy oly parányi eszközökkel dolgozzék valaki feltett szándéka megvalósításán, oly kevés felszereléssel haladjon kitűzött tudományos célja felé, mint ahogy abban az értekezésben látjuk, melyre szavaim céloznak. Két három forrás-idézetet addig taglalnak, boncolnak, párologtatnak abban, míg az össze vissza szűrt adatok és hypothesisek alján a bebizonyítani szándékolt igazság mint tömör, bár igen vézna test meg nem ülededik. Nincs az a nagyító üveg, az a szellemi görcső, melylyel, — úgy gondolja az ember, ha ama értekezést elolvasva elgondolkozik a tartalma felett — a felhordott kevés anyagban fel tudná valaki fedezni azoknak az elemeknek zömparányait, melyekből összeszövi a szerző állításainak fonalait. — Elég az azon, a legis actio sacramentóban **sacramentum**, — minden eddig felállított definiciónak félretételével — **mindakét peres fél által állításuk mellett leteendő esküt jelent**, szerzőnk szerint, **minélfogva az egyik félnek esküje szükségképen hamis, s azért a falsum sacramentumért büntetés fizetendő** ²⁾.

¹⁾ Danz: Das sacramentum und die lex Papiria. Zeitsch. f. Rechtsgeschichte VI. 339. sqq.

²⁾ Jobban megérti az olvasó, miben forog a szövegbeli tárgyalás, ha ide jegyzem röviden a különféle értelmezéseket, melyek megdöntésére iratott a szóban levő értekezés:

1. A sacramentum a **peresztés büntetése**, mely a könnyelmű perpatvarkodást sújtja.

2. A sacramentum **fogadás**, melyet fogadnak a perben álló felek, hogy a bíró kimondhassa, ki nyerte meg, és ki vesztette el a fogadási összeget: cuius sacramentum est justum aut injustum.

3. Sacramentum alatt oly **vagyont kell érteni**, melynek felajánlásával igazaink üldését, jogaink érvényesíthetését kérjük az Istentől.

4. Sacramentum nem más, mint a régtől fogva dívó **katonai eskü**, melylyel a küzdő önmagát szenteli az Isteneknek.

Azt egyáltalán bizonyítanom nem kell, hogy a legis actiók s kivált azok elsejének, a sacramento-félének alaposabb önálló vizsgálata már magában is figyelemre méltó irodalmi jelenség. Csak a kinek a római jog nem szakmája, azt kell arra kérnem, hogy ezen állításomban egyszerűen megnyugodjék.

Nyerne hát a tudomány, az bizonyos, ha az értekező új tana a maga rendjén bevitatva s a tudomány minden kellékei szerint megállapítva volna. — De hát mire állapítja ő tanait? Hát leginkább csak Festus és Varro-nak egy-egy nyelvészeti, szónyomozási közleményére, miből az előbb jellemzett modorban kihozza állítása igazságát. Úgyde Festus és Varro minden jogtörténelembeli fontosságuk mellett is nem jogászai tekintélyek; miből legalább is annyi következik, hogy az ilyen forrásokból származó tanelméltre minden esetben nagyon ráfér a valódi jogforrásokból merített adatok segítségével való kiegészítő bizonyítás. Hatalmas támaszt találna tehát az értekező, az ő tanának, ha teszem Gaiusra, mint tanura hivatkozhatnék. — És valóban hivatkozik is, csak hogy a véletlennek úgy tetszett, hogy éppen az elhatárázó szó, melytől függ minden, a kéziratból nem volt tökéletesen restituálható, miként a IV. 13. §-nak szövegéből mindjárt meglátjuk:

Sacramenti actio generalis erat: *de quibus enim rebus ut aliter ageretur lege cautum non erat, de his sacramento agebatur: eaque actio perinde periculosa erat falsi _____ atque hoc tempore periculosa est actio certae creditae pecuniae propter sponsonem, qua periclitatur reus, si temere*

5. Mikor „sacramento agebatur“ csak az **egyik fél esküdött**. Ha hamisan esküdött, ő fizette a büntetést — sacramentum-ot —, ha igazlelkűen, a másik fél, ki ellenfelét hamis esküvel vádolta.

Hogy mindezeknek a nézeteknek megvan a magok külön litteraturájok, a ki csak nagyjából is körültekintett a német jogirodalom mezején, tudni fogja, vagy legalább készségesen elhiszi. — Mekkora kell lenni már az egész irodalomnak, ha ilyes, az egészhez képest alárendelt kérdés is oly sokoldalú megmunkáltatásra talált?! Bizony ma-holnap nem telik már egy ember életéből az idő, tudományunkban, mely azonértelmű az ő irodalmának ismeretével, a l a p o s j á r t a s s á g o t szerezni.

neget, *et restipulationem qua periclitatur actor si non debitum petat*: nam qui victus erat, summam sacramenti praestabat poenae nomine; *eaque in publicum cedebat, praedesque eo nomine praetori dabantur*, non ut nunc sponsionis et restipulationis poena lucro cedit adversario qui vicerit.

Kerüive minden mellékkérdést, csak a kitüzött tárgyhoz tartom magamat, melyre nézve kitetszik az idézett szavakból: 1. hogy a legis actio sacramento hajdan oly veszedelmes volt, mint **most** (t. i. Gaius korában) **az actio certae pecuniae creditae**; 2. hogy veszedelmességének **más volt az oka**, mint a c. cr. pecuniae-féle keresetének; 3. hogy ez a kérdéses ok, valami falsum volt; 4. hogy a szövegbeli hézag helyén a „falsi“-hez tartozó substantivumnak kellett állania.

Ki kételkedik már most, hogy a ki a sacramentumban minden esetben egy hamis eskü miatt fizetendő bírságot keres, annak tudós pere meg van nyerve ellenfelei ellenében, ha kimutatnia sikerül, hogy a hézagot, „**sacramenti causa**“ szókkal kell kitölteni? S ezt annyira mennyire kimutatni csakugyan lehet, mi közben megint kezünkre dolgozik a librarius ügyetlensége, ki épen ezt a helyett hat sornak folytatásban kétszer írta le. (Apographum 191 lapján a 7. 8. 9. 10. 11. 12. sor). Ide teszem a kézirat szavait, a sorokat is úgy írván, hogy a kézirattal megegyezzenek:

6. eaq̄āōpindepericulos . erat
7. ——— ||| atqh'temporepericulosacao . cer
8. taecreditaepccuniaep̄psponionemquaperi
9. elitaturactorsiñdebitumpetatnquivictuser . t
10. falsicq̄ . . ||| atqhtemporepericulosaeāō stb.

Bluhme első olvasásakor ezt hozta ki a 10-ik sorban: falsiacq̄adñ; még egyszer alkalmaztatván a reagentiák, már így tüntek fel a vonások: falsiñ . . miu: legutoljára pedig ezeket látta: falsiã . . miñ.

Most már az „a“ feletti jegyet fekvő irányban írt s-nek lehet tekinteni, melyet kihagyott, s aztán hibáját kijavítván, a sor fölé írta a librarius; a két pont helyén cr-t lehet sejteni, az „un“ meg tán „ca“ helyett áll ott, úgy hogy már a kéziratból is kibetűzhetni ezt: falsisacrm̄ic. S ha mindezekhez hozzá tesszük, hogy falsi sacram(enti) c(ausa) nem épen va

lami megengedhetlen kiegészítés, — többet mondanunk szükségtelen, mert evvel Danz-nak állítása, hogy a legis actio sacramento **eskütétellel járt**, s hogy a felekre nézve épen a **hamis esküvés miatt** volt veszedelmes, jó rendin be van vítatva.

Méltatlanság volna, e szakaszomban meg nem emlékezni arról a maradandó becsü munkáról, melyet Huschke Ed. Gaius kétes helyeinek magyarázatáról írt ¹⁾. Evvel a munkával szerzője épen oly meszszi-re vitte saját tudományának hírét, mint a milyen széles körökben terjesztette el Gaius Institutióinak alaposabb ismeretét. Tökéletlennek kellene tehát tartanom az e §-ben felhozott példák sorozatát, ha egyet más fel nem vennék Huschke példáiból is, csak magának és értekezésemnek ártanék, ha ki akarnám tagadni a nevezett írótt abból, a mire, t. i. hogy ő is álljon itt, igaz jussa van. — Minthogy azonban a sok példának tömeges olvasása mindig fárasztó munka szokott lenni, és feladatommak, melyet jelen czikkemhez kötöttem, már az eddigi példákkal is nagy részében megfeleltem, itt már csak olyan szövegjavítási eseteket hozok fel, melyek sem a hézagok kitöltése tekintetében különös nehézségeket nem okozván, sem a kiigazított tételek értelmén lényegesen nem változtatván, hosszú fejtegetéseket nem igényelnek.

I. 106. §.

Set et illa quaestio, an minor natu maiorem natu adoptare possit, utriusque adoptionis communis est (Böcking).

Ezelőtt így olvasták e §-et: Set et illa quaestio est, an minor natu maiorem natu adoptare possit (id quoque) utriusque adoptionis commune est; mi sem az előtte való §-sal jó összefüggésben, sem Gaius stylusával öszhangban nem levén, mint az eredeti való olvasásmódot ezt tekinti Huschke ²⁾:

¹⁾ Gaius. Beiträge zur Kritik und zum Verständniss seiner Institutionen 1855.

²⁾ A Jurispr. antej. legújabb kiadásában is. V. ö. ennek 125. l.

„Sed et illud q(uod) quaesitum est, an minor n. m. n. adoptare possit, utriusque adoptionis commune est“, miből határozottabban mint a másik két olvasásból azt tanuljuk, hogy a tárgyalt kérdés Gaius korában vitás volt — quaesitum est.

I. 146. §.

Nepotibus autem neptibusque ita demum possumus testamento tutores dare, si post mortem in patris sui potestatem jure recasuri non sint.

A „jure“ mint állítólag az előtte való **m** betű három vonásának és az utána járó **re**[casuri] kettőztetéséből származott szó kiküszöbölendő, annál is inkább, mert ilyen szófűzésben Huschke szerint sohase használják azt a római jogászok. — Én Böckinggel tartok (146. §. 6) alatti jegyzetben), azt gondolván, hogy jól elállhat itt az a szó.

I. 188. §.

Ex his apparet, quot sint species tutelarum. Si vero quaeramus, in quot genera hae species deducantur, longa erit disputatio: nam de ea re valde veteres dubitaverunt, nosque diligentius hunc tractatum exsecuti sumus et in edicti interpretatione et in his libris quos ex Quinto Mucio fecimus, hoc solum tantisper sufficit admonuisse

„Nosque“ a kézirat kiigazítása által jött bele a mostani kiadásokba: abban t. i. nosqui = nos qui áll, s ebből Huschke „nos quia“-t akar csinálni, a mondatok viszonylatának innét eredő szükséges változását pedig ilyen interpunctatióval kívánja szemléltetni: . . . dubitaverunt. Nos quia diligentius — fecimus, hoc solum tantisper sufficit admonuisse.

Több érdeket keltenek szerzőnk észrevételei a

II. 76. §-hoz.

Sed si ab eo petamus fructum vel aedificium, et impensas in aedificium vel in seminaria vel in sementem factas ei solvere nolimus, poterit nos per exceptionem doli mali repellere, utique si bonae fidei possessor fuerit.

Nehezen találta volna ki az olvasó, mi javítani való lehet e cikkben, — mely egyébiránt egészen úgy a mint

leírtam, áll a codex ama ritka lapjai egyikén, melyeken semmi hézagot nem látni, s minden nehézség nélkül olvasható lehet a sorokat, — ha ki nem jegyzem a „fructum“ szót. Es mégis a legismertebb és közönségesebb jogszabályok egyikét czáfolná ez a czikk, ha a „fructum“-ot „fundum“-mal fel nem cserélnők.

Szorosan a codexhez tartva magunkat és különösen az első mondatra: „si ab eo petamus fructum vel aedificium“ támaszkodva, arra lehetne bizonyosággal használni e §-t, hogy jóllehet tulajdonul szerzi az idegen dolog jóhiszemű birtokosa a dolog gyümölcseit (hasznait), ezeket mégis elvindicálhatja tőle a gyümölcstermő dolog tulajdonosa, s hogy ennél fogva a bonae fidei possessor a beszédett gyümölcsöknek is csak b. fidei possessióját szerzi meg, nem tulajdonát.

Tekintve azonban, a következő körülményeket: 1. hogy Gaius a még csak termő félben levő hasznok és gyümölcsökre nézve (u. m. vetések, faültetvényekre nézve) is megtartási jogot ad a b. f. possessornak a költségeket megtéríteni nem akaró tulajdonos irányában; 2. hogy a 73. 74. és 75. §§-ban arról beszélt, quod in solo nostro ab aliquo aedificatum est, a „planta“-ról, quam quis in solo nostro posuerit, és a frumentum in nostro solo satumról, mi minden a háztelkek és művelt földek hallgatag feltételezett megkülönböztetésére czéloz; 3. hogy Gaiusnál fundus et aedificium mint jogilag rokontermészetű dolgok egymással párosítva gyakran fordulnak elő, p. o. II. 42. IV. 17. 149. 150, szintúgy a Res quotidianae-ból való fr. 7. § 12. 13, fr. 9 pr. Dig. de acqu. rer. dom (41. 1)-ben, mi még a visigóth Epitome Gaii II. 1. §. 6-ban is „terra et res facta“ kitételekben hagyott nyomot; — mindezeknél fogva mondom Huschke indítványára valamenynyi újabb kiadásokba fundum et aedificium minden ellenmondás nélkül lett befogadva.

Egészen ellenkező eljárást követett szerzőnk a

IV. 41. §.

tekintetében, itt ő levén az, ki a codex szavait vakmerő támadás ellen bátorsággal megvédi.

Intentio est ea pars formulae, qua actor desiderium suum concludit.

Azt a követelést, mely szerint, — mert a felperes az intentióból származtatja azt, amit keresetével elérni szándékozik, t. i. a condemnatiót, olvasni kellene: *ex* qua actor d. s. concludit, nem is volt nehéz tökéletesen és mindenkorra megerőtleníteni, miután nem csak petitio principii-féle ferdeséget foglal az magába, hanem merő meghamisítása is volna a tisztán megállított fogalmaknak. — Igaz, hogy az intentio logikai előzménye a condemnatiónak; de azért ezt nem lehet amabból lehozott következtetésnek mondani; már csak azért sem, mert a codemnatio mindig pénzre megyen, a felperesi jogigény pedig, melynek megoltalmazása kéretik az intentióban, igen sok esetben másban áll, mint pénzbeli követelésben. Teljes joggal maradtak meg eddig olyan magyarázat mellett, mely a „concludit“ közönséges jelentményéből (= befoglalni, tartalmazni) veszi kiindulását, ellenére az a jelzett változtatást sürgető Bekkernek, ki „következtetni“ értelmében szeretné vétetni ezt a szót, hogy így az „*ex*“ praepositiót belé csúszathassa a szövegbe. — Fordításban így lehetne adni az eredetijében kitettük czikkünket: Az intentio a formulának az a része, melybe felperes [joga elismertetése iránti] kívánságát foglalja.

Ha nehéz, aggasztó sőt bizonyos értelemben véve veszélyes is volt a fentebbi példákban szemléltetett eljárás, vannak viszont Gaius Institutióiban oly fogyatkozások is, melyekkel szemben egyszerű és kényelmes a tudomány állása; hova tartoznak mindazok a hézagok, melyeket más forrásokból, kivált a Pandekták és a császári Institutiókból egyenesen és minden kétséget kizáró biztonsággal lehet pótolni. Ezt további vizsgálat nélkül hagyván, tárgyalásom kellő kikerekítése végett csupán egy ide vágó czikkre hivatkozom, bezárva evvel példaadásaim sorát is.

IV. 61. §.

A codexnek 210. 211. háromszor rescribált lapjai felette hiányosak. Az elsőbbik lap majdnem fele részében, a másik úgy szólva egészen olvashatlan s az ennek végére eső

61. § kezdetét, melynek a 212. lapon folytatása megint olvasható, a császári Institutiókból, névszerint a IV. 6. 39. §-ból ekkép restituálta Huschke: *Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debebatur. In bonae fidei enim iudiciis cum libera potestas permitti videatur iudici ex aequo et bono aestimandi, quantum actori restitui oporteat, hac in potestate* || (következik a 212-ik lapon:) *continetur, ut habita ratione eius, quod invicem actorem ex eadem causa praestare oportere parat, in reliquum eum, cum quo actum est condemnare.*

Böcking a javítások körüli szokott óvatosságából itt sem engedvén semmit, fel nem veszi ugyan a szövegbe Huschke olvasását; ennek teljes megbízhatóságát mind a mellett mégis egy szóval sem tagadja.

Gaius Institutióinak rendszere.

12. §. Nem szükséges okadatolnom, miért szólok most Gaius tankönyvének rendszeréről; érintettem ezt már előbbi cikkem kezdetén. Arra is elégszer figyelmeztettem már, a jogtörténetnek milyen nagy érdeke fogor fen épen annak a rendszernek kellő felismerésében, mely egyedül maradt fen a jogtudomány fénykorából, s azért a most következők fontosságáról s előadásom keretében okvetlenül szükséges elhelyezéséről szót sem akarok már veszteni. — Helyzetem is jóval könnyebb e pontnál, mint másutt volt, miután e kérdés irodalmunkban is rövid bár, de elég tüzetes méltatást talált ¹⁾ a legmegbízhatóbb forrás, Rudorff jogtörténelmi compendiuma nyomán.

Nem szabad nekem e tárgy előadásában a most érintetem forrásnak csupán ismétlésével beérnem. Igyekeztem azért a máshonnan kínálkozó segédszereket oly módon felhasználni, a mint a feladatom szabta szűkebb mérték megengedi, arra figyelmeztetvén itt különösen, hogy a felvett

¹⁾ Hoffmann i. m. 264—266. lapjain. — Az érdemes szerzőnek figyelmeztetésére legyen szabad megjegyeznem, hogy a 265-ik lapon jelzett g) alatti jegyzet a szöveg alól — valószínűleg a betűszedő hibájából — kimaradt.

tárgy teljesen kimerítő megvilágítása másképen nem volna lehető, mint a római jogrendszerek egyetemes történeti vizsgálatának kapcsolatában ¹⁾.

Nem csuda, hogy annál a bizonyos szembeszökő azon-ságnál fogva, mely Gaius és Justinianus jogrendszerei közt elejétől fogva feltünt, — v. ö. Gaius I. 8. §; Instit. Justin. II. 1. 2. §; Dig. I. tit. 5. de statu hom. fr. 1. — felkaphatott az a hiedelem, mintha a jognak hármias felosztása személyekre, dolgokra és keresetekre — jus quod ad personas, res et actiones pertinet — a rómaiaknak köz nézete, általán elterjedt esze járása lett volna, melyet ügyesen ragada meg Gaius, hogy rendszert faragva belőle, kormánypolczra juttassa azt a jogtanban.

A rendszer lényeges alapjainak minden időben volt egyenlőségét — erre üti ki magát t. i. az a feltevés — érösi-teni látszik a conservativismus ama bizonyos vonása, mely mint jellemző bélyege a római jog fejlődésének elég sokszor és sokfélekép lett már magasztalva. Természete abban áll, hogy a római jog az alakítás nagyszerüsége mellett is mindig aránylag kevés és ugyanazon eszközökkel érte be, a hozzánövekedő anyagot a mennyire csak lehetett, mindig a régi formákba öntve, s úgy haladva, mint az élő nyelv, mely tökélyének végpontján is beéri azzal a huszonnégj betüvel, melynél kevesebbje pályája kezdetén sem volt. — Annyi bizonyos, hogy valamint Gaius után, úgy elötte is voltak jogászok, kik hason elvekre építék rendszeröket; a többi közt Sextus Aelius, kinek Tripertitájára vezetik vissza Gaius rendszer-alakítását is. Már S. Aelius is „Personae, res et actiones“-re osztotta vala munkáját, csak hogy nála más értelem-mel, más érvényi térrel látjuk bírni a rendszer ama három fogantyuját s épen ez értelmi eltérésben nyilatkozik a tudománynak időközben tett haladása, a Gaius-féle rendszernek viszonylagos feljebbvalósága. Ott a personae et res rovatok az egész jus civile-t, az anyagi magánjogot, fogják fel magokba, az alaki jog (actio) pedig, mint a jogosult alany önvé-

¹⁾ V. ö. ezekre nézve Leist Vilmos: Geschichte der röm. Rechtssysteme címü művének 70. és kk. lapjait.

delmét tárgyazó szabályok sora magára egy külön való jogvidéket képez; itt az *actio*, mint most nálunk, a kereseti jogot, a törvény biztosította közoltalmat és hatósági védelmet teszi. Sextus *actio*ja lényegileg a régi *legis actio*, a maga szűk körében; Gaiusé az egész polgárjogi kereseti és az ezt tovább fejtő praetori védrendszerre megyen egyetemben. — Az ő rendszerének két első részét, a 12 t. törvényt és az interpretatiót (*jus civile* sajátlagos értelemben) csak külsőleg és formailag, a keletkezési forrás különbségébe kapaszkodva hozza közel egymáshoz Sextus; míg Gaius legott a dolgok benső természetéből kiindulva a külvilágra — *res* — ható személynek — *persona* — a tárgyakhoz való szükség-szerű viszonyában keresi a két részt összetartó kapcsolat szárait. — A nevezetes r. jogrendszer feltalálását Gaiusnak egyáltalán nem lehet tulajdonítanunk; de, ami többet ért a feltalálásnál, a lényeges javítás érdeme az övé tagadhatlanul.

A Gaius rendszerére támaszkodó későbbi írók sorából Ulpianust joglemező kézi könyvének címével együtt már fentebb említettem. Marcianus *Institutiói*, melyeknek rendszerét Heineccius is vizsgálta volt, Hermogenianus *Epitóméja* (*Dig. tit. cit. fr. 2.*), Justinian *Institutiói*, sőt mint látni fogjuk, egy bizonyos pontig a *Pandekták* is mind ide tartoznak, magától értetvén, hogy ily különböző természetű művek mind a tárgyak elrendezése módjában, mind az anyagok tartalma tekintetében, sokféle kihagyások vagy toldások folytán, a rendszer azonsága daczára egymásközt is, Gaiustól is sokban eltérők.

Arra nézve *sines vita* az illetékes körökben, hogy a mi szerzőnk *Institutiói* írójuk szándéka szerint mint a *jus civile* és *jus honorarium* elmés *combinatiója* tekintendők, amazt a három első, ezt a negyedik könyv adván elő; ily berendezéssel egyszersmind az a nagy előny is biztosítva levén, hogy az összes jognak elemeit ezentúl egy vezérfonalból, nem mint addig, két rendű, egymást keresztül vágó rendszereknek hódoló könyvekből meríthetné a tanuló. Ez az állítás aligha fog valamikor kétségbe vonatni, miután ez csak a szemmel látható tények tagadásával történhetnék: oly gyéren lelhetők a *civilis* jogot tartalmazó osztályban a praetori

joghatározmányok ; s ott is, hol a szerző sehogy sem kerülheté ki a megemlítésöket, csak futólag érintve jelenkeznek, minden önállás nélkül, mint a fő tárgynak mellékes pontjai. A negyedik könyvnek ellenben szintoly világos az ellenkező természete, t. i. az edictumból — *jus honorarium* — szerkesztett volta, egy megemlítendő eltéréssel mindazon által, az edictum szokásos rendszerétől, mely módosítás, mint más-kép feltenni sem lehet, az írónak bizonyos határozott tan-czéljaival volt összefüggésben, melyeknél fogva némely apro-ságot a részletekben, a l a p e l v e k előadásában méltán kihal-gyandónak tarthatott.

Az edictalis rendszernek állandó öt része t. i. ez volt :

1. De jurisdictione, mindenestül, a mi ide vágott.
 2. De judiciis, vagyis a szorosabban értelmezett actiók-ról ¹⁾: hajdan a legis actiókkal foglalkozó határozatai az edictumnak.

3. De interdictis et extraordinariis cognitionibus.

4. De praescriptionibus et exceptionibus.

5. De stipulationibus praetoriis et satisfactionibus.

A vizsgálat alá vett negyedik könyv tartalmát, mely mint mondtam a *jus civile* és *jus honorarium* combinatiójá-nak második részét képezi, ekként sorozhatjuk :

az 1-114. §§-ban az actiók,

a 115-137. §§-ban az exceptiók, innét egész

a 170. §-ig az interdictumok tárgyalatnak ;

a munka végén még hátralevő czikkek (171 — 187. §§) a calumniáról, konok perlekedésről (*poenae temere litigan-tium*), a törvénybe idézésről (*in jus vocatio*) értekezvén, ve-gyes tartalmu f ü g g e l é k k é n t tekintendők, magának a szerzőnek akarata szerint is, ki hogy munkáját az interdictumi szakasszal tervszerűen bevégeztetnek tekintette, onnan tetszik ki, hogy ezt a szakaszát a 138. §-beli „*superest ut de interdictis dispiciamus*“ szavakkal vezeti be.

1) „Actio“ az egész edictumrendszert jelentő kitétel gyanánt is vétetik úgy, hogy az edictum általán az actionalis jog foglatjának értelményével bír. Ilyen szerepet viszen ez a szó p. o. a fr. 37-ben de obl. et act.

Összevetvén már most ezt a tárgysorozatot a feljebbi öt rovattal, azonnal észre vesszük, hogy ezeknek elseje és utósója, vagyis az edictumi rendszernek első és ötödik csoportja Gaiusnál merőben hiányzik. Ilyen eltérés a szokott útról a munkának az írója által kitűzött rendeltetése által vált szükségessé, a rövidebb és tömörebb előadás céljainak lényeges szolgálatot tett, és az egésznek kimerítő voltán sem okozott nagy kárt, avval pótolván ugyanis a szerző az elmaradt részek hiányát, hogy például az ötödik rovatba való satisdatiókról az actióknál (88-102. §§.) beszél, midőn másrészt az elhagyott pars primára tartozó némely tételeket az interdictionokra következő függelékben közöl. Arra is kell figyelmeztetnem, hogy Gaius a maga negyedik könyvében az edictalis rendszerbeli harmadik és negyedik rovatot megfordított rendben lépteti fel.

Ezek után már némiképp beigazoltnak tekinthetem a jelen cikkemben kevéssel ezelőtt tett megjegyzésemet is, mely szerint a Pandekták tervezete Gaius Institutióival megegyez. Tudjuk magától Justinianustól, és a r. jog akármelyik kézi könyvében olvashatjuk, hogy a most említettük jogkönyv az edictalis rendszer mintájára lett kidolgozva: mint némelyek vélik azért, mert eme rendszer használatába az azon időbeli joggyakorló közönség századok óta jobban volt beleszoktatva, mint a régen elmúlt idők tudományának képét viselő jus civilébe. Miután pedig Gaius negyedik könyve az imént határozott megszorítással tervezetében az edictumnak felel meg, párhuzamosnak kell lennie a Pandektákkal is, melyek, mint mondám az edictum rendjét tartják. — Maradjunk meg egy kevés ideig ennél a párhuzamnál, melynek egyes mozzanatai mind a három itt szóban forgó tényezőkre nézve érdekes adatok nyomába vezetnek.

A főbb osztályai szerint közöltem edictalis rendszert a Pandektáknak nem kevesebb mint 45 könyve, a másodikán kezdve a negyvenhatodikig berekesztőleg állítja elénk, oly aránytalan beosztással azonban, hogy az első osztály, melynek a 2. 3. és 4. könyvek jutottak, valamint a három utósó, melyre mindössze csak a 45 könyvnek négy utósója t. i. a 43. 44. 45. 46. esnek, szintűgy elenyésznek parányi törpesé-

gökben óriási nagyságra termett testvérök, az actiókat tárgyzó osztály mellett, mely az 5-iktől a 42-dik könyvig elnyúló rengeteg országot foglalta el; ezeken a széles határokon belül pedig a régi legis actiókat felváltott keresetek és jogintézmények a Justinianus korabeli alkatuk és szervezetökhöz képest tárgyalatknak, akként, hogy az itt egymással társított csoportokon és alosztályokon még elég világosan meglátszanak annak nyomai, hogy melyikök melyik legis actiónak felel meg, kivétetvén e viszonyból csupán a 23—38 könyvek, melyek a házassági, gyámsági, végrendeleti és hagyományi (sic) jogot tartalmazzák, és a jogászoknál köz szokás szerint „quatuor libri singulares“ néven szerepelnek. E könyveknek az edictalis rendszerrel semmi közük; csak mesterségesen, bizonyos itt továbbra nem vizsgálható czélok kedviért lettek azok már Justinian előtt, lehetőleg már Julianus által ¹⁾ a civilis jogrendszerből átültetve az edictumba.

A Pandektákban mint mondám, az 5—42. könyvek teszik az actiók tanát. Közölök kiváló fontosságot nyertek a 20-ik könyv előtt állók (5—19. könyvek), melyek magok közt megint két csoportra oszolva, képezik a Pandectarum pars secundát (5—11. k.) „de judiciis“ és a pars tertiát (12—19. k.) „de rebus“. Az elébbi a fentírt értelemben a legis actio sacramento és a per iudicis postulationem-félének uralmi vidékét foglalta el, az utóbbi pedig a legis actio per conditionem országába telepítettett. Mind a két rész, daczára a pars (edicti) de actionibus körében neki jutott alosztályi minőségének már Justinian előtt, mint az egész rendszernek két fő oszlopa (partes edicti) emelkedett volt ki, mintha nem mellékrovatok hanem főrészek volnának. A nevét: de judiciis, mely hajdan az egész nagy vidéket (de actionibus vel judiciis) jelelte, ettől ragadá magához az elsőb-bik rész, míg a másiknak neve onnan kölcsönözöttetett, hogy ez a rész (vagy alosztály) a res creditae-vel, jelesen a conditio ex mutuoval vette kezdetét.

Mindezeket, a miket egyébiránt bárkinek is tudni hasznos lehet, ki a Pandektákat forgatja, leginkább csak azért

¹⁾ Lásd erről bővebben Leist i. m. 59—63.

írtam ide, hogy rámutathassak a Gaius negyedik könyvében észlelhető hasonlatosságra. Annak a most említettem két résznek t. i. megfelel tüzetesen az a felosztás, melyből Gaius kiindul, mondván: — — quot genera actionum sint, verius videtur duo esse, in rem et in personam. Az actio in personam (= pars de rebus) jövőbeli szerzésnek eszközlésére, a másik in rem actio pedig (= pars de judiciis) a már megtörtént szerzésnek oltalmazására, annak ami már enyém megtartása vagy visszavételére czéloz. — Szélesebb köre van tehát itt az in rem actióról adott értelmezésnek a jóval szorosabb jelentésű u. n. dologbeli keresetek fogalmánál, melyek úgy vannak azokhoz, mint rész az egészhez és csakis a dologbani jogok (jura **in re** propria aut aliena) védelmére szolgálnak, holott az in rem actio rovatába valamennyi magára álló, absolut jogviszony oltalma belefér, akár dologbani jog, akár családi, akár másnemű absolut természetű legyen az a jogviszony.

Egy mulasztásomat kell elébb jóvá tennem, mielőtt új tárgy felé vehetném az irányt. — Már a következetességért is, vagy jobban mondva a tárgyalásnak jó rendén való intézéseért, Gaius három első könyvéről kell vala szólanom, mielőtt fontolóra vettem a negyediknek rendszerbeli alkatrészeit, mi hogy meg nem történt, úgy szólván, tudtom nélkül esett meg, az értékezés során folyton egymásból fejlődő kérdések olykor a feltett tervtől el, másfelé irányozván az író tollát. Már pedig Gaiusnak most jeleltem könyvei csak oly vonzó tárgyat nyújtanak a tudománya történetét nyomozó jogásznak, mint a milyenek véleményem szerint a már megvizsgált szakaszokat tekinthetni, s e meggyőződéssel indokoltnak hiszem, amit ez érdemben még felhozok.

A civiljognak — melynek már említém, hogy módját szerét a munka három első könyvében találni — tárgyalás rendjét ezek a rovatok mutatják nekünk:

1. Örökjog
2. Családi jog
3. Kötelmi (vagyon-) és
4. Dologi (vagyon-)jog.

Ezek az egyes szakaszokat jelelő műnevek olyan szerepet visznek a régi jus civile körében, mint a népregékben a messze földről jövő idegen királyfiak. A részek olyatén megnevezése t. i. merőben ismeretlen terminologia volt a r. jogászoknál, s ilyes kitételeket: jus hereditarium, jus familiare, abban az értelemben használva, melyet mi adunk nekik, hasztalan keresnénk, ha felkutatnók is az egész classicus irodalmat. E sajtászerü tényállást, mely szrint t. i. nem volt a rómaiknak az örökjog, a családi jog stb. öszvetes megjelelésére külön műszavuk, nem szükséges bővebben magyarázgatni, köztudatu dolog levén, hogy tudományunk terén a glossatorok óta feles számu műszók dívnek oly logikai kategóriák, fensőbb fogalmi egységek és osztályok jelölésére, melyeknek elemei és anyagkészletei megvoltak a régi tudományban, csak hogy nem történt meg még akkor közös fogalomnevek jegye alatti összefoglaltatásuk. — Az ókor szellemi irányának abból a sajtáságából magyarázhatni e tényt, melynélfogva a gondolkodó elme restelli az általánosítást ott, hol a realis impulsusoktól tevékenyített alany csupa egyedek szerinti különnevőséget veszen észre.

A fentebbi négy osztályt jelelő sokas nevek (collectivumok) tehát csak azt jelentik nekünk, hogy a jus civile rendszerei a mostani értelemben vett örökjogot kitevő több rendü tanokat az első helyen, a családi jog különféle intézményeit a második szakaszban, és i. t. tárgyalják, tehát a magánjognak most nálunk uralkodó rendszerének épen mefordított rendjében. Ez volt az u. n. Sabinus-rendszer ¹⁾, melynek alapjait a Pandektáknak azokból a töredékeiből sikerült tudományunkban bevítatni, melyek a jus civile most említett nagy mesterének műveihez Pomponius, Paullus és Ulpianustól megírt commentárokból vétetvék.

Gaius három első könyveiben is ezt a tárgysorozatot kell hát találnunk; s találjuk is valóban, egy nagy módosítással azonban: avval, hogy ő az öröklést és hagyományt az élők közti forgalom után teszi, mivelhogy „mi annak-

¹⁾ V. ö. Leist i. m. a 44. lap mellé adott táblázatot.

előtte a szabály s mint ilyen előtérbe állítandó volt, időközben a kivétellé lőn és viszont¹⁾. Ez azt teszi, haugyan kell hozzá magyarázat, hogy az ős civiljogi rendszer felfogásához képest az öröklés a vagyonátruházás és magánjogi utódlás megszokottabb, kezdeties, vagy bármi tekintetben fő jelentőségű módjaként tekintetett. Reánk nézve meglepő, legalább is felettébb különösnek látszó egy bélyege ez a rómaiak modorának, mely ilyen előszeretettel az egész magánjognak élére állíttatja velők az örök-utódlás tanát testamentum és legatum alakjaiban. — De lássuk csak, ha nem lehetne-e a kitüntetöleg jogászának elnevezett nemzetnél felkarolt ez esetlen logikailenes tárgysorozási mód- és rendszert valamikép természetes úton módon megfejteni akként, hogy mind annak a rendszernek okszerűségét, mind a magánjog jelenlegi rendszerítési elveit helyeseknek megismerni képesek legyünk? Én azt hiszem, hogy lehet, ha utána nézünk az ide befolyt tényállapotoknak, s úgy gondolom, hogy minden népnek, a hányat e részben ismerünk, jog dolgában volt fejlődési iránya elég kielégítő feleletet adhat nekünk felvetett kérdéseinkre.

A jognak szerves alakulása, a magánjogi organismus növekedési törvénye úgy hozza magával, hogy elein az örökösnek és családjognak parancsoló tekintete, a jog egész területét beárnyékoló termete legyen.

Hja mondja valaki, organikus fejlődés, jogi organismus! Gyanus szók a jogtudományban, búvó helyek csak, hová a tények végökainak magyarázatában megszorult jogbölcselek meghúzzák magokat, mikor elméleti kirándulásaikban a reájok viharozó ellenargumentumok elől menekülni kénytelenek! — Ismerem én a véleményharczot az „organikus jogtan“ és ama másik irány között, mely már a jognak bölcsőjénél dajkaszolgálatot tétet az ítélő, megküiömböztető és elemező emberi észszel, s merőben tagadni látszik a jogéletben minden természetadta erők hatását, a véletlennek és az oktalan tények hatalmát. Sem hivatást sem képességet nem érzek

¹⁾ Hoffmann a 265-ik lapon.

magamban annak eldöntésére, hogy mennyire szabadjon jogásznak a jog létszeres természetére vagy organikus fejlődésére hivatkozni, s ugyanazért csak annyiban használok itt ez érvet, a mennyiben, hogy az organicus fejlődés ellenei is meg fogják engedni érvelésem helyességét, reménylenem lehet.

Abban tehát úgy hiszem mindannyian egyetértünk, hogy a jog szerves testek hasonlatosságára, kezdetekor t. i. az állami élet keltekor egyszerűbb, fejletlenebb, mint későbbi korszakokban, mert hát miben állana a sokat magasztalt haladásunk, ha ez másképp volna? Ez alatt pedig azt értem, hogy a jog szervületének részei, a joghatározmányok tárgyai nem oly sokasok még, alakjuk és egyediségökben nem oly határozottan különválnak és egymástól megkülönböztethetők, mert az emberek közti élénk vagyongörög, és érdeksurlódás, mely a viszonyok sokaságával azoknak sokféleségét is eredményezi, nem csak hogy nem létezik, de sőt szándékosan tartóztatják azt fel mesterséges gátokkal, miként ezt a res mancipi tulajdonul átruházása formáságain és hazai jogunkban a fassio perennalis, statutio s egyebeknek nehézkes és nehezítő ünnepélyességein láthatjuk. Szóval az egyéni, családi és állami élet a magáramaradás, elzárkozás békóit hordozza; a magánjogi forgalomban semmi elevenség, semmi forrongás, inkább csak a viszonyok feszességében való veszteglés. Csupán azok a jogforgalmi tények, jogalapítási és szerzési esetek vannak napi renden, s töltik be a magán jogforgalom nagy részét, melyeket a természet kérlelhetlen törvénye parancsol, midőn Isten akarata a vagyona és családja köréből elköltözteti a tulajdonost, a családapát. Az öröklés rendjéről, a család jogviszonyairól tehát minden nemzet kénytelen korán gondoskodni; s innét van egyrészt, hogy a magánjognak most említettem részeiben legélesebben nyomja ki magát a nemzeties typus, hogy a szokások és sajátságok hatalma leginkább rajtok vehető észre, másrészt, hogy kezdetben a fejlődés természetes rendje szerint is az öröklés mint a szerzésnek megszokottabb módja a magánjog rendszerében előtérben, de sőt elsősor helyen áll. De csak oly könnyen belátjuk, hogy fordul-

nia kell ennek a viszonynak, mihelyt a közforgalom egy bizonyos pontig haladt előre, melyen már az üzleti sürgölődés, azaz a jogügyletekbeni emberi cselekvőség képezi a vagyonosodás közönséges forrását, az öröklés már inkább csak véletlen esetnek, a szerencse adományának tekintetvén, melyben a gazdasági tevékenységnek jelentéktelen vagy éppen semmi része nincsen.

Semmin se lehet jobban megfigyelni a jognak ezt a történeti perfolymatát, mint éppen magyar hazánkbeli magánjogunk multján és jelenén. — Nemde olyan benyomást teszen reánk a régibb magánjogunkat tárgyazó compendiumok olvasása, mintha abban az örököségi jogon kívül létező minden más dolog egyedül csak amannak kedviért léteznék; mintha minden jogintézmény csupán az öröklésre való vonatkozásából, annak szolgáló működéséből meritené létele jogosultságának alapját? Nem volna min csudálkozni, ha azt találná állítani valaki, hogy magánjogi törvényhozásunk egyéb köteleiséget és teendőt nem is ismert, mint rendezni a halálesetébeni vagyonáthárolást, biztosítani a jogosultak közti osztozkodást, a többivel pedig mit sem gondolni. A javak felosztása nem az élők közti rendeltetésök s haszonvethetőségök, hanem a bennök lappangó öröklési igények alapján; a fi- és nőnem jogállása közti különbség, az egész adományi rendszer, mely nem egy jogviszony sem jogintézet, hanem complexusa volt sokféle jogintézménynek, — mindezekben az utódlás eszméje és szempontja az elhatározó mozzanat, mindezek némiképp csak arra valók, hogy kezére dolgozzanak az örökjognak, melylyel szemben forgalmi s gazdasági viszonyaink hátramaradottságát kiáltó hangon hirdette a kötelmi jogba való határozmányok hiányossága. — Az emberiség haladásának világtörténeti eseményekben nyilatkozó törvénye szerint nálunk is gyökeresen megváltozott az a régi viszony, s habár rendszeres törvénykönyvünk, vagy azt pótolni képes jogtudományunk nem léteben egész jogéletünk még csak átmenetben és alakulásban van, mégis értelmes jogász köztünk alig fogna akadni, ki a jogrendszer típusa, névszerint az örökjog viszonya körül a régi eszmékörben mozogna. Az élők közti forgalmi jog, a mindennapi

jelenségekből ítélve, tényleg kivívta magának az őt illető helyet, s ez oly nyilvánvaló bizonyítéka haladásunknak, mint Gaius rendszere jele volt és bizonyítéka az ókori társadalmi állapotok haladásának.

Azt látjuk tehát az eddig folytatott fejtegetésből, mely ugyan jobb is lehetne és alaposabb, hogy a régibb magyar és a római ó-civiljogi rendszerek között, az öröklési jognak mind a kettőben jutott jelentékeny szereplésnél fogva nagy hasonlóság létezik; — de ezen a ponton túl meg is szűnik ám minden analogia, s a további vizsgálat inkább a legélesebb ellentétekre, sem mint az eszmék rokonságára vezet. Sajnálom, hogy e viszony ismertetésével, mert jelen dolgozatom köréhez voltaképp nem tartozik, úgy ahogy a tárgy iránti érdek megkivánná, nem foglalkozhatom. Egy kevés világosságot azonban a következő megjegyzéseim is hoznak tán ebbe a dologba.

Nem ezek a rovatok: végrendeleti és törvényszerinti öröklés képezik a római civilistáknál az örökjog alapfelosztását, hanem a *testamentum* és *legatum*. A *testamentum* minden örökölhetőnek mindig első és fő alapjaként tekintetik; a törvényes öröklés csak mellékesen a *testamentumot* érvénytelenítő tények kapcsában tárgyalatik, némileg mint felelet arra a közbevetett kérdésre: mi történjék a hagyatékkal, mikor végrendelet nincs? Innen annak neve is: *successio ab intestato*. — Ulpianusnak ad *Sabinum* munkatöredékeiből pl. a következő sorozat világosan kilátszik:

A végrendeletekről (*De testamentis*).

- a) A végrendelet alkotása és örökös nevezéséről.
- b) A szükségképeni örökösökről.
- c) Feltételes végintézkedésekről.
- d) Örökösök helyettesítéséről.
- e) Az osztozkodásról, az örökrész megszerzése és átszaporodásáról.
- f) A végrendelet érvénytelenségéről.
- g) A törvényes öröklésről.

h) Felszabadított szolgák utáni öröklésről. — E tanok Ulpianusnak **tizennégy** első könyvét töltik be; **tíz** ezután következő könyv pedig szól:

A hagyományokról (De legatis);

köztük kettő a személyes szolgálomak tanát adja, minthogy e jogviszonyok, úglátszik, leggyakrabban hagyomány útján alapítottak.

A magyar jogban ellenben a **törvényes öröklést** illeti kétségtelenül az első hely; a végrendelet itt épen oly alantás állásra lévén kárhoytatva, mint amott a successio ab intestato. A magyar jogban ugyanis, ha hitelt adhatunk leg-hivatottabb tudósaink e részbeni nyilatkozatainak ¹⁾ a végrendeleti öröklés olybá volna veendő, mint egy kikerülhetetlen baj,²⁾ melyet egészen elhárítani nem, csupán elhalasztani, inkább vagy kevésbbé enyhíteni lehet csak. A család őstermészetes létszerének t. i. e nézetirány szerint nem lehet engesztelhetlenebb ellensége a végrendelkezési szabadságnál, melynek hatása állítólag csak abban áll, hogy kirekesztethetvén annak erején a közel családtagok igaz jussokból, szét-rontassék a család boldogsága, széttépettessenek a legszen-
tebb kötelekek. Nem feleslek ily eszmék híveivel, csak arra utalok röviden, hogy a régi r. jog is czáfolja állítmányaikat; mert itt épen a szabad végrendelkezés volt az az óhajtott és sűrűn használt eszköz, melylyel a rokoni kegyelet azoknak, kiket az írott törvény mostoha parancsa kitiltott a törvényes örökösök sorából, azt juttathatá, a mi megillette őket annál a törvéynél fogva, melyet „Isten vésett minden ember szívébe“. — Visszatérve pedig a magyar jogra, a törvényes öröklés felsőbbségéről tett állításomat avval egészítem ki, hogy azt a kimagasuló állást nem csak az ősiség, hajadoni, özvegyi, közkeresményi jog tisztos intézményei hozzák létre, hanem hogy arányos része van annak létrehozatalában a királyi adományozás rendszerének is, mely nézetem szerint magánjogi oldaláról tekintve, abban az elvben feneklik, hogy

¹⁾ V. ö. ezekre nézve Tóth Lőrincz akadémiai székfoglaló értekezését az Értésítő I—III. kötetében.

a törvényes öröklés rendjét individualis törvény — privilegium — által is lehet meghatározni. Végre megjegyzem, hogy régibb jogunkban a hagyomány jogintézménye oly vékonyan van kifejtve, hogy annak az örökjog egyik fő részekénti kitűzésére távolról sem lehet gondolni.

Mielőtt tovább mennék, van még egy kis igazolni való, amivel egy súlyos tévállítmányrólí vádoltatásomnak veszem elejét.

Jelen §-kem folytatában jóval feljebb azt állítám ugyanis, hogy Gaius az élők közti szerzést, tehát az obligációkat is elébe teszi az öröklésnek. Rám idézhetné valaki a III. könyv egész tartalmát, kivált pedig a 88. § felett álló felírást, melyből az ellenkező tűnik ki. — Mind a mellett is igaz marad állításom, ha fontolóra vesszük, hogy az idézett 88. §-ben és annak folytatásában csak mint a külön szerzést (singularis successio) bevezető tények s ügyzetek jönnek szóba a kötelmek egyes nemei, jogi minőségeket és mivoltukat már a II. könyv több helyein (14. 38. 85. §§.), főkép a testetlen dolgokkal egy rovatba állítással (servitus, hereditas, obligatio) határozván meg a szerző ¹⁾.

A jelen pontig folytatott fejtegetéseinkből is kitetszik már, hogy a magánjognak mostan dívó rend- és módszeréhez közelebb áll Gaius, mint a régi jus civile. Ha még egy pontra irányozza velem figyelmét a türelmes olvasó, úgy fogja találni, hogy a Gaius féle rendszer egyenes, habár csak laza összefüggésben van avval a felosztással, mely a mostani tudományban közelfogadásra találván, nálunk is már-már érvényre jut. — Nem hatolok be mélyebben, — ámbár megérdemelné a nyilvánvaló rokonságnál fogva a fáradságot — nem ereszkedem mondom annak vizsgálatába, milyen vonatkozás van a persona, res et actio elemei, melyek „mint külön tények minden egyes jogviszonyban lépnek szem elé“ ²⁾, és ama ismert definitió közt, melynélfogva minden (alanyi) joghoz egy személytárgy és tény vagy cselekvény okvetlenül szükséges; csupán két pontra utalok röviden: elsőre,

¹⁾ Lásd Hoffmannál a 265. lapon levő e) alatti jegyzetet.

²⁾ V. ö. az elébbi jegyzetben említett helyet.

hogy az edictumi rendszer, melyen alapszik a Pandekták rendje, s melynek képét viseli Gaius actiones-része is Hugo- és Heiseéknek mintául szolgált a most uralkodó rendszer felállítására, mely mint tudva van áll:

1. Egy általános részből;
2. a dologi,
3. a kötelmi,
4. a családi s végre
5. az öröködési jogból.

Második észrevételem pedig az, hogy legújabbán már az uralkodó pentarchiának teljes mellőztével egyenesen Gaius trichotomiájára kezdik fektetni a magánjog előadását, miként Brinz Pandekta-tankönyvének futólagos megtekintéséből meggyőződtem.

A végéhez közeledő cikkünk tartalmát egyenként és összesen megfontolva, azt látjuk, hogy mikép a természetben, úgy a tudományban is non datur saltus, és hogy jelenlegi magánjogi rendszerünk s annak tanmódszere okszerűen függ össze a római joggal és annak történeti vonatkozásaival; mi egymagában is elég nyomós és érdekes jogirodalmi tény: miért is a bevitatására fordított munkát sajnálni vagy megsokkalni nincs semmi okunk.

Mit nyert a római jogisme Gaius művének feltalálása által?

13. §. Olyan vizsgálattal, minőt ez a felírás jelöl, szükségképen kellett kiegészítenem értekezésemet. Mert ha legalább egynéhány példával meg nem mutatom, vagy az olvasóval nem sejtetem, mi tulajdonkép az, és mennyi, amit Gaiustól tanultunk és csakis tőle tudtunk meg a r. jogtanban, túlzásnak vagy épen üres szóbeszédnek mondhatnák azokat, a miket különféle tekintetben értekezésem folytatában a feltalált Institutiók fontosságáról előhoztam.

Nem is szükségöködöm e vizsgálatban egyáltalán az adatok és források hiányában. — Elöttem fekszik az a négy ívre terjedő füzet, melyben rövid idővel Gaius első kiadásának megjelenése után Schrader Ede tübingai tanár az e kér-

dés körül folytatott nyomozásainak eredményeit lerakta ¹⁾; s habár nézeteit azóta egyben másban túlszárnyalta is az újabb tudomány oly módon, hogy nem egy adat, melynek ismeretét ő egyedül a feltalált Gaiusnak tulajdonítja, másutt is fel lett kutatva, a r. jog forrásai között, valamint megfordítva sok újat találtak Gaiusban, a mit észre nem vettek az ő szemei a rakásra feltornyosult adatok nagy tömegében, mégis maradandó bece van dolgozatának a Gaius-irodalom keretében s közleményeinek nagyobb része most is olyan igaz, mint volt a munka megjelenésekor.

Amit újat tanultunk Gaius művéből, azt a r. jog most használatban levő jelesebb vezérfonalaiból is könnyen lehet kikeresni, s aki tudja a módját, ujjal mutathat reá azokra a tanokra, melyeket csak Gaiusból merítünk. — Egynémely ilyen tételt fel is hoztam már a rongált helyek restitúcióját tárgyazó §-ban.

Nem az anyagnak beszerzése és összehordása okozhat tehát nehézséget, hanem inkább annak kellő megválogatása, nehogy érdekesebb tárgyak a jelentéktelenebbekért mellőzessenek s a felhozandók mennyisége meghaladja azt az arányt, melyet megtartani az ez értekezés többi részeire való tekintet parancsolja.

Tüzetes és kimerítő tárgyalás nem lehetvén ennél fogva czélom, olykép sorozom a felhozandó példákat, hogy a jelen §-ben a jogtörténetre és perjogra, — a következőben pedig az anyagi magánjogra vonatkozó tételeket adandom, azoknak egymással való összefüggése s idősorozati viszonyunkra való tekintet nélkül, mely eljárásomban nem lehet, hogy egy vagy más tárgyat fel ne hozzak, mely nem annyira a tudománynak Gaius általi gazdagodása, mint inkább csak régibb időtől fogva ismert dolgok történeti kapcsolatát s benső összefüggését megmagyarázó felvilágosítás gyanánt tekintendő. — Mielőtt pedig egyes pontok elősorolásába bocsátkozom, egész átalánosságban megjegyzem, hogy nézetem szerint a

¹⁾ Was gewinnt die röm. Rechtsgeschichte durch Gaius? Untersucht von E. Schrader. Aus den Heidelberger Jahrbüchern der Literatur besonders abgedruckt. 1823.

legfőbb nyereség, mely Gaius felleléséből reánk hárult, abban a határozottan, hogy ne mondjam kirívóan történeti módszerben és keresetlen plastikus előadásban keresendő, melyben ez az író mindenkin túltesz, vagy legalább senki mögött el nem marad. — Olvassuk csak a szerzőnek elbeszélését a második könyvben a testamentum különböző formáinak keletkezéséről! Elbeszélését mondtam, nem fejtegetéseit vagy előadását, mert egyszerűbb, nyugodtabb és igénytelenebb hangulat nem találkozik sem Aesopus meséiben, sem akárminő beszély vagy népmonda soraiban. A legjelentősb jogügyletek egyikének ezredéves történetének képe állítatik itt egy pár éles erőteljes vonásban szemünk elé, miként azt érthetőbben az egész jogirodalom ide vágó adatainak összehordásával sem volnánk képesek ecsetelni. Valóban! Gaius megczáfolja a jogtudomány ellen száraz élvezhetetlen volta miatt szórt alaptalan rágalmakat.

Hogy a perrendtartásba tartozó kérdések és kételyek iránt a legdúsabb felvilágosítást hozta Gaius negyedik commentárja, tudva levő dolog. Ez főképen áll a IV. 11. §-ával kezdődő legis actiók tekintetében, melyeknek ősi származását a Gaius vázolta formák lényegéből szükségképen kell következtetnünk, ámbár egyes pontok megállapítása csakugyan a 12 t. törvény után is történhetett, mely időbe Pomponius a Pandekták ismeretes címében általában helyezte a legis actiók keletkezését. Gaius előadásának legvonzóbb mozzanata itt annak a lassu átmenetnek szemléltetése, mely a magánjogoknak esetlen önvédelmi érvényesítését úgy mutatja be, amint az lépcsőzetes haladásban rendezett hatósági tárgyalásba változik át. — Kár, hogy csak három legis actióról birjuk Gaius előadását teljesen; kettejéről, mert a *codex* épen itt nem lehetett restituálni, csak *conjecturákra* adhatjuk magunkat.

Az önvédelem legdurvább képét a *pignoriscapio* látatja. Nem egyéb ez merő hatalmaskodásnál, az állami tekintélynek minden beavatkozása nélkül, mint ha közhatalom még nem is léteznék; de másrészt olyan vallási és erkölcsi háttérrel, mely kibékít némileg az eljárás bárdolatlan voltával. — Már a perjognak felejthetlen írója Keller tette alkal-

milag azt a megjegyzést, hogy mennyire tanúskodik egy erőteljes jogérzület romlatlansága mellett az a naiv felfogás, mely az isteneknek áldozatul hozandó állatok vételárát, valamint a katonának vére sanyaru díját, a zsoldot magán zálogolás útján minden huzavona nélkül behajtani engedi.

Emelkedettebb ponton látjuk már a *per manus iniectionem* performát. Oda megyen ki ugyan ez is, hogy a sértett maga szerez elégtételt sértett jogainak, de mégis szelidítve látjuk az erőszakot az által, hogy egyrészt abban hagyandó az adós elhurczolása, ha jótállója (*vindex*) akad, másrészt csak rendes bírói eljárásban marasztaltak ellen van helye, kivéve a kik tartozásukat eleve magok beismervén, ezért a marasztottakkal egyenlő elbánás alá esnek (Gellius N. A. 20. 1.)

Legkevesebb nyoma van az önvédelemnek a *l. actio sacramento*-ban; ebben már csupán csak jelképesen, s mint pusztá formaság szerepelvén a hatóság jelenlétében véghezvitt színleges párbaj, mely tudvalevően a vitás jog feletti fogadásra felszólítással, mások szerint, mint feljebb kifejtettük kölcsönös eskütételre való felhívással végződik. A párbajnak, névszerint a dárdákkali viaskodásnak emlékezetét abban a magyarázatban találják, melyet Gaius az ünnepies cselekvények közben kézben tartott festucának adott. — Ennek a performának egyes elemeit már régebben is ismerték ugyan; hü képét azonban, és lényegének tökéletes megismerhetését csak Gaius nyújtotta nekünk.

A még hátralevő két *legis actio*: *per conditionem* és *per iudicis postulationem* egy elveszett lapon volt leírva, miért is legfeljebb neveik szónyomozó értelmezése útján állithatni fel egynémely sejtelmes vélekedést, mely inkább vagy kevésbé talál megerősítést máshonnan származó adatokban is. — Így például a *condictió*ról azt tartják, hogy az a háboruizenetet megelőzni szokott, az *u. n. fetalis* jogban szabatosan körülírt cselekvényekhez hasonló eljárásban állott. E *hypothesis* támaszául szolgáló bizonyítékképpen nem csak a jelzett előkészületre alkalmaztatni szokott „*condictio*“ elnevezést, hanem az *operis novi nuntiatio*-t kísérelő s Gaius koráig szokásban volt köhajtást a szomszéd telekre (*ictus lapilli*) is felhozzák, mely utóbbi cselekvény valóban élénken

emlékeztet az ellenség területe ellen intézett, hadizenetet jelentő lándzsadobásra.

A manus injectio leírásából nem világosul ki elég határozottan az a viszony, melyben ez a legis actio ama cselekvényhez áll, mely azon név alatt az alperesnek törvénybe idézésénél (in jus vocatio) fordul elő. Ez utóbbi, úgy látszik, minden ellenszegülő ellen már a per kezdete előtt volt alkalmazható, míg ellenben a manus injectio kereseti minőségében, azaz mint valóságos legis actio, csak bizonyos természetű jogigényeknek megfelelő rendes pertárgyalásra vonatkozik. Aul. Gelliusnak a 12. t. törvény alapján a manus injectióról közlött tudósítását (20. l.) azelőtt általán csak a végrehajtási eljárásra magyarázták; Gaius óta legalább vitatni lehet azt a kérdést: vajjon nem egészen azonos-e a 12. t. törvénynek most idézett határozománya a Gaius ismertette per manus injectionem-féle érdemleges pertárgyalással?

A pignoris capióban végre egy erős argumentumot vélték némelyek találni ama ismeretes axioma ellen, mely szerint a régi jog korában a végrehajtás soha a vagyon, hanem mindig csak a személy ellen volt volna intézhető.

14. §. Az anyagi magánjognak a kötelmeket tárgyzáló részében legészrevehetőbben tért el szerzőnk előadási szokott modorától, mely mint tudjuk a jogintézmények történeti alakulásának ecsetelésében keresi az előadás érdemét és súlypontját. Ennélfogva tehát a szerző korában létezett jogállapot ismertetéséből az obligatiókra vonatkozólag nem sokat tudhatunk meg, ami más kútfőkből is tudva ne volna. — Megemlítést érdemel mindazonáltal a már egy előbbi alkalommal is szóban forgott IV. 13. §.-a, mint annak bizonyítványa, hogy nem csak a kész-pénz kölcsönökből eredett keresetnél (actio certae pecuniae creditae) dívott valami szokatlan, gyors és szigorú eljárás, miként gyakran és sokaktól állíttatott már, hanem, hogy a l. actiók körébe tartozó számos per végkimenetelében hasonló eredményt mutatott fel.

A jogellenes cselekvények által létesült kötelmek tanában (obligationes ex delicto) érdekes felvilágosítást és több részletet nyújt Gaius a furtum conceptum és oblatum fogalmáról mint a császári Institutiók, melyek e pontot mint ela-

vult dolgot nem igen vették apróra. Szerzőnktől ugyanis megtudjuk (III. 191—193 §§.), hogy a lopásnak ily módon alakult tényálladéka a háromszoros megtérítés büntetésével sújtatott a 12. t. törvény által. Ha pedig a kárvallottnak, abban a házban, hol a lopott jóságot rejtve lenni gyanítja, a törvényes óvatosságok mellett (cum linteo et lance) megkezdett motozásban akadályt gördítenek elébe, e cselekvény négyeszeres kártérítéssel járó furtum manifestummá válik, ha hogy valóban meglelik ott a keresett tárgyat.

A kötelmek megszüntetésére vonatkozó ismereteink jelentékeny növekedésnek örvendettek azokban, miket szerzőnk a nexum lényegéről és alkalmazása céljairól feltárt (III. 173 és köv. §§.), mely tudósítás hiányában mindenkorig megfejthetlen fogott volna maradni több rendbeli forrástétel értelmé. Így pedig, midőn megtudjuk, hogy a kötelelem, miként nexu létesül, úgy ennek erején meg is semmisül, egészen érthetővé tétetik és gyakorlati igazolást nyer ama tudva levő jogszabály, mely szerint a mily módon valami létre jött, végződnie is azon módon kell, ha a keletkezés okainak ellenkezője foglal helyet. — Azelőtt nem lehetett belátni annak okát, az *acceptilatio*, mint tartozást ünnepélyes szavakban elengedő ügylet miért volt csupán a *verbis contractae obligationes-re* alkalmazható. Most, annak következtében, hogy Gaius a még formásabb és ünnepélyesebb *nexum*ról hasonlót tanít, csak mint észszerű alkalmazása a szabálynak jelenkezik az a megszorítás. Újabb jogtudósok ugyan nem sokan vannak, kik e jogszabálynak bámulói, s Ihering például, ki a jogban a logikai elem érvényét és hatalmát egyáltalán nem sokba veszi, az afféle közhelyek kimondását csak a speculativ tudomány önkényes koholmányának tartja, csak a végből kigondolva, hogy belőle, ha utilitási tekintetek úgy kívánják, még önkénylegesebb következtetéseket lehessen lehozni. — De ha mindenben s mindenkép elfogadhatónak tartanók is Ihering nézetét, azért az mit sem változtatna Gaius tudósításának becsén, miután az a valóban létezőt pozitív jognak egyik szabványát adja tudunkra, melyet addig nem ismertünk, s mely, habár ezt világosan nem mondja is a szerző, azt engedi következtetnünk, hogy a *nexum*beli

obligatio törlesztésére a valóságos fizetés sem volt elegendő erejű, a mancipaciónak ujjolagos alkalmazása nélkül.

A litis contestationának kötelelem-szüntető és újító hatályáról sem találunk sehol oly világos és részletes tudósítást, mint a III. 180 és köv. §§-aiban, melyek értelmében a per első szakaszának véghatárát jelelő ünnepélyes perbeli cselekvény — litis contestatio — végképen elenyészett, vagy — a források hívebb magyaráztásával fejezve ki e fogalmat — felemészttette a kereseti jogot és az alperes kötelezettségét, helyökbe a litis contestatióban gyökerező új kötelmet léptetvén, melynek ismét a jogérvényes elmarasztaló ítélet vet véget azzal, hogy magát helyezi a teljesítés mérvét meghatározó törvény polczára. Helyesen cselekszik tehát és Gaiussal teljes öszhangzásban a mostani jogelmélet, midőn a litis contestatiót mint a kötelelem újítás (novatio) egyik valóságos esetét tekinti, mi azt a jogszabályt hordja a maga méhében, hogy miként az újítás következtében elavult követelést nem lehet ismét beperesíteni, úgy nem lehet megújítani vagyis ismételni a litis contestatio folytán megsemmisült keresetet sem. Ez a szabály pedig annyira nem furfangos valami elméleti fogás, hogy inkább a legelhatározóbb befolyása van a perek végső kimenetelére.

Nem kevesebb világosságot hozott Gaius az u. n. személyi- és családjog sok pontjára. Itt van például a III. 189. §-a, melyben az adjudicatus, addictus, noxae datus és a valóságos rabszolga közt létezett különbségről határozottan szóló tudósítást adott Gaius. — Hasonlóképen ide tartozik mind az, amit a mancipiumról közölt Gaius, melynek fogalmát közelebről megállapítani csak szerzőnk által lett képesítve a mostani tudomány. Összefoglalván t. i. és összehasonlítván azokat, mik az I. 116. 117. 140. és 141. §-okban felhozatnak, bizvást kimondhatjuk, hogy a mancipium a mások felett gyakorolt és magánjogilag védelmesztett potestasnak egyik alfaja, vagy mellékformája volt, mely Gaius korában jobbadán csak mint átmeneti állapot és kiegészítő eszköz használtatott más tartós viszonyok letesítésére, akár a gyermekeknek adoptióba adására, vagy a családi hatalom alóli végképeni felszabadítására, akár egy nőszemély részéről az agnatusok gyámsá-

gától való menekülésére, akár egy családtagnak vagy szolgának az általa okozott kár ledolgozása végetti átengedés céljából létesítettett légyen e jogviszony. Mindezekben az esetekben inkább vagy kevésbé megszorítva és csak ideig tartó hatályu volt e hatalom, mi nem csak abból világosul ki, hogy a potestas birtokosát (mancipatarius coëmtionator) akaratára ellenére is elűthetni a jogától, ha adott szavát állani és a mancipiumba fogadott egyénnek elbocsátása iránt elvállalt kötelességét teljesíteni nem akarná (140. §) — kivéve az atyát ki a mancipium minőségében magához visszafogadott saját gyermekének felszabadítására nem kényszeríthető —, hanem abban is erősséget talál, hogy e hatalom a mancipiumban levőnek gyermekeire semmi esetben ki nem terjed (135. §.), s hogy az alávetett méltatlan bánásmód ellen biztosítva van (141. §.), ámbár nem tekintetik a családfőnek családgyermeke gyanánt (filii familias loco), ennél fogva ab intestato nem is örökölhethén utána; csak hogy ez utóbbi pontra nézve megint igen jellemzetes kivételt képez az a nő, ki akár csak tutelae evitandae causa saját férjének mint coëmtionatornak mancipáltatá magát, mert ilyenkor, bátor a coëmtio nem a házasság tekintetéből (matrimonii causa) történt, mégis mindig filiae loco van a nő férje családjában (115. §.).

Mind ezek, az igaz, nem értetik még meg a „mancipium“ szónak és az e néven nevezett jogintézménynek sem elején volt értelmét, sem keletkezése korát. Mind a mellett mégis nagy haladást jelzett Gaius tudósítása a tudományban. Jól emlékszem még reá, hogy principista koromban, mikor még a boldog emlékezetű „Quae maribus“ járta, deák grammatikáinkban a „mancipium“ szó minden közelebb meghatározás nélkül csak rabszolgának volt magyarítva, ami magában véve ugyan nem sokat nyomott volna, ha a dolognak még az a bibéje is nem lett volna, hogy kevés idővel azelőtt bizony a jogtudomány is ott állott még, hogy a mancipium és servitus közti különbséggel nem igen tudott mit kezdeni, kivált ha tette, azaz definitióra került a sor. Megengedem ugyan, hogy a mancipiumnak definiálása még most is bajos dolog; de megvigasztalhat bennünket e bajban az az aranyat érő

mondat, mely szerint „omnis definitio periculosa“, annál is inkább, mert a szóban levő két fogalom között volt különbség Gaius által minden kétségen felül van helyezve. — Persze hogy rá m olvashatná valaki Gaius I. 138. §-át, hol világosan mondatik, hogy a mancipiumban levők „servorum loco“ vannak, s azonegy módon felszabadíthatók. Ennek daczára is meg kell maradnom állítással, melynek bizonyossága mellett nem is szükséges a már elősorolt nyomós különbségekre hivatkozom, vagy a (servorum) „loco“ szóba kapaszkodni, mely mint a „quasi“ tudvalevőleg oly jogviszonyokra szokott alkalmaztatni, melyek csak külsőleg hasonlítanak másokhoz, minélfogva tehát természetök benső különbsége már hallgatag el van ismelve vagy feltételezve. A vitatott különbséget mancipium és servitus közt egyenesen bizonyítja, ami az idézett §-ra a 139. §-ban következik, hogy t. i. a lex Aelia Sentia és Furia Caninia, melyek a rabszolgákra vonatkoztak, a mancipiumokra nem terjedtek ki, valamint a 117. §., mely határozottan mondja, hogy rabszolgát is lehet mancipiumba adni. Már pedig szeretném tudni, hogyan mondhatna egy római jogász olyat, hogy rabszolgát mancipiumba is lehet adni, ha mancipium és rabszolgaság közt különbség nem lenne.

A házassági viszony körül egy kedvencz eszmétől fosztotta meg Gaius nem a tudományt, hanem csak a tudósokat. Akkortájt, mikor a Institutiókat megtalálták, általánosán azt tanították az iskolákban és kézi könyvekben, hogy a r. jog két nemét ismeri a házasságnak, egy szigorút és egy lazát, szabadabbat (strengue und freie laxe [sic!] Ehe), a szerint, amint az asszony férje hatalma alá került vagy sem. Hogy az elsőt a jus strictumhoz számították, az utóbbit pedig mintegy bonae fidei negotium színében tüntették fel, minek folytán a római házasság a kétarczu Janusra hasonlított, az egyikkel kecses nyájassággal mosolyogva, míg a másikon komoly méltóság merengett, — azt hosszasan taglalni feleslegesnek tartom. Maga Schrader is ilyen fonák felfogásban sínlődik, s habár Gaius I. 55-ik és köv. valamint I. 108. §-ai benyomása alatt van némi sejtelve e nézet tarthatlanságáról, azért mégis azt állítja, hogy a házasság egységes és egynemű

jogi természetét legalább a r. jog régi korszakaira nézve felteni nem lehet. — Ma már Gaius és a többi források segítségével bizonyossá van téve, hogy valamint a házasság manus nélkül, úgy ez utóbbi házasság nélkül is t ö k é l e t e s e n megállhat, s hogy a férji hatalom a házasság nemét és lényegét semmiben se változtatja meg, de még csak nem is módosítja; hatálya csak abban mutatkozáván egyedül, hogy az a nő vagyonostól a férj családjába (agnatiójába) megyen át. Ebből pedig legelsőben is az következik, hogy a manusként tulajdonkép nem házasság-jogi, hanem csak vagyoni, és a *cap. deminutio* folytán az önjogosság és cselekvési képesség tekintetében voltak bizonyos következményei, a nélkül, hogy ez a házasság jogain és kötelmein legkisebbet változtatott volna. Ennek pedig az volt a folyamánya, hogy a házasság megszűnévén, a manus fenmaradhatott, vagy épen maradván a házasság, végét érhetette a manus. Ez a következtetés mindazonáltal határát érte, ha a férj a feleségétől való elválást sürgette; ilyenkor t. i. egyúttal a manus feloldására is kényszeríttethetett (I. 137. §.), nehogy az asszony, ha más férjhez ment, vagy menni szándékozott, vagyoni és családi jogállapota tekintetében az első férjétől való függésben maradni kényszerüljön.

Sok újat köszönünk Gaiusnak a gyámságról közlöttékben is, melyek szintűgy vetettek véget számos tévelyeknek, mint ahogy az imént a házasság viszonya tekintetében tapasztaltuk. — A régibb elmélet ismerve ugyan a *pupillaris* és *feminarum tutela* közt létezett különbséget, de annak lényegét felderítő részletes tudósításokat még nélkülözvén, nem bírta e jogviszonyokat úgy *construálni*, mint a jogtörténeti alapos tárgyalás igényei kívánták volna, s azért biztos elvek híjában sokszor csak hozzávetésképen kimondott nézetekkel volt kénytelen beérni. Így például átalán az a vélemény uralkodott, hogy csupán serdületlenek számára lehetett a végrendeletben tutort rendelni, serdült nőnek nem. De Gaius I. 148. §-a világosan ezt mondja: *Uxori, quae in manu est, proinde ac filiae, item nurui quae in filii manu est, proinde ac nepti tutor dari potest* (V. ö. ugyanott a 146. §-t). Ennélfogva tehát kénytelenek voltak ama véleménynyel felhagyni, annál

is inkább, mert az uxor alatt serdületlen nőszemélyre gondolni, jogi lehetetlenség. — Igazi okát a női gyámság intézményének, melyről egyet-mást már egy fentebbi cikkünkben is felhoztunk, Gaiustól tudjuk meg legelőször. Szerinte t. i. ez az ok nem a nőnem erkölcsi életfeladatában, természetből való gyarlóságában, vagy a jogügyekbeni járatlanságában keresendő, hanem egyedül az agnatusi tutorok vagyoni érdekében, nehogy leendő örökségek az ő tudtok és akaratok nélkül megkevesbítették (I. 192 §.) Ez által az a régtől fogva elterjedt vélemény is meg lett erősítve, mely szerint a gyámság kezdetben általában sokkal inkább a gyámnok, sem mint a gyámoltak érdekében állott fen, úgy, hogy e tutela a vele járó kiterjedt hatalomkörnél fogva valóban megérdemelte a „vis ac potestas“ nevét, s mindenben e felfogáshoz képest volt rendezve. — Hogy Vesta szüzei már a 12. t. törvény rendeletéből mentek valának minden gyámságtól, (I. 145. §.) két tekintetből felette érdekes tudósítás. Először is igazságot szolgáltat ki Plutarchusnak, kinek azontartalmu tudósítását azelőtt sokan kétségbe vonták; másodsor pedig szép tanuság rejlik benne a r. jog következetessége iránt. Mert miután a virgo Vestalis ab intestato sem maga nem örökölt, sem utána más (Gellius. I. 12: Virgo vestalis neque heres est cuiquam intestato, neque intestatae quisquam), az ő örökségének megőrzésére senkinek nem lehetett a legkisebb érdeke is.

Szóljak-e a res Mancipi et nec Mancipi-féle felosztásról? Oly sokszor vizsgálták már ezt a tárgyat, hogy jogásznak e felosztást nem ismerni majdnem lehetetlen. — Igaz, hogy e megkülönböztetés valódi értelméről és végső okairól aligha lehet valami bizonyost mondani. Engem legalább, őszintén bevallom, a legjelesebb tudós tekintélyek (p. o. Walter, Ihering) értelmezései és okoskodásai ki nem elégítettek e részben. De nem is a felvett felosztás lényegéről akarok beszélni. Csak azt érintem amit arra nézve Gaiustól újat, másutt nem találtatott tanultunk. Ide tartozik elsőben is a II. 47. §; mely azt tanítja, hogy az agnatusi tutelában levő nőszemély tulajdonához tartozó res Mancipi-t elbirtokolni nem lehet, ha csak maga a tulajdonosnő a tutorának közben-

járásával nem adta át, s hogy ezt már a 12. t. törvény rendelkezte volt. Ez ellen felhozatott ugyan, hogy miután a res Mancipi osztályába a praedia in Italico solo, a másik osztályba pedig a praedia provincialia számítottak, az a felosztás nem származhatott oly időből, mikor a r. statusnak provinciája még nem is volt. — Elenyészik ez a nehézség, ha meggondoljuk, hogy a most említett dolgoknak illető osztályaikba sorozása későbbben is történhetett, mikor ennek feltételei a r. állam terjeszkedésével beállottak. Egyébiránt már régen és sokszor volt mondva, hogy a szóban forgó felosztás és régi származásának bélyegét homlokán hordja, s azért csak örülni lehet rajta, hogy Gaius időhatározása egy positiv bizonyítékkal erősíti azt, amit eddig csak hinni és feltenni lehetett.

Egy másik ide vonatkozó helyéből Gaiusnak (I. 192. §.) kitűnik, hogy ő a res Mancipi közé nem mondja, hogy a drága dolgokat számítja, de igenis, hogy drága dolgoknak tekinti azokat (res Mancipi — rebus pretiosioribus.) Erre fektette Walter is az ő elméletét, azt tanítván, hogy a népközgyűződése szerint drágáknak, becseseknek ¹⁾ tartott dolgoknál a forgalom biztonsága végett ünnepélyes átruházást tartottak szükségesnek. Minthogy azonban „drága, becses, értékes“ nem jogi fogalmak, melyekkel köztudat szerint a nemzetgazdasátnak is eléggé gyűlt meg a baja, azért ismételve mondom, hogy a res Mancipi et nec Mancipi felosztásnak érzélate és értelménye mindig bizonytalan fog maradni. Hozzá teszem még — arra figyelmeztetve az olvasót, hogy e közt és az elébb mondottak közt nincs semmi ellenmondás — azt a megjegyzést, hogy a res Mancipi et nec Mancipi és a szintoly sajtáságos res corporales et incorporales osztályok voltaképen nem is a dolgokra, hanem inkább a jogviszonyokra vonatkoznak.

¹⁾ Én úgy vagyok meggyőződve, hogy a Gaiusnál használt „pretiosioribus“-t helyesen és a szerző gondolatának megfelelően csak „becsessel“ vagy „nagybecsűvel“ lehetne fordítani; de nem vitatom ovább e dolgot.

Az eddigi példákkal eleget tettem, úgyhiszem, feladatomban, s azt gondolom, hogy meggyőztem az olvasót, hogy Gaius nélkül a római jogtan, nem állana ott, ahol jelenleg áll.

Berekesztés.

Elmondtam immár, ami tervemhez képest elmondani valóm volt Gaiusról: jogtörténeti, könyvészeti és irodalmi tekintetben, s evvel, jól rosszul, bevégeztnek tekinthetem volna értekezésem sorát, ha még egy kötelességnek teljesítése nem néz vala rám, melyre önként ígérkeztem, midőn fentartottam magamnak a szabadságot, jelen dolgozatom megírásának indokai- és végczéljáról igazoló észrevételeimet közölhetni. — Avagy tán nem is szorúlna igazolásra az a bátorság, melylyel én munkálatom árva elhagyatottsága szorongó tudatában kilépni merészkedtem a nyilvánosság legilletékesebb fórumára, értekezésem számnélkül fogyatkozásai s gyarlóságai daczára, melyeket én jobban ismertem tán, mint bárki elnéző olvasóim közül? És kimenthetné vállalatomat a tekintetes Akadémia előtt a tárgynak újdonsága, melynek vizsgálatában római jogbeli irodalmunkban bizton követhető mintát nem találván sehol, töretlen úton botorkázva lehetlen volt minden botlás és bukdosástól menekülnöm? De ha mindezekre nem számolhatnék is, mégis hiszem és reménylem, hogy nem egészen kárba megyen munkám, mert oly tárgy felé akartam avval irányozni a közfigyelmet, melynek elhanyagolásában látom okát a jogtudomány alantas állásának nálunk, az oly gyakran prókátorosnak gúnyolt nemzetnél.

Egész értekezésemnek összeszetes foglalatlja gyanánt röviden azt állíthatnám, hogy kimutattam, mit tudott csinálni a német irodalom az egy Gaiusból. — De nem, — sokkal több öndicséret volna ez mint a mennyi dolgozatomat igazság szerint megilleti, miután amit itt közlélk, a nevezett irodalomnak, a mennyiben az Gaiussal foglalkozik, csak egy kisebb, ámbár tagadni nem lehet, hogy kiválóbb becesebb része.

Nem tettem tehát egyebet, csak Gaius történetét írtam meg, és megismerttettem munkájának a jogi tanulmányban legsikeresebb használhatóságának módját. — Még e mind kevés, vagyis jobban mondva még mindig sok! A ki csupán az értekezésem nyújtotta ismeretekkel felszerelten fogná megkezdni Gaius beható tanulmányozását, hogy e gazdag forrásból termékenyítse római jogbeli ismeretének földjét, hamar észrevenné, hogy a fel-felmerülő nehézségeket csak kitartó szorgalom, összehasonlítás, olvasás segítik leküzdeni; szóval, hogy ilyen úton — példában beszélve — kiki csak a maga lábán járhat.

Nem veszem épen semmibe, ha még oly parányinak vagy haszonnélkülinek tartja is valaki dolgozatom eredményét, csak ismerje el velem együtt azt:

hogy széles látkörének, nagy országának kell lenni egy irodalomnak, mely olyan apróra képes feldolgozni egy-egy classicus időkből maradt művet, a milyenre feldolgozták már Gaius Institutióit;

és hogy

minden nagyszerű vívmányait, virágzását, vezérlő tekintélyét a német jogirodalomnak legkiváltkép, vagy épen egyedül csak a kezdettől fogva követett abbeli módszernek tulajdoníthatjuk, mely szerint folytonosan és közvetlenül a jog forrásaival foglalkozott, azokat kutatta, elemezte, nyomozta, minden elméletet azokból vont ki, azokra vezette vissza, szóval tanulót és tanítót egyenesen a jogforrások tanulására utasítá és kényszeríté. — És épen ez az, ami nálunk hiányzik, amire én figyelmeztetni akarok. Nálunk lehetetlen volt eddig a jogirodalom emelkedése, sőt — a fentebbi okból — hiányoznak még jövőbeli emelkedésének is feltételei.

Azért a kis fáradságért pedig, melybe került értekezésem megírása, dűsan leszek megjutalmazva, ha csak az az egy hatása lesz is, hogy olvasóim illetékes körében, ott, ahol már megvan, megszilárdítottam, ahol még nincs meg, felébresztettem azt a meggyőződést, hogy a jogtudományi műveltség terén a külfölddel versenyre csak úgy kelhetünk, ha komo-

lyabban, kitartóbb igyekezettel, az irodalom bővebb figyelembe vételével és a források gondosabb, a részletekig elható vizsgálatával adjuk reá magunkat a tanulásra és tanításra.

Még teljesebb mértékben lesz elérve értekezésem célja, ha az enyimmél jártasabb toll akad, mely megindulva gyarlóságaimon, Gaiusnak dicsőbb, hozzá méltóbb emléket emelend a magyar irodalomban.

Litterae et siglae quibus Gaii Institutiones scriptae sunt
 ex Göscheni exemplo repetitae.

ä B c d d e e f g h i k l m n o
 p q r s r t u x y

1, h 2, t 3, n 4, N 5, n 6, n
 7, p 8, p 9, q 10, q 11, r 12, s
 13, s 14, p 15, p 16, ur 17, u 18, x
 19, f 20, p 21, f 22, s 23, f i d s 24, *

a a. a ā. aa āā adū ae ao āō āo āō ap āp
 āp. āppo as ās a. s. at āt at. at' āū auct aut
 ay ay B B. B Be Bf Bf B. f. Bp Bp Bp. Bp. Bp. Bp.
 c c. c c. c. c. cā caes cap. cass. cc. cō. cos.
 cōp cōp cōp cōp. cōr cōr cōr. cui cūi cūi. d d d. d d d.
 d d d d. d e d e d f e d f d i m d m d m d m d.
 m d m d s a d s ā d t d t e e. e' e' e' e' e' e' e'.
 e d e e e e. e e e e e e e e. e e n t e e n t. e e n t e e n t
 e e n t e e n t e e n t e e t e e t. e e t e e t e e t e e t. e e t.
 e i' e. i q e n e t e t. e t. e t e t e t e t e x c e x c o n e x c p e x c p
 e x h t. f f f a m f c f c f c. f c f c. f e f f f i f i f i l.
 f m a e f o r m. f o r m u l. f p f u f. c a n. f u i e f u i t f u i t.
 f u i t f u i t. f u i t. g. g. g r g r g r a h h h h' h h h.
 h a d h a d r h d. h d h e h e l h e p e h u i h u i h u i i t. i t t
 i e i e i e i g. i m p i m p. i m p i m p. i n d u m i n e d u m t t
 i n i t i t. i t. i c i c i c i c. t t i q i q. i q i q i q. i s i u d i u d.
 i u d i u d i u d. i u d i a i u d i u m i u l i u l. i u l k k k k. k a r d i
 k a r d i m k d k. d k. d m. l l l l. l' l c l c t l e l e g l e g. l e g
 l e g. l i b l i b. l i b l i b r. l i c. l i u l i u m m m m. m' m' m' m' m'
 m' m' m a g m a g. m c i p. m f m f. m f m f m f. m f e

1 _____
 2 _____
 3 _____
 4 _____
 5 _____
 6 _____
 7 _____
 8 _____
 9 _____
 10 _____
 11 _____
 12 ^{n u} uind exsi.....ers.....
 _{et}
 13 _____
 14 _____
 15 _____
 16 _____
 17 _____
 18 _____
 19 _____
 20 _____
 21 _____
 22 _____
 23 _____
 24 _____ ENIME^a. SIIATE^c NOUEPIT^u

Bl., Gō. ni hil legerat.

1 IN ITES TATI DE CCSS I IENT
 2 LIBEROS UE EORUM PTINE RE CEDID ERUNT UETE
 3 RES UOLUISSE LE GE METIAM TUTELAS ADEOS PTINE
 4 RECU METAGNATOS QUOS AD HEREDITATEM UOCA
 5 UI TEOS DEMETTUTOPRESSESSE IUSSE RAT EXEMPLE
 6 PATRONORUM . . . q i f i t i a . . . p i a . . . c
 7 P E C I A E S U N T E N . . . o i i u . . . c . . . a l f i d u c i a . . . a e
 8 U . . . E T . . . p d e q u a e i d e o n o u i s c o m p e t u n t q u i
 9 A . . . p u t m a n c i p a t u m n o b i s u e l a p a r e n
 10 T E U E L A C O E M P T I O N A T O R E M I S E R I M U I
 11 S E T L A T I N A P U M E T L A T I N O R I I I P U B E R
 12 . . . I A . . . N O N I . I U I . A D M A I T I U Q U O U I S C I I I I
 13 . I U S U P U M P T I N E T S E q a g e o s q u o r ^{ante man}
 14 M I S S I O N E M E X I Q U T U A S I T I N B O N I S M E A A M E Q
 15 D E M S O L O N O N E T I A M A T E M A N U M I I A L . . I N . f . e
 16 P I P O T E S T E I U U N A E . . . : N E N I . E C E . .
 17 I E I A I I U I C O M P C T I T N A M I T A L E G E I U N I A C A U E T U P
 18 I T A Q U E S I A B E O C U I S E T I N B O N I S E T E X I Q ? E A N C
 19 I L L A F U E R I T F A C T A S I T L A T I N A A D E U N D E M E T B O N A
 20 E T T U T E L A P T I N E T
 21 A g . . a i
 22 M I S S O R I B U S P M I S S U M E F E M I N A P T U T E L A M A
 23 L I I N I U P E C E D E R E P U P I L L O R U M A U T E M T U T E L A
 24 N O N E S T P M I S S U M C E D E R E Q U I A I I . . N I I . O . . I . P A N ?

7.5] exemplo Bl., nō hab. Gō. 6] Bl., Gō.: patronorum Ucri.
 III --- | 7] Bl., Gō.: pccial. si. iiii. --- | 8] Bl., Gō. --- qui
 fid. . . nūis competunt. ui 9.] A. --- Bl. Gō. litteram nō hab. 11.]
 iiii p u b & c Bl., Gō. n. h. 12] Bl., Gō.: i a t c . o --- | 13] Bl., Gō. nihil.
 14.] Bl., Gō.: M I S S I O N E M E X I P O I I A S I I I N B O N I S M C A A I I I C . . . 15.] Bl.,
 Gō.: c c m s . . . N . . i c i i c h . . . c m a n --- | 16] Bl., Gō.: p i p o t e s t . i o . .
 I I I A C O I I . . I I N C N I I C I C . I . O 17] competit transcr. Gō. Pro. Bl.
 N A M & c . h a b . Gō.: . . . I U . . . I P I . . . C I I I I A C A L I . I U . . 18] q : e a n c Bl.
 q u i c a n c Gō.

1 . cesserit sui iuris fiat?
 2 Et de _ _ _ licet _ _ _
 3 ^a n̄ p̄ ^r _ ^m . l _ _ _ en ce r̄ ius na uis in
 4 ut supradiximus quod in filio faciunt tres manci
 5 pationes hoc facit una mancipatio in nepote ū
 6 ^m . h̄ . n̄ . i . c̄ i o . c̄ p̄ c̄ i u . c̄ p̄ c̄ e r̄ . i . _ _ _ _
 7
 8 ^c c̄ a i i i ^a m̄ a n̄ e i a i i ^r i e i n p̄ o i i c̄ c̄ _ _ _ m a x i m̄ i e t
 9 t u b e r o n i s c̄ i i i c̄ i i i h a e c q̄ . . . s a i p a t a n i r m u i
 10 d e a t u r i n m a n u e s s e q u e r o a d c e t e r a s p i n d e
 11 h a b e a t u r a d q u e s i n m a n u m n _ _ _ _ _
 12
 13 ^a . . . ū p̄ o t e s t a t e p a r e n s i b e r a n t u r n e c i n
 14 t e r e s t a n i n u i p̄ i r i s i i m a n u s i i i i e x t r a i c . . .
 15 h a c s o l o c o f i l i a r u m b a b e a t u r q u a e i n u i r i m a
 16 n u . . . n _ _ _
 17
 18 . . . s i i i i ^p _ _ _ _ i t a c̄ . . . i i i i n s c i i . i . c̄ . u . c̄ i i i i .
 19 r i t i n i n m a n u e s s e e t ū e x
 20 i . m a n c i p a t i o n e m n a c _ _ _ n a p u e r i n t s u i n . s e f
 21
 22 ^l e m i i
 23 u n a m p̄ r e m e o i i e t e u r̄ e i a u e l
 24 i t a e x e n i m a g i s . . . t e s t e o g e r e

p. 2 ex Bl. Gō: C̄ de i. s̄ s̄ i i i c̄ c̄ i i . . . | 3] en ce r̄ & c̄ | Bl, Gō. i i c i .
 p̄ i a i . n̄ a i i i i | 5] ū Bl. qu Gō. 6] p e r Gō. p e r̄ Bl. 8] m a
 x i m i Bl, Gō. non habet. 9] p a t a n i r Bl. i i a i a i i i Gō. 10] q u e r o & c̄ . Bl.
 c̄ i u e r o d̄ d̄ c̄ c̄ i e . s̄ s̄ c̄ p i n d e Gō 18.] Bl. sic: _ _ _ i n s e p̄ p̄ e r i t m e ū s̄]
 19] sic [non sat. litterar.] Bl, Gō: _ _ _ d . . i n _ _ _ i i i c s
 s c c i i . i . c̄ i] 20.] o n e m . i i i n i s̄ m i i . p̄ . i i i Gō. _ _ _ m n a c
 & c̄ Bl. 22] e m i i Bl. non hab Gō. 23. 24.] sic [non sat. litt.] Bl. Gō: i i n s i c̄
 p̄ e m . c̄ i . ū i . c̄ i c̄ m _ _ _ c̄ c i i c̄ i t a c̄ . . . i . a i n̄ . i . . . n̄ e . i . c̄ i . c̄ . n i . c̄ c̄